

**INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY**

Mobilność przestrzenna i społeczna ludności wiejskiej

nr 45

Warszawa 2012

**KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ**

**Mobilność przestrzenna
i społeczna ludności
wiejskiej**

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Mobilność przestrzenna i społeczna ludności wiejskiej

Redakcja naukowa
dr inż. Agnieszka Wrzochalska

Autorzy:
dr inż. Paweł Chmieliński
mgr Michał Dudek
dr inż. Bożena Karwat-Woźniak
dr inż. Agnieszka Wrzochalska

KONKURENCYJNOŚĆ POLSKIEJ GOSPODARKI
ŻYWNOŚCIOWEJ W WARUNKACH GLOBALIZACJI
I INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2012

Pracę zrealizowano w ramach tematu **Zmiany w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi jako czynnik konkurencyjności obszarów wiejskich**,
w zadaniu *Kapitał ludzki w procesach przemian strukturalnych wsi i rolnictwa*

Celem opracowania jest określenie przeobrażeń zachodzących w obrębie podstawowych struktur wiejskich pod wpływem mobilności przestrzennej i społecznej ludności na obszarach wiejskich.

Recenzent

prof. dr hab. Nelly Bencheva

Korekta

Krzysztof Rogowski

Redakcja techniczna

Leszek Ślipiński

Projekt okładki

AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-7658-261-0

*Institut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (22) 50 54 444
faks: (22) 50 54 636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział 1. Polityka migracyjna UE	13
1.1. Zjawisko migracji i integracji	13
1.2. Prawodawstwo UE dotyczące migracji i integracji imigrantów	23
1.3. Przyszłe wyzwania polityki migracyjnej UE	32
Rozdział 2. Zmiany społeczno-demograficzne na terenach wiejskich w krajach UE	35
2.1. Ogólne zmiany demograficzne w UE w latach 1990-2010	35
2.2. Wybrane zagadnienia dotyczące obszarów wiejskich UE	44
2.2.1. Zmiany w sposobie definiowania obszarów wiejskich	44
2.2.2. Obszary wiejskie oraz ludność wiejska w UE i w poszczególnych państwach członkowskich	46
2.3. Zmiany liczby ludności wiejskiej w UE w latach 2007-2010	50
2.4. Podstawowe struktury demograficzne ludności wiejskiej w UE	55
2.4.1. Struktura ludności wiejskiej według wieku	55
2.4.2. Struktura ludności wiejskiej według płci	56
2.5. Projekcje zmiany liczby ludności wiejskiej w UE do 2020 roku	58
Rozdział 3. Mobilność przestrzenna ludności wiejskiej w Polsce	61
3.1. Obszary wiejskie w Polsce – różnicowanie i specyfika	61
3.2. Migracje zagraniczne	67
3.3. Migracje wewnętrzne	77
Rozdział 4. Ruchliwość rodzin wiejskich	82
4.1. Ruchliwość rodzin rolniczych	84
4.1.1. Cechy społeczno-demograficzne wychodźców z rodzin rolniczych	87
4.1.2. Powody i miejsce migracji	92
4.1.3. Aktywność zawodowa migrantów	95
4.2. Ruchliwość rodzin bezrolnych	96
4.2.1. Cechy społeczno-demograficzne wychodźców z rodzin bezrolnych	99
4.2.2. Powody i miejsce migracji	106
4.2.3. Aktywność zawodowa migrantów	110
Podsumowanie i wnioski	111
Bibliografia	117
Aneks	122

Wprowadzenie

Sytuacja demograficzna poszczególnych społeczeństw europejskich jest bardzo zróżnicowana. Po okresie spadku tempa dzietności, w latach 90. XX w. tendencja ta uległa odwróceniu w krajach skandynawskich, Wielkiej Brytanii, Irlandii czy Francji. Zawężona reprodukcja charakteryzowała z kolei mieszkańców krajów basenu Morza Śródziemnego. Niekorzystne zmiany demograficzne w postaci spadku liczby urodzeń oraz migracji zagranicznych stały się szczególnie udziałem wielu państw środkowo-wschodniej części Starego Kontynentu. Ich nasilenie obserwowano tam od początku lat 90 i w pierwszej dekadzie nowego wieku. Transformacja systemowa w państwach tego regionu i integracja europejska osłabiły bariery w przemieszczaniu się ludności. Intensywne przekształcenia ekonomiczne, którym towarzyszyły modernizacja życia i kształtowanie się państwa dobrobytu, oddziaływały na obniżenie płodności¹.

Poprawa poziomu życia w Europie, wzrost gospodarczy oraz postępująca integracja polityczna sprzyjają wzmożonym przepływom ludności. Miejscem docelowym dla migrantów z regionów peryferyjnych oraz z państw trzecich, niebędących członkami Unii Europejskiej (UE), są zamożne kraje Starego Kontynentu.

Procesy starzenia się oraz nasilenia odpływu ludności dotyczą przede wszystkim wielu regionów wiejskich w Europie. Towarzyszą temu różne działania ze strony władzy publicznej, zarówno na poziomie unijnym, jak i poszczególnych państw członkowskich. W tym kontekście Unia rekomenduje zmianę dotychczasowych i wprowadzanie nowych instrumentów na poziomie ponadnarodowym i krajowym, które mają za zadanie: ułatwiać godzenie życia zawodowego i rodzinnego, zwiększać zatrudnienie i inwestycje w edukację i badania, umożliwiać przyjmowanie i integrację imigrantów oraz zapewniać zrównoważone finanse publiczne, gwarantujące odpowiedni poziom świadczeń emerytalno-rentowych, opieki zdrowotnej i długoterminowej². Oprócz polityki migracyjnej, charakteryzującej się znaczącym stopniem i zakresem harmonizacji³, na sytuację demograficzną na obszarach wiejskich w UE, oddziaływać może Wspólna Polityka Rolna (WPR). Jednym z celów drugiego filara tej polityki w latach 2014-2020 ma być przyczynianie się do zrównoważonego rozwoju terytorialne-

¹ J. Józwiak, I. E. Kotowska, Decreasing birth rates in Europe: reasons and remedies, *European View* 7(2008), Centre for European Studies, Springer 2008, s. 227, 230.

² Por. Komunikat Komisji Europejskiej, *Demograficzna przyszłość Europy – przekształcić wyzwania w nowe możliwości*, Bruksela 2010.

³ M. Pacek, M. Bonikowska, *Unijna droga do wspólnej polityki migracyjnej w kontekście debaty o przyszłości Wspólnot*, *Studia Europejskie* 1 (2007), Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 50-60.

go wsi, który obejmuje także aspekt społeczny⁴. Niezależnie od działań podejmowanych na poziomie organizacji międzynarodowych, trzeba zaznaczyć, iż „odgórny” wpływ na zjawiska demograficzne pozostaje ograniczony, ponieważ wskazane procesy uwarunkowane są wieloma czynnikami⁵. Dodatkowo polityka ludnościowa stanowi głównie domenę państw narodowych, które różnią się podejściem do zagadnień ruchu naturalnego i wędrownego ludności.

Współcześnie zmiany demograficzne w krajach europejskich często opisywane są przez pryzmat kilku zjawisk. Pierwszym z nich jest spadek dzietności. Na każdą kobietę w wieku rozrodczym przypada przeciętnie coraz mniejsza liczba dzieci. Drugie zjawisko stanowi rosnąca długość życia. W konsekwencji obu procesów następuje starzenie się społeczeństw, czyli zwiększanie się udziału osób w starszym wieku w ogólnej liczbie ludności. Fakt ten wywołuje wiele doniosłych skutków ekonomicznych. Jednym z najważniejszych jest kurczenie się bazy podatkowej. Coraz mniej osób w wieku aktywności zawodowej i płatników różnego rodzaju podatków i składek, przypada na systematycznie powiększającą się grupę ludności w wieku poprodukcyjnym, niepracującą, która korzysta ze świadczeń społecznych. W tym kontekście wzrastające zapotrzebowanie na te instrumenty, a w szczególności wsparcie emerytalno-rentowe, mające istotny udział w całości wydatków publicznych, może stanowić długookresowe zagrożenie dla stabilności fiskalnej wielu krajów. Ze względu na rosnącą zapadalność na choroby w późnych okresach życia, wraz z powiększaniem się udziału w populacji najstarszych kategorii wiekowych, oczekiwany jest także wzrost popytu na usługi zdrowotne, opiekuńcze, rekreacyjne i pielęgnacyjne. Innym skutkiem starzenia się społeczeństw jest ograniczenie potencjalnych źródeł finansowania systemu publicznej opieki zdrowotnej, któremu towarzyszy rosnąca skala korzystania z usług oferowanych w jego ramach⁶.

⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), SEC (2011) 1153 Final, Komisja Europejska, Wniosek, Bruksela 2012.

⁵ Najczęściej zmiany demograficzne wynikają z cech biospołecznych ludności (np.: właściwości genetyczne, płeć, wiek człowieka), długofalowych i krótkookresowych procesów gospodarczych, stanu środowiska naturalnego, zjawisk kulturowych (np.: normy i wartości związane z rodziną, rodzicielstwem, przemiany w stylach życia społeczeństw) oraz czynników instytucjonalnych (polityka społeczna, ochrony zdrowia, gospodarcza, oświatowa, mieszkaniowa), por. J. Holzer, Demografia, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003, s. 24-40.

⁶ Prognozuje się, iż do 2060 roku wydatki publiczne związane ze starzeniem się społeczeństw wzrosną w skali całej UE o 4,5 p.p. PKB. Wzrost ten będzie dotyczył głównie wydatków na świadczenia emerytalno-rentowe, opiekę długoterminową i opiekę zdrowotną, por. The 2012 ageing report: economic and budgetary projections for the EU-27 member states (2010-2060), Joint report prepared by European Commission (DG ECFIN) and the Economic Policy Committee (AWG) Bruksela 2012, s. 34-39.

Na poziomie mikro starzenie się populacji oznacza konieczność wydłużania aktywności zawodowej, inwestowania bądź oszczędzania w celu uzupełnienia potencjalnie niskich świadczeń emerytalno-rentowych w przyszłości. Sądzi się również, że mogą pojawiać się napięcia, wynikające z międzygeneracyjnych zobowiązań młodych wobec starszych osób, związane z koniecznością godzenia przez tych pierwszych życia rodzinnego (nieformalna opieka nad bliskimi w podeszłym wieku) z wykonywaną pracą⁷.

Trzeba podkreślić, iż innym ważnym zjawiskiem, oddziałującym na sytuację demograficzną społeczeństw europejskich są przemiany w zakresie kierunków, natężenia i wzorów **ruchu wędrownego ludności**. Migracje mogą wiązać się zarówno z pozytywnymi, jak i negatywnymi skutkami społeczno-ekonomicznymi. W krajach przyjmujących migranci przyczyniają się do odmłodzenia żyjących tam populacji, ponieważ przybywającymi są zazwyczaj młode osoby, znajdujące się we wczesnych etapach życia, w których formuje się rodziny. W wielu państwach napływ ludności z zagranicy wywołuje także pozytywne efekty ekonomiczne w postaci zasilenia miejscowych zasobów pracy czy poprawy konkurencyjności podmiotów gospodarczych. Niezależnie od wymienionych korzyści, zwiększonym falom imigracji towarzyszą niekiedy problemy ze społeczną integracją przybyszów, co stanowi wyzwanie dla polityki migracyjnej wielu krajów. Odmierna sytuacja niż w państwach docelowych ma miejsce na obszarach odpływu ludności, gdzie najczęściej dochodzi do zachwiania równowagi demograficznej i starzenia się społeczeństw. Jednym ze skutków nasilonej imigracji jest ubożenie kapitału ludzkiego kraju pochodzenia (np. tzw. drenaż mózgow), pogorszenie konkurencyjności sektora przedsiębiorstw (np. poprzez wzrost kosztów pracy), ale także narastanie zobowiązań finansów publicznych. Ruchy migracyjne ludności także w naszym kraju ogrywiają znaczącą rolę w procesach demograficznych.

Wejście Polski do Unii Europejskiej i otwieranie się kolejnych rynków pracy dla Polaków⁸ spowodowało, iż już w roku 2007 poza granicami naszego kraju przebywało czasowo blisko 2,3 mln osób (około 7% populacji), z czego blisko 1,5 mln wyjechało z Polski po akcesji do UE. Wzrost napływu emigrantów z Polski dotyczył większości krajów europejskich, choć szczególnie silny był w odniesieniu do krajów tzw. starej Unii. W relatywnie krótkim czasie Polacy okazali się jedną z najbardziej mobilnych nacji w Europie odnośnie migracji zagranicznych. Migracje z Polski były i są wyraźnie zróżnicowane regionalnie.

⁷ P. Błędowski, Polityka wobec osób starych – cele i zasady, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, nr 2(30), Warszawa 2012, s. 204-206.

⁸ W maju 2011 r. ostatecznie przestał obowiązywać okres przejściowy i Polacy mogą obecnie pracować bez zezwoleń na pracę na wszystkich rynkach państw Unii Europejskiej.

Wejście Polski w struktury Unijne i tym samym większe możliwości migracyjne zauważalnie wpłynęły na skalę zróżnicowania regionalnego migracji. Ale nadal z niektórych rejonów kraju – zwłaszcza Polski południowo-wschodniej – odpływ mieszkańców naszego kraju za granicę jest większy niż w innych częściach Polski.

Chociaż obszary wiejskie w Polsce charakteryzują się nadmiarem siły roboczej w rolnictwie i relatywnie niską dostępnością miejsc pracy pozarolniczej, to od kilku lat obserwowany jest wzrost liczby mieszkańców na tych terenach, spowodowany głównie napływem ludności ze skupisk miejskich, co ma także przełożenie na procesy społeczne w obu zbiorowościach.

W IERiGŻ-PIB prowadzone są od wielu lat szczegółowe badania terenowe dotyczące przeobrażeń społeczno-ekonomicznych zachodzących na obszarach wiejskich i w rolnictwie. Wśród wielu zagadnień związanych z tym procesem analizowane są również kwestie dotyczące ruchliwości przestrzennej i społeczno-zawodowej ludności wiejskiej. Przy czym badana jest nie tylko skala tych zjawisk i ich nasilenie przestrzenne, ale również uwarunkowania tego procesu i zmiany jakie wywołuje w wiejskiej społeczności. Wiedza na ten temat ma istotne znaczenie w rozpoznaniu uwarunkowań i kierunku przeobrażeń w strukturach społeczno-ekonomicznych na wsi, jak również w sektorze rolnym. Obserwowane tendencje stanowią ważką przesłankę, przy wyznaczaniu okoliczności przemian zachodzących na polskiej wsi i w naszym rolnictwie w sytuacji funkcjonowania w strukturach gospodarczych Unii Europejskiej. Ta problematyka nabiera szczególnego znaczenia, ze względu na konieczność przyspieszenia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Wśród okoliczności ograniczających tempo pożądaných przemian strukturalnych w rolnictwie i poprawę sytuacji dochodowej osób zatrudnionych w tym sektorze, podkreśla się głównie nadmiar zasobów ludzkich w rolnictwie⁹. Przyspieszenie procesów zmniejszania liczby zatrudnionych w działalności rolniczej utrudnia duża skala jawnego i ukrytego bezrobocia na wsi¹⁰ oraz upośledzenie ludności wiejskiej na rynku pracy, wynikające przede wszystkim z niższego poziomu wykształcenia¹¹.

W tym kontekście ważnym zagadnieniem związanym z rozwojem obszarów wiejskich i rolnictwa w ostatnich latach, a zarazem głównym przedmiotem analiz zadania „Kapitał ludzki w procesach przemian strukturalnych wsi i rolnictwa” (realizowanego w ramach tematu „Zmiany w strukturze społeczno-

⁹W. M. Orłowski: Nihili Novi Sub Sole: Perspektywy modernizacji polskiego rolnictwa, [w:] Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju, IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH, Warszawa 2001, s. 95.

¹⁰F. Tomczak: Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju, IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 156.

¹¹Ł. Zwoliński: Wybrane cechy demograficzne ludności wiejskiej w latach 2000-2005, Raport PW 2005-2009 nr 58, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 17-18, 38.

-ekonomicznej wsi jako czynnik konkurencyjności obszarów wiejskich – Program Wieloletni IERiGŻ-PIB 2011-2014) jest określenie przeobrażeń zachodzących w obrębie podstawowych struktur wiejskich pod wpływem mobilności przestrzennej i społecznej ludności wiejskiej.

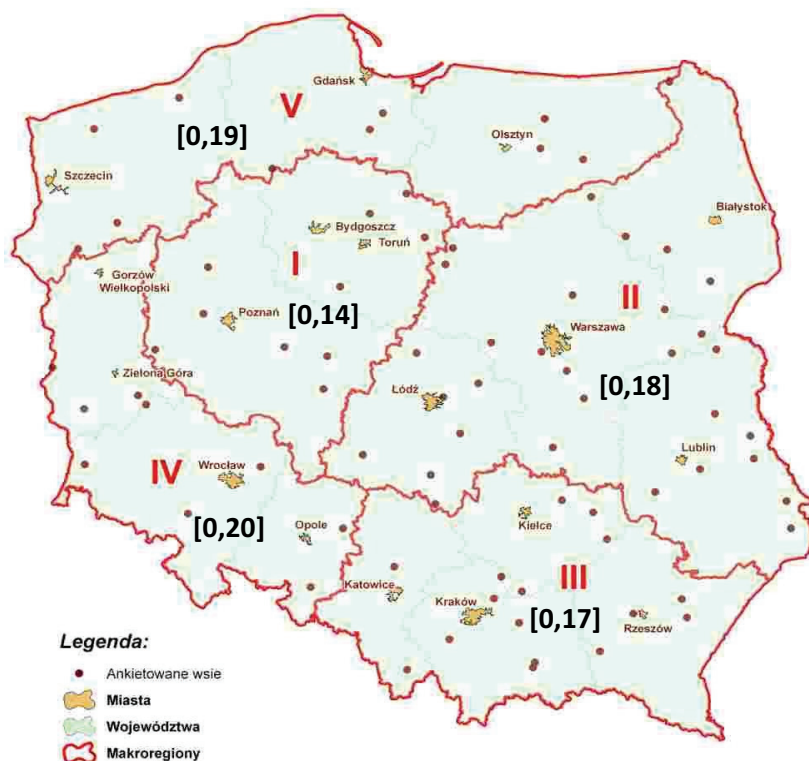
W niniejszym opracowaniu zgromadzono i przeanalizowano aspekty dotyczące polityki migracyjnej UE (Rozdział 1). Scharakteryzowano wybrane aspekty zmian demograficznych w skali UE oraz w poszczególnych krajach członkowskich. Skupiono się w nim na przemianach w liczebności i strukturze ludności według wieku i płci, wywołanych ruchem naturalnym i wędrownym. Przedmiotem szczególnej uwagi była tu zbiorowość zamieszkująca obszary wiejskie Unii oraz krajów do niej należących (Rozdział 2). Analizie poddano także mobilność przestrzenną ludności wiejskiej w Polsce, w świetle danych statystyki masowej (Rozdział 3), a także ruchliwość rodzin wiejskich w świetle przeprowadzonych badań ankietowych w roku 2011 (Rozdział 4).

Charakterystykę ogólnych zmian demograficznych sporządzono dla okresu obejmującego lata 1990-2010. W przypadku terenów wiejskich wspomnianą problematykę rozpatrywano w latach 2007-2010. W obu przypadkach źródłem informacji były dane zgromadzone przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) oraz Europejski Urząd Statystyczny (Eurostat). W pracy wykorzystano dane źródłowe ze statystyki masowej GUS z lat 2005-2011, oraz dane z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011 oraz z lat wcześniejszych.

Zaprezentowane w pracy zagadnienia zostały scharakteryzowane nie tylko w ujęciu całościowym, ale również przestrzennym. Do analizy terytorialnego zróżnicowania obszarów wiejskich pod względem uwarunkowań procesów migracyjnych wydzielono pięć makroregionów (Mapa 1). Zastosowany podział przestrzenny odzwierciedla historycznie ukształtowane podobieństwa i odmienności w gospodarczych cechach rolnictwa i społeczno-ekonomicznych właściwościach ludności wiejskiej¹².

¹² Szerzej na temat zasad wyodrębniania makroregionów zostały przedstawione w A. Sikorska: Ogólne informacje o badanych jednostkach osadniczych, [w:] Charakterystyka wsi objętych badaniem w 1996 roku (wyniki ankiety IERiGŻ) IERiGŻ, Warszawa 1997, s.7-13, A. Sikorska: Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Synteza, IERiGŻ, Warszawa 2000, s. 5-10 oraz A. Szemberg: Społeczno-ekonomiczne regiony rolnictwa i obszarów wiejskich, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 453, IERiGŻ, Warszawa 1999, s. 5-20.

Mapa 1. Położenie wsi oraz wielkość próby badawczej IERiGŻ-PIB w 2011 roku w podziale makroregionalnym

* Poszczególnym makroregionom odpowiadają następujące oznaczenia i województwa: **środkowo-zachodni (I)** – kujawsko-pomorskie i wielkopolskie; **środkowowschodni (II)** – mazowieckie, lubelskie, łódzkie i podlaskie; **południowo-wschodni (III)** – małopolskie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie; **południowo-zachodni (IV)** – dolnośląskie, lubuskie i opolskie; **północny (V)** – pomorskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie.

[] wielkość badanej próby (% rzeczywistej liczby wiejskich gospodarstw domowych)

Rozdział 1

Polityka migracyjna Unii Europejskiej

1.1. Zjawisko migracji i integracji

Od końca dwudziestego wieku kraje członkowskie Unii Europejskiej stały się coraz bardziej atrakcyjnym regionem dla imigrantów. Badania na poziomie narodowym pokazują, że migracje odgrywają większą rolę w przemianach demograficznych niż wskaźniki urodzeń i zgonów. Rozszerzenie Unii Europejskiej o nowych członków doprowadziło do wzrostu przepływów ludności, głównie z nowych krajów członkowskich.

Migracje powodowane są najczęściej trudnościami ze znalezieniem na obszarze danego kraju zatrudnienia gwarantującego satysfakcjonujący poziom płacy. Szczególną kategorią są absolwenci szkół i uczelni wyższych mający trudności z wejściem na rynek pracy. Ogólnie można określić, że podstawowym motywem migracji jest czynnik ekonomiczny (przepływ osób w celu poprawy jakości życia, zapobieganiu bezrobociu, podnoszeniu kwalifikacji). Do innych powodów migracji należy zaliczyć czynniki polityczne, religijne, czy też ideologiczne.

Istotnym powodem migracji jest również zjawisko łączenia rodzin, czyli migracji współmałżonków i dzieci osób przybywających długookresowo poza terytorium kraju pochodzenia. Zjawisko to zostało dostrzeżone i włączone do polityki migracyjnej, gdyż przyczynia się do tworzenia stabilności społeczno-kulturowej, integracji społecznej, zwłaszcza na poziomie lokalnym. Z jednej strony jest korzystne dla migrantów, gdyż pozwala wyeliminować obciążenie psychiczne z tytułu długotrwałej rozłąki (zwłaszcza obciążającego dzieci). Z drugiej strony jest pozytywne w skutkach dla gospodarki, z tytułu zwiększenia wydatków konsumpcyjnych gospodarstwa domowego.

Kolejnym motywem migracji jest możliwość podnoszenia kwalifikacji, który obejmuje zarówno uczniów i studentów, jak i osoby pracujące. Obejmuje to wyjazdy w celu podjęcia studiów, oddelegowanie do pracy w innym kraju, lub zmianę pracy.

Motywy migracji stanowią podstawę teorii formułowanych na gruncie ekonomii i socjologii. Wśród tych, które pozwalają zrozumieć specyfikę migracji w Polsce i krajach UE należy wymienić: neoklasyczną teorię migracji, nową

ekonomię migracji, dualną teorię rynku pracy, teorię systemów światowych, ale także teorię sieci migracyjnych¹³.

Neoklasyczna teoria migracji, w myśl której migracja jest wywołana różnicami w popycie i podaży pracy, a jej kierunek wyznacza poziom płac w danym regionie. W następstwie przepływu pracowników następuje zrównoważenie popytu i podaży pracy, zanik różnic w płacy i w następstwie zanik samej migracji.

Dyskusyjnym w teorii neoklasycznej jest fakt, że nie uwzględnia ona zapłacowych motywów migracji, np. różnic w uregulowaniach prawno-instytucjonalnych, społecznych, klimatycznych w danych krajach, czy też odmiennych systemów edukacji i co za tym idzie różnic w poziomie umiejętności (kwalifikacjach) w różnych krajach. Dyskusyjna jest również teza o zanikaniu różnic w poziomie zarobków, gdyż w rzeczywistości często się one pogłębiają. Jest to analizowane w teorii dualnego rynku pracy, w myśl której w krajach wysokorozwiniętych występuje podaż na prace niskoopłacane, o małym prestiżu społecznym lub niebezpieczne. W takim przypadku imigracja osób o niskich kwalifikacjach zapełnia powstałą lukę na rynku pracy, lecz nie powoduje wzrostu stopy bezrobocia (jest neutralna dla rynku).

Problem przepływów migracyjnych porusza również teoria systemów światowych, która jest opisem przepływu strumieni kapitałowych, rzeczowych i ludzkich, pokazujący drenaż małych ekonomii przez ekspansję kapitalizmu¹⁴. W tym kontekście źródeł migracji upatruje się nie bezpośrednio w różnicy poziomu płac, a w potrzebie dalszego rozwoju krajów wysokorozwiniętych, które poszukują źródeł zaspokojenia rosnącego popytu na siłę roboczą.

Teorią odnoszącą się do gospodarstw domowych, podmiotu decydującego o migracji jest nowa ekonomiczna teoria migracji. W jej myśl decyzje o migracji podejmuje nie jeden człowiek, a grupa ludzi pozostających w zależności. Podstawową jednostką odpowiadającą temu podejściu jest gospodarstwo domowe, którego członkowie podejmują decyzje mające na celu dywersyfikację źródeł utrzymania i tym samym minimalizację ryzyka ekonomicznego. Jednym z efektów takich działań jest podjęcie decyzji o migracji jednego lub większej ilości członków rodziny. W myśl tej teorii na decyzję o podjęciu dywersyfikacji źródeł utrzymania (w tym o migracji) decyduje sytuacja ekonomiczna i społeczna rodziny na tle innych gospodarstw domowych w ujęciu lokalnym. Migracje mogą więc być wynikiem chęci podniesienia statusu społecznego rodziny na tle rodzin

¹³ Por. W. Janicki, Przegląd teorii migracji ludności, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. LXII, 2007, str. 285-299 oraz E. Meyers, Theories of International Immigration Policy – A Comparative Analysis, *International Migration Review*, vol. 34/2000.

¹⁴ M. Mijał, Migracje stałe i czasowe a rynek pracy w Polsce, *Studia i materiały - Wydział Zarządzania UW* nr 1/2005, s. 64.

sąsiednich. W związku z tym społeczeństwa o zróżnicowanej strukturze społeczno-ekonomicznej ludności cechuje większa skłonność do migracji. Teoria ta w dużej mierze objaśnia przyczyny migracji zarobkowych członków rodzin wiejskich, co potwierdza rosnący odsetek rodzin różnicujących źródła utrzymania w Polsce, w tym w oparciu o zarabkowanie poza granicami kraju.

Teorie tworzone na gruncie ekonomii zgodnie krytykowane są za jednostronne podejście, w którym brakuje uwzględnienia pozaekonomicznych motywów migracji przez co niewystarczająco dobrze objaśniają kierunki przepływów migracyjnych.

Teoria sieci migracyjnych objaśnia mechanizm migracji jako szereg powiązanych zdarzeń opartych na interakcjach międzyludzkich i przepływie informacji. Emigranci stanowią w środowisku lokalnym kraju pochodzenia źródło wiedzy o możliwościach, warunkach i ewentualnych problemach związanych z zatrudnieniem na danym rynku pracy przez co oddziałują na podjęcie decyzji kolejnych osób o ewentualnej migracji. Tym samym tworzą się sieci migracyjne, czyli wyznaczają kierunek migracji dla członków społeczności, z których pochodzą. Istotnym zagadnieniem jest tu jakość więzi międzyludzkich i poziom zaufania, które warunkują poziom wsparcia psychicznego i materialnego ze strony emigrantów/re-emigrantów osobom planującym emigrację. Migracje tego typu mają charakter lokalny zarówno w kraju pochodzenia (wzrost liczby wyjeżdżających), jak i docelowym (wzrost liczby osób z tego samego kraju w danej miejscowości). Teoria znajduje swoje potwierdzenie w analizach migracji na poziomie lokalnym¹⁵.

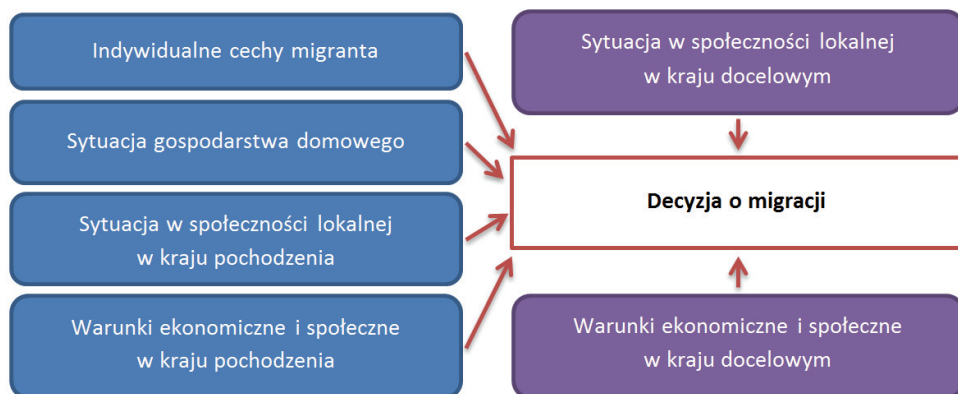
Motywy migracji objaśniane są w zależności od ich charakteru, czy analizujemy migracje wewnętrzne (krajowe) czy też zewnętrzne (międzynarodowe), jak również z punktu widzenia społeczności lokalnej, czy też w ujęciu narodowym. Niemniej czynniki wpływające na decyzje migracyjne można podzielić na te, działające w kraju pochodzenia (wypychające – *push factors*) i kraju docelowego (przyciągające – *pull factors*)¹⁶. Oddziałują one na poziomie gospodarstwa domowego, społeczności lokalnej oraz regionu lub kraju (Rysunek 1.1). Obok motywów istotne są tu również indywidualne cechy osoby, która podejmuje decyzję o wyjeździe oraz uwarunkowania kulturowe (tzw. tradycje, czy też kultura migracji)¹⁷.

¹⁵ Zob. D. Osipowicz, Rola sieci i kapitału społecznego w migracjach zarobkowych. Przykład Moniek, Instytut Studiów Społecznych UW, seria Prace migracyjne, nr 46/2002.

¹⁶ E. Jaźwińska, Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi, Instytut Studiów Społecznych UW, seria Prace migracyjne, nr 36/2000, s. 12.

¹⁷ Zob. Powrót do domu – psychospołeczne mechanizmy adaptacyjne migrantów powrotnych z terenu województwa warmińsko-mazurskiego, Warszawa 2010, s. 9-13.

Rysunek 1.1. Czynniki wpływające na decyzje migracyjne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: E. Jaźwińska, *Metody ilościowe op. cit.*, s. 12.

Migracjom towarzyszy proces integracji, który można określić jako stopniowe włączanie się w struktury społeczno-instytucjonalne regionu lub kraju migracji. Z uwagi na relatywnie częstsze występowanie różnic systemu ekonomicznego, jak i społeczno-kulturowych na poziomie narodowym, niż lokalnym, ma ona jednak większe znaczenie z punktu widzenia migracji międzynarodowych. Integrację migracyjną można podzielić na 3 typy¹⁸:

- integracja społeczno-ekonomiczna, która odnosi się do nabycia praw do uczestnictwa w systemie edukacji oraz w rynku pracy;
- integracja kulturowa – włączenie się w system norm kulturowych panujących w danym kraju;
- integracja obywatelska i polityczna – uzyskanie pełni praw obywatelskich wraz z aktywnością w kierunku pełnego korzystania z tych praw. Łączy się ze świadomością sytuacji politycznej i ekonomicznej oraz poczuciem odpowiedzialności przejawiającej się aktywnym uczestnictwem w życiu społeczno-politycznym kraju (czego podstawowym efektem jest czynne uczestnictwo w wyborach powszechnych).

Z uwagi na fakt, że tylko pełna integracja obejmująca wszystkie trzy jej aspekty pozwala na osiągnięcie korzyści dla państwa goszczącego z tytułu nowego pracownika, coraz więcej krajów kreując politykę migracyjną wychodzi poza zarządzania przepływem ludności a tworzy kompleksową politykę integracji. Krótkotrwała migracja ekonomiczna pozwala na integrację jedynie w spo-

¹⁸ A. Geddes, *Ethnic Minorities in the Labour Market: Comparative Policy Approaches (Western Europe)*. Report commissioned by the Ethnic Minorities Labour Market Project of the Performance and Innovation Unit Cabinet Office. London 2001.

łeczno-ekonomicznym zakresie, zazwyczaj pozostałe formy towarzyszą decyzji o stałym osiedleniu się w nowym kraju, a niejednokrotnie następują dopiero w drugim lub trzecim pokoleniu imigrantów. Rolą państwa w tym zakresie jest organizowanie legalnej imigracji, z uwzględnieniem priorytetów, potrzeb i zdolności (np. z punktu widzenia rynku pracy) oraz wspieranie integracji społeczno-ekonomicznej, kulturowej oraz obywatelskiej imigrantów.

Ruchy migracyjne ludności nie są zjawiskiem nowym niekoniecznie wiążą się z potencjalnym konfliktem społecznym. Ciekawym, i trochę już zapomnianym, historycznym przykładem udanej i pełnej integracji migracyjnej jest wielka emigracja ze Szkocji do Polski. Wywołała ją ekonomiczna i demograficzna zapaść Szkocji po okresie tzw. Czarnej Śmierci (epidemii dżumy) szalejącej w Europie w latach 1347-1352, która zabiła około jedną trzecią ludności kontynentu. W Szkocji ruchy migracyjne ludności spowodowane były utrzymującą się biedą na obszarach wiejskich, zwłaszcza w północno-wschodniej części kraju. W Polsce, która przeżywała swój „złoty czas” między XV a XVII wiekiem, wzdłuż biegu Wisły prężnie rozwijał się handel co stanowiło szansę na poprawę dramatycznej sytuacji bytowej nowych osiedleńców. W rezultacie niemal 5% szkockiej populacji (szacuje się, że około 50 tys. osób) podjęło decyzję o emigracji do Polski i w pełni zasymilowało się z lokalną społecznością, zupełnie przyjmując język, zwyczaje i tożsamość kraju osiedlenia¹⁹. Ten przykład pełnej integracji (kulturowej, społeczno-ekonomicznej i obywatelskiej) w pierwszym pokoleniu migrujących możliwy był w przeszłości, gdy poczucie przynależności państwowej było zdecydowanie słabsze. Obecnie pełna integracja rzadko następuje w pierwszym pokoleniu imigrantów i raczej za sprawą uczestnictwa dzieci w systemie edukacji danego kraju. Polityka migracyjna ma charakter długoterminowy i obejmuje działania na rzecz włączenia rodzin w życie lokalnych społeczności.

U podstaw kształtowania wspólnej polityki migracyjnej leżą doświadczenia poszczególnych państw w kształtowaniu narodowej polityki migracji oraz struktura i źródło migracji na ich terytorium. Poszczególne państwa są w różnym stopniu atrakcyjne z punktu widzenia systemu socjalnego i organizacji rynku pracy, co ma wpływ na decyzje w zakresie kształtowania polityki na szczeblu unijnym²⁰.

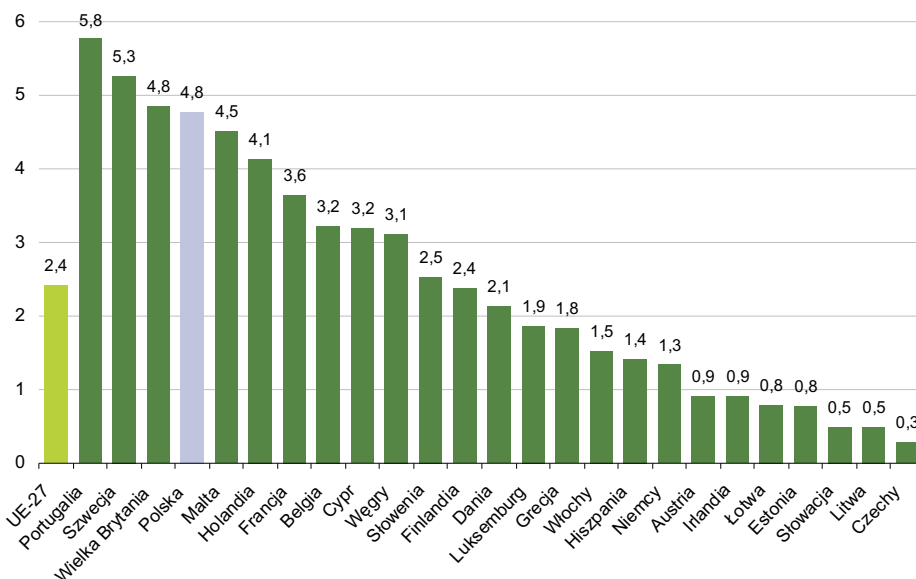
Wśród krajów Unii Europejskiej Polska ma relatywnie wysoki odsetek naturalizacji. Według danych Eurostatu w 2009 roku co dwudziesty obcokrajowiec

¹⁹ S. Seliga, L. Koczy, Scotland and Poland: A Chapter of Forgotten History. Sikorski Historical Institute, Glasgow 1969.

²⁰ European Communities, Handbook on integration for policy-makers and practitioners, http://europa.eu.int/comm/justice_home/.

mieszkający w naszym kraju otrzymał polskie obywatelstwo, co było wynikiem dwukrotnie wyższym niż średnia wartość wskaźnika dla całego obszaru UE (Rysunek 1.2). Plasuje to nasz kraj w czołówce obok Portugalii, Szwecji i Wielkiej Brytanii.

Rysunek 1.2. Współczynnik naturalizacji - liczba osób, którym przyznano obywatelstwo w danym kraju członkowskim Unii Europejskiej w 2009 r. (na 100 obcokrajowców)*

*Stan ludności z 1 stycznia 2010 r.; dla Bułgarii i Rumunii dane niedostępne.

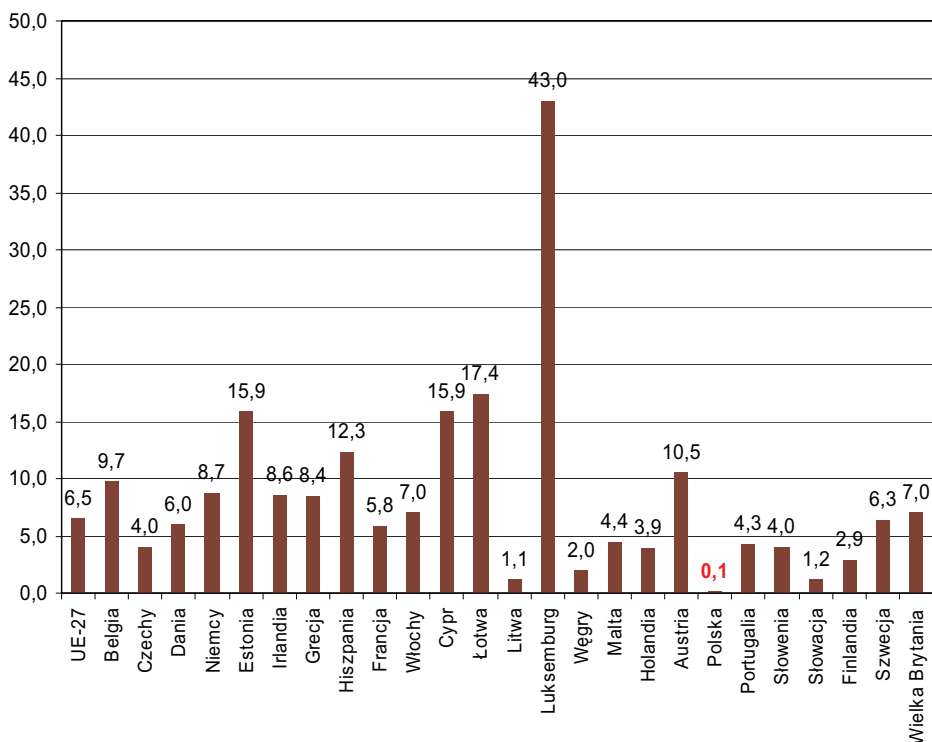
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Eurostat.

Jest przyjęte, że wskaźnik naturalizacji obrazuje efekty stosowanej w danym kraju polityki w zakresie obywatelstwa, jednakże należy tu uwzględnić fakt, że Polska jest krajem relatywnie mało zróżnicowanym narodowościowo, na co wskazuje zarówno liczba osób które otrzymały obywatelstwo, jak i ich udział w populacji kraju.

Obszar Unii Europejskiej w 2010 roku zamieszkiwało ponad 500 milionów ludzi z czego w sumie ponad 6% stanowiły osoby nie będące obywatelami danego kraju. Najwyższy odsetek cudzoziemców w ludności kraju odnotowano w Luksemburgu (aż 43% populacji), Łotwie (17%), Cyprze i Estonii (po 16%). Na przeciwnym biegunie znalazła się Polska, Litwa i Słowacja (Rysunek 1.3). Można uznać, że kraje te jeszcze przez długi czas będą państwami raczej emi-

gracyjnymi niż imigracyjnymi. Mała atrakcyjność krajów z naszego regionu, poza czynnikami ekonomicznymi, uwarunkowana jest również przez strefę klimatyczną, w której się znajdują, a wbrew pozorom czynnik ten jest ważny przy podejmowaniu decyzji migracyjnych.

Rysunek 1.3. Udział cudzoziemców w całkowitej liczbie ludności w krajach UE w 2010 r.*

* bez Bułgarii i Rumunii.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

Analizując wielkość kraju, liczoną liczbą ludności, oraz udział obcokrajowców można uzyskać pełen obraz zróżnicowania krajów UE pod względem skali i kierunków migracji.

W Niemczech w 2010 roku mieszkało ponad 7 milionów obcokrajowców co stanowiło niemal 9% społeczeństwa. Podobna sytuacja dotyczyła Hiszpanii (odpowiednio: 5 milionów i 12%), Wielkiej Brytanii i Włoch (w obydwu przypadkach po 4 miliony i 7% ludności) oraz Francji (niespełna 4 miliony i blisko 6%). W Polsce mieszka tylko 45 tysięcy cudzoziemców, co stanowi około 0,1%

ludności kraju (Tabela 1.1). Jest to najniższy wynik wśród nowych krajów członkowskich (wyłączając Rumunię i Bułgarię dla których miarodajne dane nie są dostępne) i ogólnie wśród wszystkich krajów UE.

Tabela 1.1. Całkowita liczba ludności i udział cudzoziemców w krajach UE według obywatelstwa, w 2010 r.

Wyszczególnienie	Ludność (w tys.)	Obcokrajowcy		
		ogółem	obywatele in- nych krajów UE	obywatele kra- jów spoza UE
		w procentach		
UE-27	501 100,0	6,5	2,5	4,0
Belgia	10 839,9	9,7	6,6	3,1
Bułgaria*	-	-	-	-
Czechy	10 506,8	4,0	1,3	2,7
Dania	5 534,7	6,0	2,1	3,9
Niemcy	81 802,3	8,7	3,1	5,6
Estonia	1 340,1	15,9	0,8	15,1
Irlandia	4 467,9	8,6	6,9	1,7
Grecja	11 305,1	8,4	1,4	7,0
Hiszpania	45 989,0	12,3	5,1	7,3
Francja	64 716,3	5,8	2,0	3,8
Włochy	60 340,3	7,0	2,1	5,0
Cypr	803,1	15,9	10,4	5,5
Łotwa	2 248,4	17,4	0,4	17,0
Litwa	3 329,0	1,1	0,1	1,0
Luksemburg	502,1	43,0	37,1	5,9
Węgry	10 014,3	2,0	1,2	0,8
Malta	414,4	4,4	1,8	2,6
Holandia	16 575,0	3,9	1,9	2,1
Austria	8 367,7	10,5	3,9	6,5
Polska**	38 167,3	0,12	0,04	0,08
Portugalia	10 637,7	4,3	0,9	3,4
Rumunia*	-	-	-	-
Słowenia	2 047,0	4,0	0,2	3,8
Słowacja	5 424,9	1,2	0,7	0,4
Finlandia	5 351,4	2,9	1,0	1,8
Szwecja	9 340,7	6,3	2,8	3,5
Wielka Brytania	62 027,0	7,0	3,1	3,9

* brak danych stanowiących podstawę do porównań ** w przypadku Polski skala zjawiska jest tak mała, że zdecydowano się pokazać dane w zaokrągleniu do jednej setnej.

Źródło: Opracowanie na podstawie Eurostat.

Struktura obcokrajowców w podziale na obywatelstwo krajów UE i krajów spoza obszaru Wspólnoty daje pewne informacje o charakterze imigracji. Na całym obszarze UE udział całkowitej liczby obywateli UE zamieszkujących

jej inny kraj w 2010 roku wynosił jedynie 2,5%, natomiast cudzoziemców z państw zewnętrznych 4%. Jest naturalne, że państwa członkowskie o wyższym poziomie życia są bardziej atrakcyjne z punktu widzenia migracji, z wyjątkiem państw, w których kwestie narodowościowe obywatele nie zostały efektywnie rozwiązane. W niektórych krajach z uwagi na historyczne zmiany granic, pozostaje stała liczba ludności posiadającej inne obywatelstwo niż kraju zamieszkiwanego lub nie posiadająca go wcale. Przykładem jest Łotwa, gdzie jedna czwarta społeczeństwa mówi po rosyjsku i deklaruje narodowość rosyjską. Wprowadzenie obowiązkowych egzaminów z języka łotewskiego jako warunku przyznania obywatelstwa wykluczyło tę zbiorowość.

Na przestrzeni dekady polskie obywatelstwo otrzymało nieco ponad 17 tys. cudzoziemców, podczas gdy w tym samym czasie obywatelstwo Francji, Niemczech i Wielkiej Brytanii otrzymało po blisko 1,5 miliona cudzoziemców w każdym z tych krajów. Zwłaszcza Wielką Brytanię charakteryzuje wysoka dynamika przyrostu liczby naturalizowanych obywateli. W 1999 roku przybyło 55 tysięcy Brytyjczyków zagranicznego pochodzenia, natomiast w 2009 roku pełnią praw obywatelskich cieszyć się mogło już ponad 200 tysięcy (tabela 1.2). Słabnącą dynamikę naturalizacji odnotowano natomiast w Niemczech, gdzie wskutek nadania obywatelstwa pod koniec XX wieku liczba ludności zwiększyła się o 143 tysiące osób a dekadę później o niemal 50 tysięcy osób mniej.

Przedstawione rozważania pokazują, że polityka migracyjna Unii Europejskiej stanowi wyzwanie w obliczu zróżnicowania państw członkowskich nie tylko pod względem liczby mieszkańców, ale także pod względem kierunków migracji wewnętrznej, jak i migracji z krajów pozostających poza Wspólnotą a niekiedy również problemów narodowościowych wewnątrz kraju.

Na tle innych państw Unii Europejskiej struktura narodowościowa Polski jest bardzo jednolita, o czym świadczy bardzo niski odsetek cudzoziemców, jednakże relatywnie stabilna sytuacja gospodarcza oraz relatywnie dobre wyniki ekonomiczne w czasie kryzysu gospodarczego pozwalają przypuszczać, że w przyszłości Polska będzie coraz bardziej atrakcyjna nie tylko dla imigrantów z krajów spoza UE, ale również z krajów członkowskich. Politykę wobec tych pierwszych regulują wspólnotowe przepisy migracyjne, natomiast wobec obywateli UE – przepisy realizujące zasadę swobodnego przepływu osób.

Tabela 1.2. Liczba osób, które otrzymały obywatelstwo danego kraju w latach 1999 – 2009 (w tys.)

Wyszczególnienie	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
UE-27	579,7	693,9	663,3	662,5	651,9	719,1	723,6	735,9	707,1	698,7	776,1
Belgia	24,2	62,0	62,2	46,4	33,7	34,8	31,5	31,9	36,1	37,7	32,8
Bulgaria	-	-	4,4	3,5	4,4	5,8	5,9	6,7	6,0	7,1	9,2
Czechy	7,3	6,4	6,3	3,3	2,2	5,0	2,6	2,3	2,4	1,2	1,1
Dania	12,4	18,8	11,9	17,3	6,6	15,0	10,2	8,0	3,6	6,0	6,9
Niemcy	143,1	186,7	180,3	154,5	140,7	127,2	117,2	124,6	113,0	94,5	96,1
Estonia	4,5	3,4	3,1	4,1	3,7	6,5	7,1	4,8	4,2	2,1	1,7
Irlandia	1,4	1,1	2,8	3,4	4,0	3,8	4,1	5,8	4,6	3,2	4,5
Grecja	-	-	1,5	1,7	1,9	1,4	1,7	2,0	3,9	16,9	17,0
Hiszpania	16,4	16,7	16,7	21,8	26,5	38,2	42,9	62,4	71,9	84,2	79,6
Francja	147,5	150,0	127,5	128,1	144,6	168,8	154,8	147,9	132,0	137,5	135,8
Włochy	11,3	9,6	10,4	10,7	13,4	19,1	28,7	35,3	45,5	53,7	59,4
Cypr	0,1	0,3	0,2	0,1	0,2	4,5	4,0	2,9	2,8	3,2	4,1
Łotwa	12,9	13,5	9,9	9,4	10,0	17,2	20,1	19,0	8,3	4,2	3,2
Litwa	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,4	0,5	0,4	0,3	0,2
Luksemburg	0,5	0,7	0,5	0,8	0,8	0,8	1,0	1,1	1,2	1,2	4,0
Węgry	6,1	5,4	8,6	3,4	5,3	5,4	9,9	6,1	8,4	8,1	5,8
Malta	0,1	0,6	1,2	0,8	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,8
Holandia	62,1	50,0	46,7	45,3	28,8	26,2	28,5	29,1	30,7	28,2	29,8
Austria	-	24,3	31,7	36,0	44,7	41,6	34,9	25,7	14,0	10,3	8,0
Polska	-	1,4	1,1	1,2	1,7	1,9	2,9	1,1	1,5	1,8	2,5
Portugalia	1,2	1,6	2,2	2,7	2,4	2,9	3,0	4,4	9,8	22,4	25,6
Rumunia	0,2	-	0,4	0,2	0,1	0,3	0,8	0,0	0,0	5,6	9,4
Słowenia	2,3	2,1	1,3	2,8	3,3	3,3	2,7	3,2	1,6	1,7	1,8
Słowacja	1,3	4,5	2,9	3,5	3,5	4,0	1,4	1,1	1,5	0,5	0,3
Finlandia	4,7	3,0	2,7	3,0	4,5	6,9	5,7	4,4	4,8	6,7	3,4
Szwecja	37,8	43,5	36,4	37,8	33,2	28,9	39,6	51,2	33,6	30,5	29,5
Wielka Brytania	54,9	82,2	89,8	120,1	130,5	148,3	161,8	154,0	164,5	129,3	203,6

Źródło: Opracowanie na podstawie Eurostat.

1.2. Prawodawstwo UE dotyczące migracji i integracji imigrantów

Motywy rozwoju współpracy w zakresie regulacji migracji były nowe wyzwania wobec rynków pracy i przepływu osób, jakie towarzyszyły procesom rozszerzenia się Unii Europejskiej. Wobec wdrażania w życie zasady swobodnego przepływu osób wewnątrz układu państw, konieczna stała się współpraca nad jednorodnym systemem regulującym zasady przyjazdu, przebywania oraz pracy osób z krajów trzecich. Jednocześnie istniała potrzeba ustanowienia szczegółowych reguł dla migracji obywateli państw UE w jej obszarze.

Unia Europejska kształtuje politykę migracyjną w odniesieniu do wymagań rynków pracy państw członkowskich, promując migracje osób o określonych kwalifikacjach, które są rzadkie w danym kraju. Taka polityka ma na celu łagodzenie niedoborów wśród pracowników o specyficznych umiejętnościach, doświadczeniu zawodowym, biegłości językowej, wieku, czy też wykształcenia. Ponadto polityka dotycząca migracji często zajmuje się dwoma obszarami: zapobieganiem nielegalnej migracji i nielegalnemu zatrudnianiu migrantów nieposiadających zezwoleń na pracę oraz promowaniem integracji imigrantów ze społeczeństwem²¹. Procesy integracyjne są bowiem mocno powiązane z problematyką rynku pracy, pomocy społecznej, edukacji, zdrowia, a także ze społeczną akceptacją cudzoziemców (związaną z wielokulturowością, odmiennym systemem wartości, tolerancją religijną etc.)²².

Migracja jest w dalszym ciągu regulowana lokalnymi przepisami poszczególnych krajów Unii Europejskiej, natomiast różnice w podejściu do kwestii azylu i nadawania statusu uchodźcy imigrantom stanowiły problem w obliczu swobodnego przepływu osób na jej terytorium. Osobom ubiegającym się o azyl mógł on być przyznany w jednym, a odmówiony w drugim kraju, co prowadziło do paradoksu wobec braku granic wewnętrznych.

Migracje obywateli państw członkowskich na terenie UE uznawane są za migracje wewnętrzne i nie podlegają polityce migracyjnej. Jest ona skierowana do obywateli państw trzecich. Prawodawstwo regulujące przepływ ludności wewnątrz Unii definiuje zasada swobody przemieszczania się i pobytu osób w Unii Europejskiej co stanowi podstawę obywatelstwa unijnego utworzonego na mocy traktatu z Maastricht w 1992 r. Traktat wprowadził obywatelstwo Unii Europejskiej dla wszystkich obywateli państw członkowskich. Jednym z praw

²¹ European Communities, Handbook on integration for policy-makers and practitioners, http://europa.eu.int/comm/justice_home/.

²² Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2012 r., Zespół do Spraw Migracji, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Polityki Migracyjnej, Warszawa 2012, s. 128.

związanych z obywatelstwem Unii jest prawo do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium państw członkowskich.

W myśl Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TfUE) obywatele Unii korzystają z prawa do²³:

- swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium państw członkowskich,
- głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach lokalnych w państwie członkowskim, w którym mają miejsce zamieszkania, na takich samych warunkach jak obywatele tego Państwa,
- korzystania na terytorium państwa trzeciego, w którym państwo członkowskie, którego są obywatelami, nie ma swojego przedstawicielstwa, z ochrony dyplomatycznej i konsularnej każdego z pozostałych państw członkowskich, na takich samych warunkach jak obywatele tego Państwa,
- kierowania petycji do Parlamentu Europejskiego, odwoływania się do Europejskiego Rzecznika Praw Obywatelskich oraz zwracania się do instytucji i organów doradczych Unii w jednym z języków Traktatu oraz otrzymywania odpowiedzi w tym samym języku.

Na drodze do utworzenia rynku wewnętrznego pozbawionego przeszkód dla swobodnego przepływu osób było zawarcie dwóch porozumień z Schengen: Układu z Schengen z dnia 14 czerwca 1985 r. oraz konwencji wykonawczej do układu z Schengen z dnia 19 czerwca 1990 r., która weszła w życie w dniu 26 marca 1995 r. Państwa, które przyjęły takie rozwiązania zniosły kontrolę na granicach wewnętrznych jednocześnie ustanawiając granicę zewnętrzną strefy.

Obecnie pełnymi członkami strefy Schengen jest 25 państw (Monako uznawane jest za część Francji): 22 państwa członkowskie oraz Norwegia, Islandia i Szwajcaria (które mają status państw stowarzyszonych)²⁴.

Irlandia i Wielka Brytania formalnie nie przystąpiły do Układu z Schengen, ani do Konwencji Wykonawczej ze względu na wyspiarskie położenie geograficzne, powodujące inne podejście do ochrony własnych granic. Bułgaria, Rumunia i Cypr podpisały konwencję, ale jej jeszcze nie ratyfikowały.

²³ Artykuł 20 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TfUE) opublikowanego w Dz. Urz. UE 2008 C 115, z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez protokół o sprostowaniu do Traktatu z Lizbony (Dz. Urz. UE 2009 C 290).

²⁴ C. Castagnoli, Swobodny przepływ osób, EC, styczeń 2012 r.

Układ z Schengen oparty został na zasadach, które regulowały działania państw członkowskich w warunkach zniesienia granic wewnętrznych oraz ustanowienia wspólnej granicy zewnętrznej i wprowadził następujące zasady²⁵:

- całkowite zniesienie kontroli na granicach wewnętrznych,
- działania na rzecz poprawy i harmonizacji kontroli na granicach zewnętrznych, co oznacza, że wszyscy obywatele Unii mogą wjechać do strefy Schengen za okazaniem dowodu osobistego lub paszportu,
- wspólną politykę wizową dotyczącą pobytów krótkoterminowych. Obywatele państw trzecich znajdujących się na wspólnej liście państw nie będących członkami Unii (wymienionych w załączniku II rozporządzenia Rady nr 539/2001), którzy muszą posiadać wizę wjazdową, są uprawnieni do otrzymania pojedynczej wizy ważnej w całej strefie Schengen. Państwa członkowskie mogą jednak wymagać uzyskania wizy w przypadku innych państw trzecich,
- zasady współpracy policji. Służby policyjne współpracują przy wykrywaniu przestępczości oraz jej zapobieganiu i są uprawnione do ścigania przestępców zbiegłych na terytorium sąsiednich państw należących do strefy Schengen, wiąże się to również z szybciej działającym systemem ekstradycji i transferu wykonywania orzeczeń sądowych,
- wprowadzenie Systemu Informacyjnego Schengen. System dostarcza informacji dotyczących wjazdu obywateli państw trzecich, wydawania wiz oraz współpracy policyjnej. Dostęp do SIS ma zasadniczo wyłącznie policja i organy odpowiedzialne za kontrolę granic. Obecnie trwają prace nad stworzeniem wersji systemu odpowiadającej zwiększonej po 2004 roku liczbie krajów członkowskich (SIS II).

Dla Polski dokumentem strategicznym poświęconym kwestii wprowadzania w życie instrumentów współpracy ustanowionych w dorobku prawnym Schengen jest „Plan Działania w zakresie wdrażania dorobku prawnego Schengen w Polsce (Poland - Schengen Action Plan)”, przyjęty 15 sierpnia 2001 r. Dokument określał zarówno priorytety, jak i instrumenty wdrażania reżimu Schengen w Polsce, wyznaczając również terminy wykonania poszczególnych działań. Plan uzupełniała Strategia Zintegrowanego Zarządzania Granicą, regulująca zasady instytucjonalne wdrożenia ochrony nowych granic zewnętrznych UE.

Z uwagi na wysokie koszty wprowadzenia systemu ochrony nowych granic zewnętrznych, Unia Europejska utworzyła nowy finansowy instrument po-

²⁵ C. Castagnoli, Swobodny... op cit., s. 4.

mocy zwany potocznie Funduszem Schengen. Polska, która od przystąpienia do UE w dniu 1 maja 2004 r. jest odpowiedzialna za zabezpieczenie jednego z najdłuższych odcinków wspólnej granicy zewnętrznej otrzymała z tego funduszu łącznie ponad 311 mln euro²⁶. Środki te przeznaczono na rozbudowę infrastruktury teleinformatycznej i dostosowanie jej do współpracy z SIS, zakup wyposażenia dla służb granicznych, budowę i modernizację drogowych i kolejowych przejść granicznych z Rosją, Białorusią i Ukrainą oraz lotniczych przejść granicznych oraz rozbudowę bazy pobytowej dla uchodźców.

Podstawowe implikacje dla obywateli Polski dotyczące przekraczania granic wiążą się ze zniesieniem formalności dotyczących wjazdu na terytorium innego państwa członkowskiego i odstąpieniem od kontroli granicznej. Dokumentem niezbędnym podczas przemieszczania się na terytorium EU pozostał wyłącznie dokument tożsamości. Dokumentem niezbędnym do przekroczenia granicy zewnętrznej pozostał paszport a niektóre państwa trzecie mogą wymagać posiadania wizy.

Mając na uwadze bezpieczeństwo obywateli oraz celem walki z przestępczością transgraniczną pozostawiono możliwość kontroli podróżujących na terytorium danego państwa np. w rejonie granicy wewnętrznej, która jednak nie jest odprawą graniczną.

Zniesienie kontroli na granicach wewnętrznych UE spowodowało jednak wzmocnienie kontroli legalności pobytu cudzoziemców. W ramach tzw. kontroli mobilnych, prowadzonych na okoliczność posiadanych dokumentów uprawniających do wjazdu oraz pobytu, służby potwierdzają spełnienie warunków wjazdu i pobytu na terytorium państw członkowskich należących do strefy Schengen.

W ramach dostosowywania nowych granic zewnętrznych Wspólnoty do wymogów umowy z Schengen na przejściach granicznych na granicach wewnętrznych UE utworzono specjalnie wyznaczone pasy odpraw dla obywateli państw członkowskich UE, obywateli państw Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Szwajcarii.

Na obywateli UE podróżujących do innych krajów Wspólnoty nałożone są określone obowiązki. W przypadku pobytu krótszego niż trzy miesiące jedynym wymogiem stawianym obywatelom Unii jest posiadanie ważnego dowodu tożsamości lub paszportu. Przyjmujące państwo członkowskie może wymagać od takich osób zarejestrowania pobytu w rozsądnym i niedyskryminującym terminie. W przypadku pobytu dłuższego niż trzy miesiące: prawo pobytu uzależnione jest od pewnych warunków – obywatel Unii i członkowie jego rodziny

²⁶ Polska i Unia Europejska: sześć lat po rozszerzeniu. Bilans kosztów i korzyści, B. T. Re-zowicz (red.), Rocznik naukowy Europejskiej Fundacji Wolności, Bruksela 2010.

muszą dysponować wystarczającymi środkami i ubezpieczeniem zdrowotnym w celu zapewnienia, że podczas pobytu nie staną się obciążeniem dla systemu opieki społecznej państwa przyjmującego. Zezwolenia na pobyt dla obywateli Unii zostały zniesione, jednak państwa członkowskie mogą wymagać wystąpienia do właściwych organów o rejestrację.

Uregulowano również prawa pobytu obywateli państw członkowskich w innych krajach UE. Po pięcioletnim, nieprzerwanym okresie legalnego zamieszkiwania w państwie przyjmującym uzyskują oni nowe prawo stałego pobytu, pod warunkiem, że nie wykonano względem nich decyzji o wydaleniu. Otrzymane prawo stałego pobytu wydawane jest automatycznie i nie podlega żadnym warunkom. Te same zasady dotyczą członków ich rodzin. Jeśli członkiem rodziny pozostaje osoba nie będąca obywatelem żadnego z państw członkowskich to otrzymuje prawo do stałego pobytu, jeśli mieszkała z obywatelem Unii w danym państwie przez okres pięciu lat. Obywatele Unii lub członkowie ich rodzin mogą jednak zostać wydalenii z państwa członkowskiego ze względu na naruszenie porządku, bezpieczeństwa lub zdrowia publicznego.

Wraz z członkostwem nowych 12 krajów w UE oraz wprowadzeniem zasad znoszących granice wewnętrzne dla większości z nich, przemieszczanie się osób na terytorium Wspólnoty z punktu widzenia układu państw postrzegane jest jako migracje wewnętrzne. Osobnym prawem regulowane są zasady dotyczące wjazdu oraz pobytu na teren UE obywateli państw trzecich. Mając na uwadze, że polityka migracyjna, zasady wjazdu, pobytu, prawa i obowiązki osób z państw trzecich różnią się w poszczególnych krajach, UE prowadzi prace nad harmonizacją zasad wykluczającą nierówne traktowanie cudzoziemców w zależności od kraju członkowskiego. Ponadto brak granic wewnętrznych wymusza opracowanie jednolitych procedur postępowania dla całego obszaru UE.

Stosownie do art. 67 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej obok zapewnienia braku kontroli osób na granicach wewnętrznych, Unia rozwija wspólną politykę w dziedzinie azylu, imigracji i kontroli granic zewnętrznych opartą na solidarności między Państwami Członkowskimi i sprawiedliwą wobec obywateli państw trzecich. W art. 77 – 79 TfUE określono cele wspólnej polityki migracyjnej²⁷.

W zakresie kontroli granicznej UE zapewniono brak jakiegokolwiek kontroli osób, niezależnie od ich przynależności państwowej, przy przekraczaniu przez nie granic wewnętrznych, zapewnienie kontroli osób i skutecznego nadzoru przy przekraczaniu granic zewnętrznych oraz stopniowe wprowadzenie zintegrowanego systemu zarządzania granicami zewnętrznymi.

²⁷ Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, COM 2012/C 326/01.

W zakresie polityki w dziedzinie azylu, ochrony uzupełniającej i tymczasowej – przyznanie odpowiedniego statusu każdemu obywatelowi państwa trzeciego, wymagającemu międzynarodowej ochrony, oraz zapewnienie przestrzegania zasady *non-refoulement*, według której osoby, której odmówiono przyznania statusu uchodźcy, nie wolno deportować do kraju, w którym groziłoby jej niebezpieczeństwo prześladowania.

W zakresie polityki imigracyjnej kraje UE zobowiązują się na każdym etapie do skutecznego zarządzania przepływami migracyjnymi, sprawiedliwego traktowania obywateli państw trzecich przebywających legalnie w państwach członkowskich. Zapobiegają także nielegalnej imigracji i handlowi ludźmi oraz wzmacniają ich zwalczanie. W Traktacie potwierdzono jednak prawa państw członkowskich do ustalania wielkości napływu obywateli państw trzecich przybywających na ich terytoria w poszukiwaniu pracy najemnej lub na własny rachunek oraz wykluczono możliwość harmonizacji na poziomie unijnym przepisów dotyczących integracji obywateli państw trzecich²⁸.

Ponadto prawo pobytu osobom innym niż pracownicy, gwarantują dyrektywy²⁹:

- dyrektywa 2003/86/WE w sprawie prawa do łączenia rodzin. O łączenie rodzin mogą ubiegać się obywatele państw trzecich posiadający ważne przynajmniej jeden rok zezwolenie na pobyt w jednym z państw członkowskich. Małżonkowie i dzieci zyskują prawo dostępu do edukacji, zatrudnienia i kształcenia zawodowego,
- dyrektywa 2003/109/WE dotycząca statusu obywateli państw trzecich będących rezydentami długoterminowymi. Państwa członkowskie zobowiązane są przyznać status rezydenta długoterminowego po pięciu latach legalnego i nieprzerwanego zamieszkiwania. Daje to prawo równego traktowania z obywatelami danego państwa pod względem dostępu do zatrudnienia, edukacji, świadczeń socjalnych itp.,
- dyrektywa 2004/114/WE w sprawie przyjmowania studentów. Reguluje prawa studentów z państw trzecich do pobytu na terenie UE, uzyskiwane na podstawie dokumentu przyjęcia na studia,
- dyrektywa 2005/71/WE w sprawie ułatwiania przyjmowania badaczy do UE, która umożliwi podjęcie pracy w instytucjach badawczych krajów UE przez naukowców z krajów trzecich,

²⁸ Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2012 r., Zespół do Spraw Migracji, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Polityki Migracyjnej, Warszawa 2012, s. 109.

²⁹ Eurostat, Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów, październik 2011, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

- dyrektywa 2008/115/WE w sprawie powrotu nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich. Dyrektywa reguluje zasady wydalenia nielegalnych imigrantów: państwo członkowskie nakazuje dobrowolny wyjazd w wyznaczanym zainteresowanemu, w tym celu, terminie od siedmiu do trzydziestu dni. Jeśli dobrowolny wyjazd w tym terminie nie nastąpił, dyrektywa nakłada na państwa członkowskie obowiązek przeprowadzenia przymusowego wydalenia przy użyciu możliwie najmniej dolegliwych środków przymusu,
- dyrektywa 2009/50/WE w sprawie przyjmowania wysoko wykwalifikowanych migrantów. Jej celem jest zagwarantowanie takich zasad przyjmowania najlepiej wykształconych i najbardziej uzdolnionych imigrantów z państw trzecich, które zachęcałyby te osoby do imigracji zarobkowej na terytorium państw członkowskich Wspólnoty i tym samym pozwoliłyby Unii Europejskiej skuteczniej konkutować „o talenty” z innymi gospodarczo rozwiniętymi państwami świata.

Polityka migracyjna Unii Europejskiej znajduje również swoje odzwierciedlenie w kluczowych programach wspólnotowych. Do najważniejszych z nich należą programy z Tampere, Haski, Pakt o Imigracji i Azylu, Sztokholmski i Schengen. Krótkie omówienie postulatów zawartych w tych programach, jak również ustaleń odnośnie polityki migracyjnej UE zawiera tabela 1.3. Tematyka poruszanych zagadnień pokazuje szereg problemów wspólnego obszaru Unii, jakie pojawiły się po wejściu umowy z Schengen w życie. Proces zastępowania narodowych polityk migracyjnych wspólnotową wymaga uwzględnienia m.in. specyficznych problemów, z którymi borykały się poszczególne kraje, ale również odpowiedź na sytuację polityczną i ekonomiczną krajów zewnętrznych. Dlatego obok przepisów regulujących zasady migracji zarobkowej, istotnym było stworzenie przepisów regulujących politykę w zakresie zasad przyznawania azylu i budowania podwalin pod ustanowienie partnerstwa z państwami pochodzenia migrantów.

Pierwszym dokumentem UE, który próbował stworzyć globalną strategię imigracyjną Wspólnoty jest Europejski Pakt o Imigracji i Azylu. Z jednej strony obejmował on regulację zasad imigracji legalnej, stworzenie europejskiej polityki azylowej, która zakłada harmonizację zasad dotyczących praw i ochrony azylantów i przyznawania im statusu uchodźcy. Z drugiej zaś założył bardzo restryktywną walkę z nielegalnymi imigrantami poprzez deportację. Pakt nakłada na kraje członkowskie obowiązek bezwzględnego wydalenia osób z nieuregulowaną sytuacją wizową.

Tabela 1.3. Wybrane programy i inicjatywy kształtujące politykę migracyjną Unii Europejskiej

Nazwa programu (rok przyjęcia)	Postulaty/ustalenia odnośnie migracji
Program z Tampere (1999)	<p>Postulaty i regulacje w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - utworzenia Wspólnego Europejskiego Systemu Azylowego, - potrzeby wypracowania polityki integracyjnej wobec imigrantów, - podejmowania działań przeciwko rasizmowi, ksenofobii i nietolerancji
Program Haski (2004)	<p>Miał na celu stworzenie podwalin pod rozwinięcie w latach 2005-2010 polityki w zakresie migracji i azylu, ustalenie priorytetów polityki, m.in.:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zarządzanie migracją (utworzenie wspólnej polityki migracyjnej), - wprowadzenie działań integracyjnych: maksymalizacja pozytywnych skutków migracji dla społeczeństwa i gospodarki, - rozwiązanie kwestii ustanowienia granic zewnętrznych UE i zapewnienie swobodnego przepływu osób.
Zielona księga w sprawie podejścia UE do zarządzania migracją zarobkową (2005)	<p>Dokument omawia stopień harmonizacji zasad migracji, stosowanie reguły preferencji wspólnotowej na unijnym rynku pracy, systemy admisyj w celu wykonywania pracy najemnej (m.in. „indywidualna ocena”, „zielona karta”) i samozatrudnienia, ustala procedurę wydawania zezwoleń na pobyt i pracę (proponując łączone zezwolenie na pobyt i pracę) oraz reguluje sposoby, ograniczenia mobilności imigrantów w zakresie zmiany pracodawcy/sektora/miejsca pracy, zakres praw przysługujących imigrantom ekonomicznym.</p>
Europejski Pakt o Imigracji i Azylu (2008)	<p>Proponował obszary regulacji prawa wobec obywateli państw trzecich w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> - organizowania legalnej imigracji, - zwalczania nielegalnej imigracji, - zwiększenia skuteczności kontroli granicznych, - strategii budowy Europy, która będzie miejscem azylu (strategiczne podejście), - ustanowienia partnerstwa z państwami pochodzenia i tranzytu.

Nazwa programu (rok przyjęcia)	Postulaty/ustalenia odnośnie migracji
Wspólna europejska polityka imigracyjna: zasady, działania i narzędzia (2008)	W dokumencie Komisja zaproponowała dziedzinę podstawowych zasad, na podstawie których zostanie sformułowana wspólna polityka imigracyjna. Zasady pogrupowane w działach: dobrobyt, bezpieczeństwo i solidarność. Dla każdej z tych zasad Komisja określiła działania, które można wdrożyć na poziomie UE lub państw członkowskich.
Program Sztokholmski (2009)	Kluczowym zagadnieniem programu była ochrona praw podstawowych, która m.in. zakłada przystąpienie państw UE do Konwencji Rady Europy o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. W kwestii granic zewnętrznych program zakładał zakończenie prac nad utworzeniem systemu nadzoru granic (EUROSUR).
Komunikat w sprawie migracji (2011)	Komisja Europejska przedstawiła analizę sytuacji i rekomendacje w zakresie: <ul style="list-style-type: none"> - przekraczania granic zewnętrznych i mobilności, - przemieszczania się i życia w obszarze pozabawionym granic wewnętrznych, - budowy społeczeństwa integracyjnego dzięki integracji imigrantów, - globalnego podejścia do kwestii migracji. W załączniku wskazano harmonogram działań zmierzających do przyjęcia kolejnych inicjatyw Komisji Europejskiej w zakresie migracji.

Źródło: Opracowanie na podstawie: Polityka migracyjna Polski.. op. cit. s. 110, oraz komunikatów Komisji Europejskiej.

Odsyłając nielegalnych imigrantów, Unia Europejska nawiąże bliższą współpracę z krajami, z których pochodzą, aby wspierać możliwości tych krajów do ponownego przyjmowania odsyłanych nielegalnych imigrantów. Jednocześnie w Pakcie zakłada się intensyfikację kontroli granic zewnętrznych pod kątem nieuprawnionych migracji.

Komunikat Komisji Europejskiej w sprawie integracji imigrantów z 2003 roku³⁰ wskazuje na pozytywne dla gospodarki aspekty migracji zarobkowych podkreślając ich pozytywny wpływ na utrzymanie konkurencyjności krajów

³⁰ European Communities, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on immigration, integration and employment, COM (2003) 336 final.

i pobudzenie wzrostu gospodarczego. W komunikacie Komisja wskazuje na potrzebę kompleksowego podejścia do kwestii integracji imigrantów, która pozwoliłaby im cieszyć się pełnią praw przysługujących obywatelom danego kraju.

Jako kluczowe elementy polityki integracyjnej wskazano³¹:

- integrację na rynku pracy poprzez zapobieganie dyskryminacji w miejscu pracy, uznanie kwalifikacji imigrantów,
- dostęp do edukacji, zwłaszcza nauki języka poprzez organizację kursów językowych, a także zwiększenie dostępności edukacji dla dzieci migrantów (co pozytywnie wpływa na integrację starszego pokolenia),
- elastyczną politykę mieszkaniową i politykę przestrzenną, która zapobiegaby tworzeniu się gett etnicznych w miastach,
- adaptację polityki zdrowotnej oraz systemu pomocy społecznej w kierunku zrównania praw obywateli i imigrantów,
- włączenie imigrantów do życia społecznego oraz promocja ich uczestnictwa w życiu publicznym, mające na celu zarówno aktywizację cudzoziemców, jak i zwiększenie poziomu ich tolerancji wśród ludności miejscowej.

Komisja Europejska w dokumencie odnosi się również do kwestii liberalizacji polityki naturalizacji (zwłaszcza wobec imigrantów w drugim pokoleniu), jak również do problematyki włączenia cudzoziemców w proces budowy społeczeństwa obywatelskiego poprzez nadanie im prawa do głosowania, zwłaszcza w referendach lokalnych.

1.3. Przyszłe wyzwania polityki migracyjnej UE

Proces tworzenia polityki migracyjnej Unii Europejskiej powiązany jest w dużym stopniu z procesem wdrażania zasady swobodnego przepływu osób i pracy. Otwarcie rynków pracy oraz zniesienie granic na obszarze całej UE jest wciąż realizowane. Mimo że układ Schengen został podpisany w 1985 roku to wdrażany był bardzo ostrożnie, w toku rozmów i negocjacji pomiędzy wciąż rosnącą liczbą krajów Wspólnoty (uwzględniając rozszerzenia, które miały miejsce od tego czasu). Włączeniu krajów Europy Środkowo-Wschodniej w struktury unijne towarzyszyły obawy przed niekontrolowanym przepływem taniej siły roboczej z nowych państw, co miałyby mieć znaczące skutki dla ryn-

³¹ A. Kicinger, Unia Europejska wobec zagadnienia integracji imigrantów, Central European Forum For Migration Research Working Paper 2/2005, s. 15-16.

ku pracy w krajach tzw. starej Unii. Z jednej strony obawiano się wzrostu bezrobocia w krajach zachodnich, z drugiej zaś wyludnianie się terenów na wschodnich granicach układu państw.

Wdrożenie zasady swobodnego przepływu osób spowodowało pobudzenie gospodarki krajów, które pozyskały nowe zasoby pracowników, nawet jeśli kryzys ekonomiczny nie pozwolił na pełne odnotowania tego zjawiska. Szacuje się, że sama obecność przedstawicieli nowych krajów członkowskich na rynkach europejskich spowodowała przyspieszenie rozwoju Unii Europejskiej o 0,3% PKB³². Można przypuszczać, że wraz z postępowaniem procesu starzenia się społeczeństwa w Europie, przyszła polityka migracyjna będzie w większym stopniu musiała otworzyć się na pracowników z krajów trzecich.

Niewątpliwie polityka migracyjna opiera się na dwóch w zasadzie sprzecznych podstawach: z jednej strony interesach poszczególnych krajów członkowskich UE, z drugiej zaś na wartościach, które wyznaje Europa. W następstwie rozszerzenia i otwarcia rynków pracy na obywateli nowych krajów (co można uznać za przejaw zwycięstwa wartości), w interesie państw z krajów najwyżej rozwiniętych jest regulacja migracji w kierunku ograniczenia napływu ludności z państw trzecich. Jednakże z perspektywy długoterminowej otwarcie unijnego rynku pracy jest konieczne.

W wymiarze międzynarodowym są tak naprawdę trzy liczące się granice Europy: chińsko-rosyjska, meksykańsko-amerykańska oraz wokół Morza Śródziemnego. Są to granice zarysowane na styku społeczeństw o różnych cechach kulturowych i cywilizacyjnych. W obliczu rosnącego gospodarczego i politycznego znaczenia Chin, przyszła polityka zagraniczna Unii Europejskiej, również w zakresie migracji, będzie musiała uwzględnić w większym stopniu współpracę ze Stanami Zjednoczonymi i wszystkimi krajami Europy, które wciąż nie są jej członkami (włączając Rosję)³³.

Unia Europejska będzie musiała poddać się presji również umiędzynarodowienia gospodarek i przedsiębiorstw, w następstwie czego modele kariery zawodowej dynamicznie się zmieniają, a przemieszczanie staje się nieodłącznym elementem pracy. Obok polityki na szczeblu unijnym poszczególne państwa członkowskie, w tym Polska, muszą w przyszłości prowadzić odrębną politykę w oparciu o potrzeby rynku pracy.

Do przyszłych wyzwań polityki migracyjnej w Polsce zaliczyć należy rosnącą presję migracyjną z krajów zza wschodniej granicy, zwłaszcza z Ukrainy, Białorusi i Rosji.

³² Zob. Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski. M. Duszczyk, M. Lesińska (red.), Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2009, s. 224.

³³ Tamże, s. 223.

Również dla imigrantów z Azji (szczególnie z Chin i Wietnamu) Polska powoli staje się krajem docelowej emigracji. Stanowi to wyzwanie dla prowadzonej strategii integracji migrantów z odmiennych kulturowo obszarów ze społecznością lokalną, w której będą funkcjonowali. Obecnie obserwuje się udaną integrację imigrantów z Chin i Wietnamu w drugim pokoleniu, przede wszystkim za sprawą objęcia młodzieży systemem edukacji. W perspektywie wzrostu liczby nowych imigrantów kwestia instytucjonalnego rozwiązania spraw integracji będzie zyskiwała na znaczeniu.

Kolejny kwestią odnosząca się do polityki migracyjnej jest dylemat osób powracających z emigracji. Duża część dzisiejszych pracowników zarobkowych na obczyźnie pochodzi z niewielkich miejscowości oraz z obszarów wiejskich. Znaczącą część z nich stanowią migrujący sezonowo, którzy mają rodziny i siedliska, w które inwestują. Z uwagi na trudną sytuację na rynku pracy w przypadku osób relatywnie młodych i absolwentów z małych miasteczek i terenów wiejskich, duża część z nich zdecydowała się lub zdecyduje na długotrwałą emigrację zarobkową. Pozostanie dylemat, czy wracając zdecydują się oni osiedlić w miejscu zamieszkania, czy też wybiorą większe miejscowości, gdzie możliwości wykorzystania doświadczenia w pracy lub zainwestowania zgromadzonego kapitału są większe. Dzisiejsze dylematy polityki migracyjnej są więc powiązane z innymi politykami, m.in. polityką rynku pracy w wymiarze lokalnym, ale również polityką wobec rozwoju obszarów wiejskich. W najbliższym czasie więc ewentualne zmiany w polityce migracyjnej będą podporządkowane prymatowi rynku pracy i jego potrzebom.

Rozdział 2

Zmiany społeczno-demograficzne na terenach wiejskich w krajach UE

2.1. Ogólne zmiany demograficzne w UE w latach 1990-2010

Według danych FAO w 2010 roku UE zamieszkiwało 501 milionów osób (Rysunek 2.1). W okresie od 1990 do 2010 roku jej populacja zwiększyła się o 12%, czyli o prawie 55 milionów mieszkańców. Osoby żyjące we wszystkich krajach członkowskich tej organizacji stanowiły jednak coraz mniejszą część ludności w skali globalnej. W analizowanym okresie ich udział w światowej populacji spadł z 8,4 do 7,3%. Na innych terenach przyrost liczby mieszkańców był stosunkowo większy i następował dynamiczniej³⁴. Szczególnie dotyczyło to takich krajów jak Chiny (w latach 1990-2010 wzrost liczby ludności o 201 milionów), Indie (o 351 milionów), Stany Zjednoczone (o 57 milionów) i Indonezja (o 56 milionów). Zwiększenie się liczebności populacji w słabo rozwiniętych krajach wynikało przede wszystkim ze spadku umieralności oraz dodatniej stopy urodzeń, spowodowanych m.in. poprawą warunków życia, wyżywienia, stanu zdrowia i względną stabilizacją życia politycznego. Potencjał demograficzny UE, czyli obszaru rozwiniętego ekonomicznie, gdzie tempo wzrostu liczby ludności było relatywnie wolniejsze, mógłby ulec zwiększeniu w sytuacji kontynuowania procesu przyjmowania nowych członków. Jeżeli uwzględni się obywateli wszystkich państw, które wymieniane były w gronie kandydatów do akcesji w tej organizacji³⁵, to w 2010 roku liczba jej mieszkańców zwiększyłaby się z 501 do ponad 598 milionów (o 19%). Jednocześnie udział obywateli Unii w populacji światowej wyniósłby wtedy niespełna 9%.

³⁴ W latach 1990-2010 liczba ludności w Indiach wzrosła o 40%, w Indonezji o 30%, w USA o 23%, a w Chinach o 17%.

³⁵ Obecnie o członkostwo w UE ubiega się 9 krajów. 1 czerwca 2013 roku do tej organizacji formalnie przystąpi Chorwacja (traktat akcesyjny podpisano 9 grudnia 2011 roku). Pozostałe państwa można podzielić ze względu na zaawansowanie procesu integracji na dwie grupy: kraje kandydujące (Była Jugosłowiańska Republika Macedonii, Czarnogóra, Islandia, Serbia, Turcja) oraz potencjalnych kandydatów do członkostwa (Albania, Bośnia i Hercegowina i Kosowo). W obecnej sytuacji członkostwo w UE stosunkowo najbardziej ludnego z wymienionych krajów, czyli Turcji, jest mało prawdopodobne. Mimo że państwo to złożyło wniosek o stowarzyszenie z EWG w 1959 roku (podpisany w 1963 roku) oraz rozpoczęło negocjacje akcesyjne w 2005 roku, to osiągnięcie postępu w procesie rozszerzenia utrudniała przede wszystkim sprawa konfliktu cypryjskiego, jak również sprzeciw wobec jego przyjęcia niektórych krajów członkowskich.

Mimo powolnego tempa zmian obszar UE od dawna charakteryzował się rosnącą liczbą ludności. W okresie od 1990 do 2010 roku pozytywne wartości przyrostu rzeczywistego unijnej populacji wywołane były przede wszystkim dodatnim saldem migracji. UE stanowiła atrakcyjne miejsce do życia dla osób z wielu regionów świata (np. z północnej Afryki, wschodniej Azji czy Ameryki Południowej), które przemieszczały się w związku z niekorzystną sytuacją ekonomiczną, polityczną czy społeczną w kraju pochodzenia. Względnie mniejszy wpływ na wzrost liczebności populacji Unii wywierał z kolei ruch naturalny ludności. Mimo że w analizowanym okresie we wszystkich latach odnotowywano nadwyżkę urodzeń nad zgonami, to od dawna widoczne było obniżanie się wartości tej różnicy, spowodowane głównie spadkiem płodności.

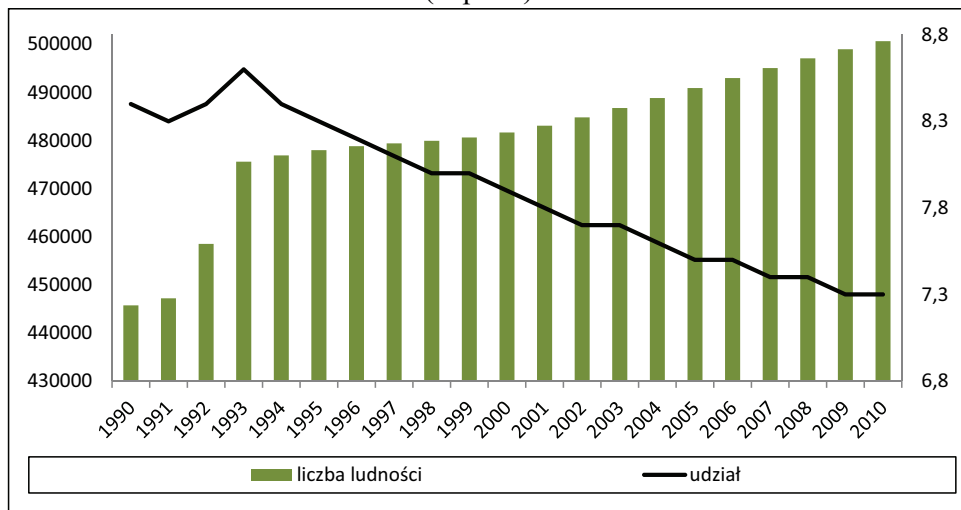
Największym potencjałem demograficznym w UE charakteryzowały się Niemcy. W 2011 roku kraj ten zamieszkiwało prawie 82 miliony osób, co stanowiło 16% obywateli UE. Pod względem liczebności mieszkańców kolejne miejsca zajmowały: Francja – 65 milionów (13% ludności całej UE), Wielka Brytania – 63 miliony (12%) i Włochy – 60 milionów (12%). Łącznie w wymienionych czterech najludniejszych krajach Starego Kontynentu zamieszkiwało 269 milionów osób, czyli przeszło co drugi obywatel Unii. Trzeba zaznaczyć, że proces reprodukcji ludności w wymienionych państwach miał zróżnicowany charakter. W Niemczech, dokąd intensywnie napływali imigranci (głównie z Polski, Rumunii i Turcji), odnotowywano jednocześnie znaczącą przewagę liczby zgonów nad liczbą urodzeń, co było związane z bardzo niską płodnością. W efekcie populacja tego kraju zmniejszała się (np. w 2010 roku spadek o 51 tys. osób). Ujemny przyrost naturalny cechował również Włochy, choć w przypadku tego kraju zjawisko to rekompensowane było przez dużą skalę imigracji (przybywały tam zazwyczaj osoby poszukujące pracy, głównie robotnicy z Rumunii, Albanii, Maroka i ich rodziny). Napływ ludności do Włoch zwiększył się również po części ze względu na korzystne zmiany w prawie migracyjnym dla obywateli UE oraz poszerzenie Wspólnoty o Bułgarię i Rumunię w 2007 roku³⁶. Pozostałe ludne państwa Unii, czyli Francja i Wielka Brytania, charakteryzowały się wysokim przyrostem naturalnym (w ujęciu absolutnym i względnym), jak i dodatnim saldem migracji³⁷. Rozpatrując kryterium liczby mieszkańców, Pol-

³⁶ Demographic outlook. National reports on the demographic developments in 2007, Eurostat, Luxemburg 2009, s. 22.

³⁷ Główną przyczyną wysokiego i stabilnego przyrostu naturalnego we Francji była wysoka dzietność wśród kobiet w wieku 30-40 lat, którym udało się pogodzić życie rodzinne z karierą zawodową (większość z nich po przerwie spowodowanej urodzeniem dziecka powracała do aktywności zawodowej). Podkreśla się, że w tym procesie pomagała aktywna i wielokierunkowa polityka rodzinna władz publicznych, wdrażana od drugiej połowy XX w., będąca wynikiem konsensusu różnych aktorów życia społeczno-politycznego. Polityka ta łączy w sobie

ska z niespełna 38 milionami obywateli, była szóstym co do wielkości państwem UE (prawie 8% jej ludności). Najmniej mieszkańców żyło na Malcie (414 tys.), w Luksemburgu (502 tys.), na Cyprze (819 tys.) i w Estonii (1 340 tys.). W sumie populacja czterech wyżej wymienionych krajów stanowiła mniej niż 1% ludności UE.

Rysunek 2.1. Liczba ludności w państwach UE (w mln.) i udział ludności UE w ludności świata (w proc.) w latach 1990-2010

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FAOSTAT 2011, 01.12.2012.

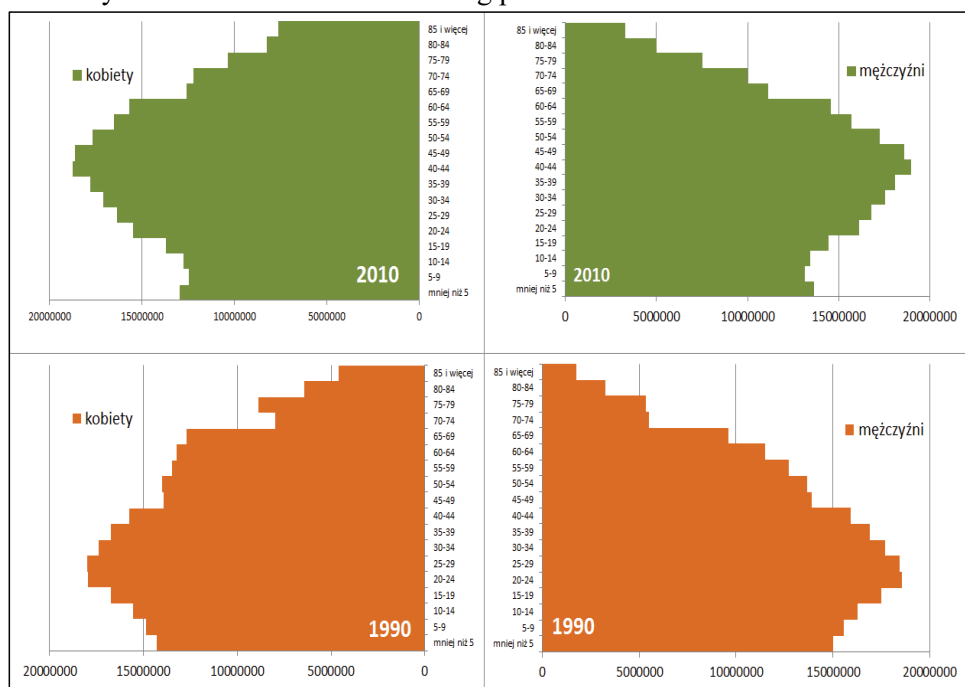
W 2010 roku gęstość zaludnienia obszaru UE wynosiła 117 osób/km². Spośród wszystkich krajów tej organizacji relatywnie najgęściej zaludnione było państwo zajmujące najmniejszą powierzchnię, czyli Malta (1316 osób/km²). Znacząca liczba ludności na kilometr kwadratowy charakteryzowała także dwa kraje Beneluksu: Holandię (492 osoby/km²) i Belgię (359 osób/km²) oraz kraje zajmujące dużą powierzchnię: Wielką Brytanię (254 osoby/km²) i Niemcy (229 osób/km²). Tereny wymienionych wyżej państw należały do obszarów o znaczącej koncentracji ludności, uwarunkowanej historycznie przez czynniki społeczno-ekonomiczne (rozwój gospodarczy, techniczny), przyrodniczo-

instrumenty pronatalistyczne oraz rozwiązania promujące osiągnięcie równowagi między życiem rodzinnym i zawodowym, por. L. Toulemon, A. Pailhe, C. Rossier, France: high and stable fertility, Demographic Research nr 19/2008, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock 2008, s. 545, 554-555. Znaczący udział we wzroście liczebności populacji Francji i Wielkiej Brytanii w XX w. miało także dodatnie saldo migracji, D. Coleman, The demographic effects of international migration in Europe, Oxford Review of Economic Policy, tom 24, nr 3, Oxford University Press, Oxford 2008, s. 458.

-klimatyczne (klimat, ukształtowanie powierzchni, występowanie zasobów naturalnych) i demograficzne. Wskaźnik gęstości zaludnienia osiągnął najniższy poziom dla państw północnej Europy: Finlandii (18 osób/ km²), Szwecji (23 osoby/ km²) i Estonii (31 osób/ km²). Występował tam znaczący udział regionów niezamieszkałych, cechujących się rozproszoną siecią osadniczą.

Podstawowe informacje demograficzne odnośnie danej populacji niesie ze sobą struktura ludności według wieku i płci. Jej kształt oddziałuje na proces reprodukcji ludności, którego konsekwencje rozpatruje się zazwyczaj w wymiarze społeczno-ekonomicznym. Piramida wieku ludności UE przybiera postać o wąskiej podstawie i wąskim wierzchołku, co jest charakterystyczne dla zbiorowości o zastojowej strukturze wieku (Rysunek 2.2).

Rysunek 2.2. Ludność UE według płci i wieku w latach 1990 i 2010

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu 1990-2010.

W 2010 roku proporcja osób najmłodszych była zbliżona do odsetka osób najstarszych. Udział kategorii osób w wieku od 0 do 15 lat wyniósł bowiem 16% a odsetek ludności w wieku 65 i więcej lat osiągnął wartość 17%. Niemniej, jeśli odsetki te odniesie się do wcześniejszego okresu, można zaobserwować powolne przekształcanie się opisywanej struktury w kierunku regresywnym. W 1990 roku względnie liczniejsze były najmłodsze kategorie ludności, co

przekładało się na nieco inną postać struktury wieku zbiorowości mieszkańców UE. Udział osób do piętnastego roku życia wśród ogółu ludności wyniósł wtedy 19%, a ludności mającej 65 i więcej lat 14%.

W 2010 roku w UE na 100 mężczyzn przypadało 105 kobiet. W porównaniu do 1990 roku wartość współczynnika feminizacji zmniejszyła się nieznacznie, bo tylko o 1. Struktura ludności wszystkich państw członkowskich według płci, tak jak w przypadku większości licznych zbiorowości, charakteryzowała się przewagą mężczyzn nad kobietami w najmłodszych grupach wiekowych oraz przewagą kobiet nad mężczyznami w najstarszych rocznikach. Było to spowodowane większym nasileniem urodzeń chłopców niż dziewcząt oraz względnie dłuższym przeciętnym trwaniem życia kobiet. W 2010 roku współczynnik maskulinizacji dla najmłodszych zbiorowości w UE, tj. osób w wieku mniej niż 5, od 5 do 9 oraz od 9 do 14 lat wyniósł 105. Przewaga ta systematycznie malała w kolejnych kategoriach wiekowych, a proporcje udziału płci wyrównywały się w grupie 45-49 lat. W starszych i najstarszych kategoriach pod względem wieku przewaga liczebności kobiet była już zdecydowana. W grupach osób od 75 do 79, od 80 do 84 oraz 85 i więcej lat współczynniki feminizacji kształtowały się na poziomie odpowiednio 139, 168 i aż 235. W przypadku kobiet stosunkowo większe wartości tego wskaźnika wynikały, jak wspomniano, z ich względnie mniejszej umieralności.

O obniżaniu się udziału, tworzonej głównie przez zamożne społeczeństwa populacji UE w ogólnej liczbie ludności na świecie, decydowała w dużej mierze depresja urodzeniowa. Odnotowywany tam od dawna poziom dzietności nie zapewniał prostej zastępowalności pokoleń³⁸. Według danych Eurostatu w latach 2005-2010 przeciętna wartość współczynnika dzietności ogólnej dla UE-27 wyniosła 1,60, co świadczyło o zjawisku zawężonej reprodukcji³⁹. Rozszerzona reprodukcja możliwa jest w sytuacji, gdy wskaźnik ten przewyższa wartość 2,10-2,15. Średni współczynnik dzietności mierzony dla okresu 2005-2010 dla całej Unii był zatem zdecydowanie niższy niż przeciętnie na świecie, gdzie osiągnął on wartość 2,58. Do państw o względnie wysokiej dzietności należały: Arabia Saudyjska (3,0) Indie (2,7), Republika Południowej Afryki (2,6) i USA (2,1). Podobnie jak w większości przypadków w Europie, zawężona reprodukcja cechowała społeczeństwo japońskie (1,3), rosyjskie (1,4) i chińskie (1,6). W 2010 roku współczynnik dzietności na poziomie zbliżonym do reprodukcji prostej notowano zaledwie w kilku krajach Unii: Irlandii (2,07), Francji (2,03), Szwecji (1,98) i Wielkiej Brytanii (1,98). Stosunkowo najniższe wartości przy-

³⁸ W latach 2002-2009 współczynnik dzietności dla UE-27 kształtował się na poziomie 1,46-1,60.

³⁹ The EU in the World. A statistical portrait, Eurostat, Luksemburg 2012, s. 36.

mował on z kolei dla Łotwy (1,31), Węgier (1,32) i Portugalii (1,32)⁴⁰. W Polsce w 2010 roku na kobietę w wieku rozrodczym przypadało średnio 1,38 dziecka. Współczynnik dzietności należał zatem do najniższych w Europie.

Niską liczbę urodzeń na Starym Kontynencie, tak jak i w wielu innych rozwiniętych gospodarczo regionach świata, należy łączyć z procesami modernizacji społeczeństw zapoczątkowanymi w XX w. i polegającymi na przejściu od reprodukcji tradycyjnej, z wysoką płodnością i umieralnością, do reprodukcji nowoczesnej, charakteryzującej się niewielką płodnością i umieralnością⁴¹. Obecnie większość populacji zamieszkujących kraje europejskie znajduje się w fazie kontrolowanej reprodukcji⁴², co wiąże się z określonymi motywacjami i postawami prokreacyjnymi (zmiana wzorców płodności). Po pierwsze, odkładany jest moment urodzenia dziecka. W efekcie podnosi się przeciętny wiek kobiety rodzącej. W latach 2003-2009 dla UE wskaźnik ten wzrósł z 29,3 do 29,8 lat. W innych częściach świata przeciętny wiek rodzącej matki był na ogół stosunkowo niższy. W zamożnych społeczeństwach urodzenie dziecka poprzedza zazwyczaj realizacja edukacyjnych i zawodowych aspiracji, co ma również związek z chęcią zapewnienia jak najlepszych warunków materialnych, służących rozwojowi potomstwa. Odraczanie urodzenia dzieci sprzyja także podnoszeniu przyszłego dochodu rodziny poprzez wydłużenie okresu inwestowania w siebie i w pozycję zawodową podczas najbardziej produktywnego okresu, a tym samym umożliwia zwiększenie przyszłych transferów międzypokoleniowych⁴³. Niemniej, jak pokazuje przykład wielu europejskich krajów, stosunkowo wyższa średnia wieku kobiety rodzącej nie przekładała się na obniżenie współczynnika dzietności⁴⁴. Przyjmuje się, że we współczesnych społeczeństwach maleją użyteczności a rosną koszty związane z posiadaniem każdego kolejnego dziecka⁴⁵. Maleje zatem liczba par mających dwoje, troje, czworo lub więcej dzieci, a przybywa liczba związków z jednym dzieckiem lub bez potom-

⁴⁰ Dane dla 2010 roku.

⁴¹ T. Panek, *Statystyka społeczna*, PWE, Warszawa 2007, s. 68.

⁴² J. Holzer, *op.cit.*, s. 20.

⁴³ A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2008, s. 191-197.

⁴⁴ *Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans*, European Commission, DG for Employment, Social Affairs and Inclusion, Luksemburg 2011, s. 69.

⁴⁵ Użyteczności rodziców związane z posiadaniem dziecka dotyczą osobistej satysfakcji, możliwości otrzymania wsparcia finansowego w momencie rozpoczęcia przez dziecko aktywności zawodowej oraz możliwości zapewnienia przez potomstwo zabezpieczenia na starość. Z kolei koszty związane z posiadaniem dziecka dotyczą nakładów na jego utrzymanie (bezpośrednie) oraz utraconych szans finansowych, zawodowych, czasowych (pośrednie), w: J. Holzer, *op.cit.*, s. 27.

stwa⁴⁶. Jednakże trzeba podkreślić, że w świetle przeprowadzanych analiz, dążenie do racjonalizacji sytuacji ekonomicznej rodziny nie musi wprost przekładać się na ograniczanie prokreacji. Przeciwnie, odpowiednio wysoki poziom życia może sprzyjać zwiększonej płodności. Z badań wynika bowiem, iż w skali międzynarodowej rozwojowi społeczno-gospodarczemu towarzyszył spadek płodności, ale jednocześnie zależność ta utrzymywała się do określonej wartości progowej. W państwach charakteryzujących się odpowiednio wysokim stadium rozwojowym dzietność na ogół rosła i była względnie wysoka⁴⁷. Podkreśla się, że w części państw europejskich, cechujących się zawężoną reprodukcją, wzrost dzietności mógłby nastąpić w wyniku poprawy sytuacji kobiet na rynku pracy oraz prowadzenia aktywnej polityki demograficznej i społecznej⁴⁸.

W kontekście zjawiska reprodukcji ludności często analizuje się proces formowania i rozpadu związków małżeńskich (rodzin). W roku 2010 dla UE współczynnik małżeństw⁴⁹ wyniósł 4,5, a współczynnik rozwodów⁵⁰ 2,0. Najwięcej małżeństw zawartych na tysiąc mieszkańców odnotowano na Cyprze (7,9), Malcie (6,2) i Polsce (6,0), a najmniej w Luksemburgu (3,5), w Bułgarii (3,5) i w Słowenii (3,2). Z kolei największa liczba rozwodów na tysiąc mieszkańców była na Litwie (3,0), w Belgii (3,0) i w Czechach (2,9), a najniższa w Irlandii (0,7), we Włoszech (0,9), w Grecji (1,2) i w Słowenii (1,2)⁵¹. Na poziomie całej Unii, w porównaniu do 1990, w 2010 roku współczynnik małżeństw spadł z 6,3 do 4,5⁵², a współczynnik rozwodów wzrósł o z 1,6 do 2,0. Dane te świadczą o starzeniu się analizowanych społeczeństw. Zmniejsza się bowiem liczba osób młodych, które zakładają nowe rodziny. Wzrost stopy rozwodów i spadek stopy małżeństw oznacza również zmianę postaw życiowych odnośnie formalizacji związków między kobietami a mężczyznami oraz osłabienie trwałości tej instytucji. Coraz bardziej rozpowszechnione jest tworze-

⁴⁶ W latach 2007-2011 w UE-27 odsetek gospodarstw domowych z dwojgiem, trojgiem, czworgiem i więcej dzieci obniżył się odpowiednio o 0,4 (z 38,7 do 38,3%); 0,6 (z 9,2 do 8,6%); 0,5 p.p. (z 2,8 do 2,3%), a odsetek gospodarstw domowych z jednym dzieckiem wzrósł o 1,4 p.p. (z 49,4 do 50,8%).

⁴⁷ M. Myrskylä, H-P. Kohler, F. C. Billari, *Advances in development reverse fertility declines*, *Nature* 460 (2009), 741-743.

⁴⁸ Chodzi tu w m.in. o aktywne leczenie niepłodności, wsparcie matek wychowujących dzieci oraz zapewnienie instytucjonalnej opieki nad dziećmi, por. A. Titkow, D. Duch-Krzystoszek, *Intencje i decyzje prokreacyjne a polityka przyjazna prokreacji*, *Studia Demograficzne* 1/155 (2009), Komitet Nauk Demograficznych PAN, s. 90-94.

⁴⁹ Współczynnik małżeństw oznacza liczbę małżeństw zawartych w danym roku na tysiąc mieszkańców.

⁵⁰ Współczynnik rozwodów oznacza liczbę rozwodów w danym roku na tysiąc mieszkańców.

⁵¹ Dane o rozwodach nie obejmują Malty, gdzie rozwody są nielegalne.

⁵² W okresie 1990-2010 współczynnik małżeństw wzrósł tylko dla dwóch państw UE: Finlandii i Szwecji.

nie związków nieformalnych, w tym związków wspólnego życia, ale oddzielnego zamieszkiwania (Living-Apart-Together). Trzeba podkreślić jednak, iż od lat 90. XX w. tendencja ta nie oddziaływała negatywnie na dzietność, tak jak miało to miejsce jeszcze dwadzieścia lat wcześniej⁵³. Obecnie w zbiorowościach możliwych o niskiej płodności, do których zaliczają się społeczeństwa europejskie, decyzje o posiadaniu dzieci często nie wiążą się z formalizacją związków. Przeciwnie, w wielu krajach o wysokiej stopie urodzeń pozamałżeńskich odnotowuje się stosunkowo większą przeciętną liczbę dzieci przypadającą na kobietę w wieku rozrodczym⁵⁴.

W strukturze wieku ludności zamieszkującej UE następował wzrost udziału najstarszych kategorii wiekowych w stosunku do reszty populacji. W 1990 roku na każde sto osób w wieku 15-64 lata przypadało 21 osób w wieku 65 i więcej lat, a w 2010 roku było to już 26 osób. Spośród wszystkich państw Unii największe obciążenie ludnością z najstarszych grup wiekowych cechowało Niemcy i Włochy. W wymienionych krajach na każde sto osób w wieku 15-64 lata przypadało 31 osób w wieku 65 i więcej lat. Relatywnie najmniejszy udział najstarszej kategorii wiekowej w odniesieniu do reszty populacji zaobserwowano w Irlandii. Współczynnik obciążenia demograficznego osiągnął tam wartość 17. Zwiększenie się udziału najstarszych grup wiekowych wśród ogółu ludności przekładało się w naturalny sposób na fakt, że mieszkańcy Unii stawali się przeciętnie coraz starsi. Zjawisko to odzwierciedlał wzrost mediany wieku. W 2010 mediana wieku ludności UE wyniosła 41 lat. W porównaniu do 1990 roku, wskaźnik ten wzrósł aż o 6 lat (tj. z 35 do 41 lat)⁵⁵. W skali całej UE proces starzenia populacji cechował się nierównomiernym nasileniem. Względnie najbardziej dotknął on mieszkańców Słowenii. W okresie 1990-2010 mediana wieku ludności wzrosła tam o 7 lat (tj. z 34 do 41 lat). Relatywnie najmniej wskaźnik ten zwiększył się dla Szwecji (wzrost o 2 tj. z 39 do 41 lat). Trzeba zaznaczyć, iż na tle wszystkich mieszkańców Unii Polacy byli relatywnie młodzi. Zarówno wartość współczynnika obciążenia demograficznego, jak i mediana wieku należały w ich przypadku do stosunkowo najniższych w UE. W 2011 roku w Polsce na każde sto osób w wieku 15-64 lata przypadało 19 osób w wieku 65 i więcej lat, a połowa jej mieszkańców nie przekroczyła 38 lat. Nie zmie-

⁵³ F.C. Billari H-P. Kohler, Patterns of lowest low fertility in Europe, MPIDR Working Paper 2002-040, Rostock 2002, s. 16.

⁵⁴ Demography report 2010, op. cit., s. 70.

⁵⁵ W 2010 najwyższy poziom mediany wieku osiągnęła dla Niemiec. Połowa mieszkańców tego kraju była w wieku niespełna 44 i więcej lat. Wysoką wartość opisywanego wskaźnika odnotowano także dla Włoch (43 lata) i Finlandii (42 lata). Z kolei do relatywnie najmłodszych społeczeństw europejskich zaliczyć można było Irlandczyków, Cypryjczyków i Słowaków. W 2010 mediana wieku dla tych zbiorowości osiągnęła poziom odpowiednio 34, 36 i 37 lat.

nia to faktu, że polskie społeczeństwo stawało się coraz bardziej zaawansowane wiekowo. W okresie od 1990 do 2010 roku jego mediana wieku zwiększyła się o 6 lat (z 32 do 38 lat), czyli o wielkość zbliżoną do przeciętnego poziomu zaobserwowanego dla UE.

Starzenie się populacji społeczeństw europejskich wynikało głównie ze spadku dzietności oraz wydłużania się życia. Jak wspomniano wcześniej, malejące natężenie dzietności było charakterystyczne dla większości krajów europejskich. Natomiast wydłużanie się trwania życia stanowiło zjawisko powszechne. U jego podstaw leżał rozwój społeczno-gospodarczy oraz znacząca poprawa warunków bytowania, której towarzyszył postęp medycyny i polepszanie się standardów opieki zdrowotnej. Pozytywne zmiany wynikały przede wszystkim ze spadku śmiertelności wśród sześćdziesięciolatków i siedemdziesięciolatków i kobiet powyżej sześćdziesiątego roku życia⁵⁶. W 2009 roku oczekiwana długość życia⁵⁷ mieszkańca unijnego kraju wyniosła przeciętnie 79 lat. Mieszkańcy poszczególnych państw znacząco różnili się pod tym względem. Przeciętnie najdłużej żyli Włosi i Hiszpanie (81 lat), a najkrócej Litwini i Łotysze (73 lata). Długością życia poniżej europejskiej średniej cechowali się również Polacy (75 lat). Warto odnotować prawidłowość, iż we wszystkich analizowanych państwach kobiety żyły dłużej od mężczyzn⁵⁸. Wartości te były jednak znacząco zróżnicowane. Największa luka w oczekiwanej długości trwania życia między płciami dotyczyła społeczeństw nadbałtyckich – Litwinów (11 lat), Estończyków i Łotyszy (10 lat), a najkrótsza mieszkańców Skandynawii (Szwedów i Duńczyków) oraz Brytyjczyków i Holendrów – 4 lata.

Oprócz spadku dzietności i wydłużania życia, na starzenie się mieszkańców UE wpływ miało zjawisko falowania demograficznego oraz migracje zagraniczne. W strukturze ludności według wieku widoczne było echo powojennego wyżu demograficznego (roczniki urodzone w końcu lat 40. i w 50.) oraz echo wyżu z przełomu lat 70 i 80. W części państw, takich jak Litwa, Bułgaria czy Łotwa znacząca była skala imigracji, głównie osób młodych, co nie pozostawało bez negatywnego wpływu na ich sytuację demograficzną⁵⁹.

⁵⁶ Demography report 2010, op. cit., s. 36.

⁵⁷ Uwzględniono tu średnią liczbę lat, jaką ma do przeżycia osoba, która ukończyła pierwszy rok życia.

⁵⁸ W 2009 roku na poziomie UE-27 kobiety żyły średnio 82 lata a mężczyźni 76 lat.

⁵⁹ Przykładowo, na Litwie, 41% spośród migrantów, którzy opuścili kraj w 2010 roku, stanowiły osoby z grupy wiekowej od 20 do 29 lat. Ich wyjazdy, głównie do Wielkiej Brytanii, Irlandii, Norwegii i Niemiec motywowane były powodami ekonomicznymi, por. Demographic outlook. National reports on the demographic developments in 2010, Eurostat, Luksemburg 2012, s. 34.

2.2. Wybrane zagadnienia dotyczące obszarów wiejskich UE

2.2.1. Zmiany w sposobie definiowania obszarów wiejskich

Obszary wiejskie zazwyczaj nie są definiowane w sposób jednolity. Występuje co najmniej kilka sposobów ich określania. Jedno z popularnych podejść ma charakter socjokulturowy. Kryteria wyróżniające stanowią tam m.in. specyficzne i bliskie relacje społeczne, tradycyjne wartości, normy, postawy czy obyczaje, charakteryzujące homogeniczną wspólnotę. W ujęciach ekonomicznych przy definiowaniu obszarów wiejskich akcentowana jest przede wszystkim rola gospodarcza rolnictwa. W tym kontekście jako wiejskie określa się obszary na których sektor ten ma znaczenie z punktu widzenia działalności produkcyjnej lub dla funkcjonowania rynku pracy. Na inne cechy przypisywane obszarom wiejskim, takie jak rzadka zabudowa, rozproszone osadnictwo, charakter krajobrazu, niska gęstość zaludnienia, zwraca się uwagę w podejściu geograficznym. Względnie najmniej problematyczne wydaje się ujmowanie obszarów wiejskich na potrzeby podziału administracyjnego. Za taką przestrzeń przyjęło się uważać bowiem tereny leżące poza granicami administracyjnymi miast. Trzeba podkreślić, że niemniej rozpowszechnione od wyżej wymienionych klasyfikacji, wyraźnie oddzielających miasta od wsi, jest stanowisko sytuujące obie kategorie jako swoiste kontinuum⁶⁰. W tej perspektywie określone obszary wymykają się jednoznacznej definicji. Miejskość lub wiejskość stają się bowiem charakterystykami stopniowalnymi. Przykładem, któremu trudno przypisać jedno z wymienionych określeń są tereny pośrednie lub strefy podmiejskie. Administracyjnie należą one do obszarów wiejskich, jednak często właściwości ekonomiczne, społeczne, krajobrazowe świadczą o wysokim poziomie ich zurbanizowania. Dodatkowo w kontekście postępującego rozwoju infrastruktury i środków transportu, coraz większego rozpowszechnienia technologii informacyjno-komunikacyjnych, jak również wzrostu natężenia czasowych czy sezonowych przemieszczeń ludności, relacje pomiędzy miastem a wsią są jeszcze bardziej intensywne, a wyraźne granice administracyjne czy symboliczne między ośrodkami miejskimi a obszarami wiejskimi zanikają⁶¹. Nie zmienia to faktu, iż na ogół nie kwestionuje się występowania terenów o niewielkim zaludnieniu, specyficznej zabudowie i unikalnych kulturowo, położonych w oddaleniu szlaków

⁶⁰ R.E. Pahl, *Rural-urban continuum*, Sociologia Ruralis, tom 6, Blackweel Publishers, Oxford 1966, s. 322.

⁶¹ C. Tacoli, *Rural-urban interactions: a guide to the literature*, Environment and Urbanisation, vol. 10, no. 1, International Institute for Environment and Development, Sage Publications 1998, s. 147.

komunikacyjnych, gdzie znaczącą gospodarczo i symbolicznie rolę pełnią zasoby środowiskowe. Przyjmuje się je określać właśnie jako wiejskie bądź peryferyjne. W wielu krajach peryferyjnej lokalizacji tych obszarów towarzyszy występowanie specyficznych problemów (np. ponadprzeciętne bezrobocie, ubóstwo, wykluczenie społeczne), pojawianiu się których sprzyja niski poziom rozwoju infrastruktury technicznej, społecznej i ekonomicznej⁶².

Brak jednolitego sposobu wyodrębniania i trudności definicyjne, przekładają się na liczne ograniczenia w prowadzeniu badań i porównań międzynarodowych w zakresie przeobrażeń społeczno-ekonomicznych zachodzących na obszarach wiejskich. Dokonywanie takich analiz umożliwiają metodologie i bazy danych sporządzane na potrzeby działalności organizacji zrzeszających różne państwa, takich jak ONZ, OECD czy UE⁶³. W 2010 roku Komisja Europejska (KE) opracowała nową propozycję klasyfikacji terytorialnej obszaru Unii na poziomie NUTS 3. Powodem zmiany dotychczasowej systematyki, która była oparta na metodologii OECD, były trudności w przeprowadzaniu statystycznych zestawień w ponadnarodowej skali⁶⁴. Ograniczenia te wynikały ze znaczącego zróżnicowania wielkości obszarów będących podstawą kategoryzacji, czyli lokalnych jednostek administracyjnych (LAU2) i powierzchni regionów NUTS 3 oraz praktyki wydzielenia (w niektórych krajach) ośrodków miejskich od otaczających je okolic. Według nowej typologii regiony UE można podzielić, tak jak poprzednio na trzy typy: w przeważającym stopniu miejskie (PU), pośrednie (IR) i w przeważającym stopniu wiejskie (PR). Identyfikacja regionu miejskiego odbywa się w dwóch etapach. W pierwszym z nich bierze się pod uwagę dwa kryteria w skali lokalnej: progę gęstości zaludnienia wynoszącego co najmniej

⁶² J. Wilkin, *Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych, Polska Wschodnia*, (w:) *Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, tom I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 595.

⁶³ Szerzej na temat metodologii wydzielenia obszarów wiejskich przez ONZ, OECD i UE w opracowaniu: Ł. Zwoliński, *Zmiany społeczno-demograficzne na terenach wiejskich w państwach Unii Europejskiej*, Raport PW nr 167, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, s. 15-17.

⁶⁴ Zgodnie z metodologią OECD klasyfikacja regionów polegała na dwustopniowej procedurze: określeniu wiejskiej, lokalnej jednostki administracyjnej na poziomie LAU 2 (gęstość zaludnienia poniżej 150 osób/km²) oraz kryterium udziału populacji danego regionu zamieszkujących te jednostki. Region w przeważającym stopniu miejski odnosił się do terenów z odsetkiem populacji żyjącej w tych jednostkach nie przekraczającym 15%. Dla regionu pośredniego wartość tego wskaźnika mieściła się w przedziale od 15 do 50%. Dla regionu w przeważającym stopniu wiejskiego udział populacji zamieszkującej wiejskie jednostki LAU 2 wynosił więcej niż 50%. W klasyfikacji rozpatrywano również wielkość ośrodków miejskich w regionie. Dodatkowo region w przeważającym stopniu wiejski stawał się: a) pośrednim – w sytuacji, gdy na jego terenie położone było miasto zamieszkanе przez 200 tys. osób reprezentujących co najmniej 25% populacji; b) w przeważającym stopniu miejskim – jeżeli na jego terenie położone było miasto zamieszkanе przez 500 tys. osób reprezentujących co najmniej 25% populacji.

300 mieszkańców na km² dla pojedynczej komórki siatki geograficznej oraz progu liczebności (wielkości) wynoszącego 5 000 mieszkańców dla grup komórek tej siatki (spełniających pierwszy warunek). Tereny wiejskie stanowią wszystkie obszary nie spełniające powyższych warunków. W drugim etapie, na poziomie regionów NUTS 3 terytoria, których więcej niż 50% populacji zamieszkuje wiejskie komórki siatki geograficznej są klasyfikowane jako w przeważającym stopniu wiejskie⁶⁵. Jeżeli odsetek ten mieści się w przedziale od 20 do 50% region staje się regionem pośrednim, a poniżej 20% – w przeważającym stopniu miejskim⁶⁶. Nowa propozycja KE modyfikuje również przyporządkowanie poszczególnych regionów ze względu na występowanie na terenach wiejskich i pośrednich znaczących ośrodków miejskich według sposobu przyjętego w tradycyjnej metodologii OECD⁶⁷. Podkreśla się, że jedną z zalet nowego sposobu wyodrębniania obszarów wiejskich jest relatywnie większe zrównoważenie rozkładu populacji na wydzielonych terenach w poszczególnych państwach członkowskich⁶⁸.

2.2.2. Obszary wiejskie oraz ludność wiejska w UE i w poszczególnych państwach członkowskich

Według nowej typologii w 2010 roku obszar UE w 56% zajmowały obszary wiejskie (Mapa 2.1). Stosunkowo mniejszą powierzchnię objęły regiony pośrednie – 35%, a najmniejszą tereny miejskie – 9%. W stosunku do metodologii OECD nie zaszły tu zasadnicze zmiany. Granice terenów wiejskich powiększyły się o 1,6 p.p. Względnie zmalała natomiast powierzchnia obszarów pośrednich i miejskich (odpowiednio o 1,3 i 0,3 p.p.). Podobnie jak w typologii OECD, największym udziałem obszarów wiejskich charakteryzowała się Irlandia. Tereny te zajmowały ponad 98% powierzchni tego kraju. Z punktu widzenia wielkości powierzchni ponadprzeciętny odsetek wiejskiego terytorium odnosił się do Portugalii (87%), Finlandii (83%), Grecji i Estonii (82%). Brakiem terenów wspomnianego typu cechowały się Cypr, Luksemburg i Malta. W przy-

⁶⁵ Nowa metodologia KE łączy małe regiony NUTS 3 (o powierzchni poniżej 500 km²) z sąsiednimi regionami. Spośród 1303 regionów NUTS 3 w UE, powierzchnia 247 nie przekraczała powyższej wielkości. 142 z nich przyłączono do innych regionów. Pozostałe regiony z różnych względów (wyspy, sąsiedztwo z regionami o tej samej klasyfikacji) nie były przedmiotem grupowania.

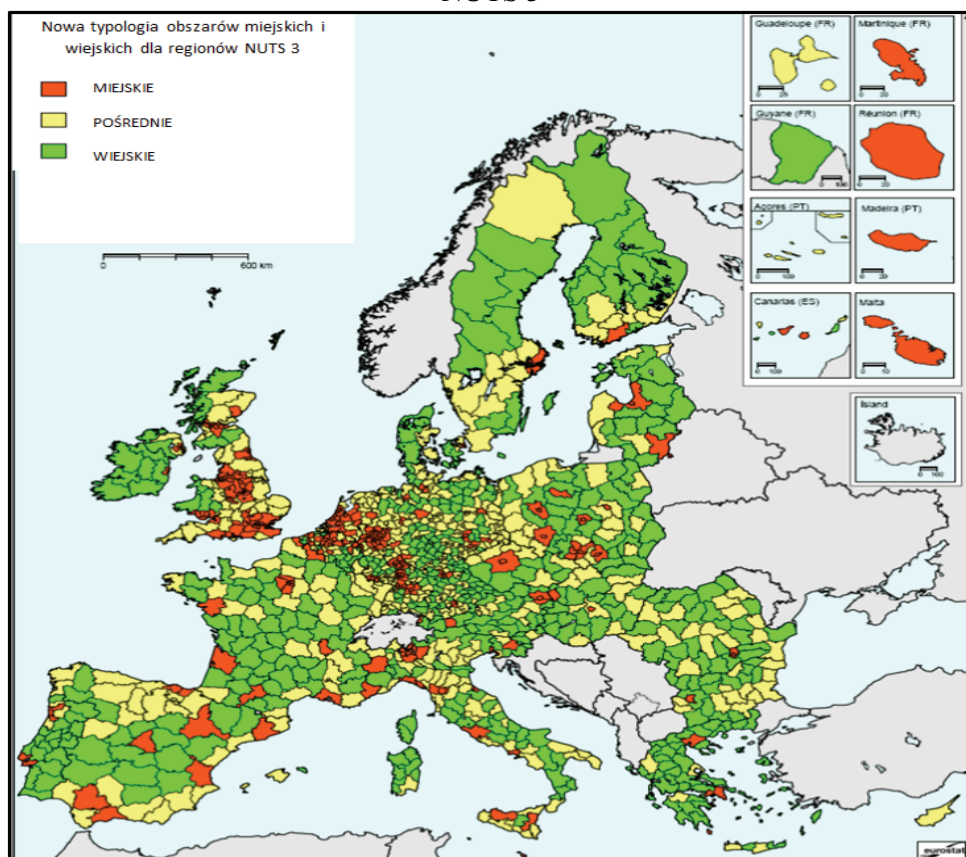
⁶⁶ Dla uproszczenia, w dalszej części pracy obszary w przeważającym stopniu wiejskie będą określane jako obszary wiejskie, a obszary w przeważającym stopniu miejskie jako obszary miejskie.

⁶⁷ Na tej podstawie zmieniono kategoryzację 23 regionów.

⁶⁸ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology, 02.09.2012 r.

padku pierwszych dwóch krajów na całość terytoriów składały się regiony pośrednie. Z kolei Malta zaklasyfikowana została w całości jako obszar miejski. Zgodnie z nową typologią większość, bo 56% terytorium Polski stanowiły tereny wiejskie. Regiony pośrednie obejmowały 35%, a miejskie 9% kraju. Rozkład był więc identyczny ze strukturą właściwą dla całej Unii. Trzeba zaznaczyć, iż Polska znalazła się w nielicznej grupie krajów, dla których w odniesieniu do klasyfikacji OECD, odnotowano ubytek terytorium wiejskiego (spadek aż o 16 p.p.)⁶⁹. Względnie największy przyrost obszarów wiejskich dotyczył Estonii (wzrost udziału o 62 p.p.) i Czech (o 40 p.p.).

Mapa 2.1. Nowa typologia obszarów miejskich i wiejskich UE dla regionów NUTS 3

Źródło: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urbanrural_typology.

⁶⁹ Udział terenów wiejskich relatywnie obniżył się również w przypadku Szwecji (o 37 p.p.), Finlandii (o 10 p.p.), Słowenii (o 9 p.p.), Austrii (o 6 p.p.), Rumunii (o 5 p.p.) i Holandii (o 1 p.p.).

Zgodnie z typologią KE w 2010 roku najwięcej ludności Unii zamieszkiwało tereny wysoko zurbanizowane (Tabela 2.1). Na obszarach miejskich żyło prawie 41% populacji UE. Z kolei ludność regionów pośrednich stanowiła 35%, a wiejskich 24% ogólnej liczby mieszkańców Unii. W porównaniu do klasyfikacji OECD, sporządzona według nowego podejścia struktura ludności UE ze względu na miejsce zamieszkania, różniła się nieco bardziej od rozkładu terytorialnego. W typologii KE udział mieszkańców regionów wiejskich powiększył się bowiem o 4 p.p. kosztem ludności miejskiej (wzrost udziału z 20 do 24%). Nie uległ zmianie odsetek osób z obszarów pośrednich (35%). Stosunkowo najwięcej mieszkańców terenów wiejskich zamieszkiwało Irlandię – ich udział wśród ogółu wyniósł 71%, Słowację – 50% i Estonię – 49%. Jak wspomniano wcześniej, ze względu na brak regionów wiejskich, opisywana ludność nie zamieszkiwała Cypru, Luksemburga i Malty. Relatywnie niewielkie rozpowszechnienie zbiorowości wiejskiej odnotowano również w Holandii (1%) oraz w Wielkiej Brytanii (3%). Ludność wiejska stanowiła 38% ogółu mieszkańców Polski. Była to stosunkowo najliczniejsza kategoria, ponieważ mieszkańcy obszarów pośrednich i miejskich stanowili tam odpowiednio 34 i 28%. W stosunku do typologii OECD, relatywnie największe zmiany w strukturze populacji ze względu na miejsce zamieszkania odnotowano w Szwecji i Finlandii, gdzie wzrósł udział ludności z terytoriów pośrednich (kosztem ludności wiejskiej) oraz w Estonii, Czechach, na Słowacji i Litwie, których dotyczyło istotne powiększenie się odsetka ludności wiejskiej (kosztem głównie lub wyłącznie populacji z terenów pośrednich).

Tabela 2.1. Porównanie typologii obszarów miejskich i wiejskich według metodologii OECD i KE

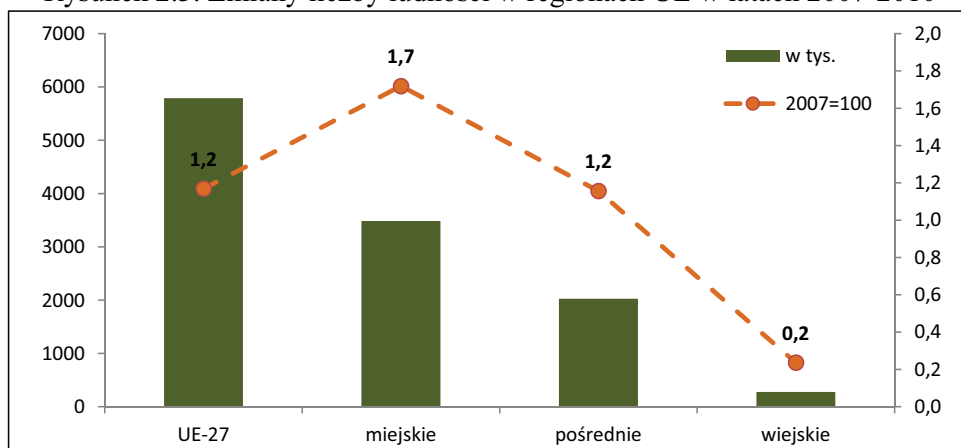
Wyszczególnienie	Procent obszaru						Procent ludności					
	metodologia OECD			metodologia Komisji Europejskiej			metodologia OECD			metodologia Komisji Europejskiej		
	miejski	pośredni	wiejski	miejski	pośredni	wiejski	miejski	pośredni	wiejski	miejski	pośredni	wiejski
UE-27	9,5	36,1	54,4	9,1	34,8	56,1	44,5	35,4	20,1	40,4	35,4	24,2
Belgia	54,9	18,5	26,6	34,7	31,8	33,5	84,7	10,1	5,2	67,5	23,9	8,6
Bulgaria	1,1	65,5	33,4	1,1	45,1	53,8	14,9	61,4	23,7	14,9	44,7	40,4
Czechy	0,6	90,8	8,6	14,6	37,0	48,4	11,4	83,6	5,0	22,4	44,0	33,6
Dania	4,5	23,6	71,9	1,2	26,9	71,9	29,3	27,7	43,0	21,0	36,0	43,0
Niemcy	19,4	44,1	36,5	11,8	48,4	39,8	57,4	29,3	13,3	42,1	40,3	17,6
Estonia	7,6	71,5	20,9	0,0	17,7	82,3	13,1	76,3	10,6	0,0	51,5	48,5
Irlandia	1,3	0,0	98,7	1,3	0,0	98,7	29,5	0,0	70,5	29,5	0,0	70,5
Grecja	2,9	23,2	73,9	5,6	12,1	82,3	35,7	26,9	37,4	45,5	10,3	44,2
Hiszpania	14,4	40,2	45,4	14,4	39,5	46,1	48,3	37,8	13,9	48,2	38,1	13,7
Francja	8,7	50,5	40,8	8,7	31,4	59,9	34,5	48,5	17,0	34,6	36,2	29,2
Włochy	24,0	49,2	26,8	12,1	42,4	45,5	52,1	38,5	9,4	35,4	43,7	20,9
Cypr	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Łotwa	0,5	43,6	55,9	16,1	21,1	62,8	32,0	29,7	38,3	47,2	13,5	39,3
Litwa	15,0	51,9	33,1	15,0	19,8	65,2	24,3	55,7	20,0	24,4	31,2	44,4
Luksemburg	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0
Węgry	0,6	41,4	58,0	0,6	33,3	66,1	17,4	41,0	41,6	17,4	34,7	47,9
Malta	100,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	100,0	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Holandia	61,8	34,9	3,3	46,5	51,4	2,1	83,1	15,6	1,3	71,1	28,3	0,6
Austria	1,3	20,2	78,5	8,8	19,0	72,2	21,2	31,6	47,2	33,0	26,5	40,5
Polska	2,5	25,4	72,1	9,3	34,4	56,3	22,7	31,1	46,2	28,3	33,6	38,1
Portugalia	7,9	19,9	72,2	6,5	6,4	87,1	51,7	25,5	22,8	47,7	13,5	38,8
Rumunia	0,1	34,9	65,0	0,8	39,4	59,8	8,5	39,2	52,3	9,9	43,9	46,2
Słowenia	0,0	29,6	70,4	12,6	26,4	61,0	0,0	42,4	57,6	24,9	31,0	44,1
Słowacja	4,2	63,6	32,2	4,2	36,8	59,0	11,4	63,1	25,5	11,4	38,3	50,3
Finlandia	2,1	5,0	92,9	2,1	14,9	83,0	25,4	12,2	62,4	25,4	30,7	43,9
Szwecja	1,5	8,3	90,2	1,5	45,6	52,9	20,9	29,7	49,4	20,9	56,1	23,0
Wielka Brytania	21,5	54,1	24,4	25,5	46,8	27,7	69,6	28,4	2,0	71,3	25,8	2,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology.

2.3. Zmiany liczby ludności wiejskiej w UE w latach 2007-2010

Według danych Eurostatu w 2010 roku obszary wiejskie UE zamieszkiwało niespełna 118 milionów osób, czyli o 75% mniej niż regiony miejskie (206 milionów osób) i o 51% mniej niż pośrednie (177 milionów osób). Dysproporcje w liczebności mieszkańców między poszczególnymi kategoriami obszarów wiążąc należy z historycznie ukształtowaną tendencją do koncentrowania się ludności na terenach zurbanizowanych, na ogół stosunkowo bardziej rozwiniętych pod względem społeczno-gospodarczym⁷⁰.

Rysunek 2.3. Zmiany liczby ludności w regionach UE w latach 2007-2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, 01.12.2012.

W porównaniu do 2007 roku, w 2010 populacja wiejska Unii pozostawała na bardzo zbliżonym poziomie (Rysunek 2.3). Jej liczba wzrosła o 0,24 miliona osób, czyli o niecałe 0,2%. We wskazanym okresie stosunkowo bardziej zwiększała się liczba mieszkańców miast – wzrost o 3,5 miliona osób (o 1,7%) i regionów pośrednich – wzrost o 2 miliony osób (o 1,2%).

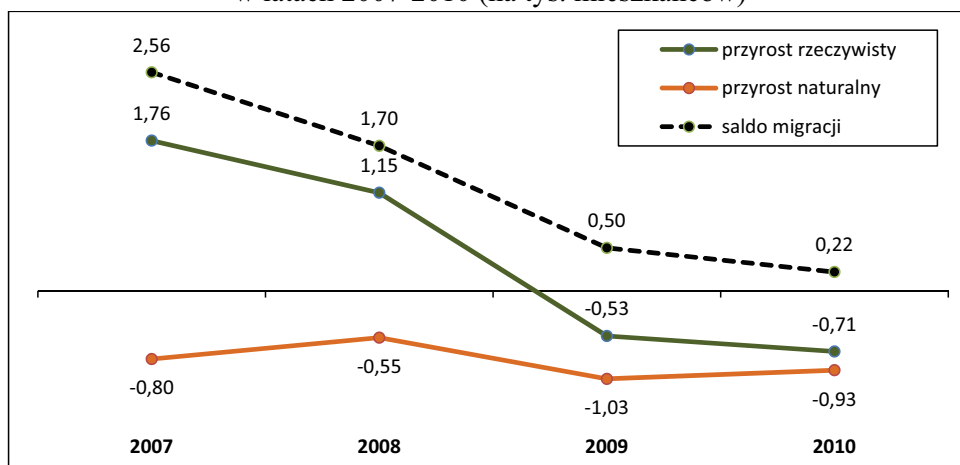
Niezależnie od wzrostu liczby mieszkańców w latach 2007-2010, obszary wiejskie UE charakteryzowały się przewagą liczby zgonów nad urodzeniami oraz malejącą intensywnością napływu ludności. Stopa przyrostu naturalnego

⁷⁰ Główny mechanizm napędzający proces urbanizacji (tj. integrację ludności w miastach) stanowiły dotąd ruchy migracyjne. Przyjmuje się, że wytworzeniu się znaczącej liczby osób zbędnych, zatrudnionych w rolnictwie, towarzyszył dynamiczny postęp technologiczny i organizacyjny w miastach. W efekcie wytwarzały się tam nowe możliwości zarobkowania, z których korzystali przybysze z terenów wiejskich, L.F. Schnore, Population theories and social change, Center for Demography and Ecology, Working paper 72-13, University of Wisconsin, Wisconsin 1972.

w całym analizowanym okresie była ujemna, a dodatnie saldo migracji obniżało się. W konsekwencji w 2009 i 2010 roku odnotowano tam ujemne wartości przyrostu rzeczywistego (Rysunek 2.4).

W latach 2007-2010 w skali całej Unii, w przeciwieństwie do obszarów wiejskich, regiony miejskie i pośrednie odznaczały się nadwyżką urodzeń nad zgonami oraz dodatnim saldem migracji. Przyrost naturalny był relatywnie najwyższy na terenach miejskich. W opisywanych latach utrzymywał się on na stałym poziomie (stopa przyrostu naturalnego przyjmowała wartości od 2,5 do 2,7‰). Niższy, choć równie stabilny jak w regionach miejskich poziom, przyrost naturalny osiągał na terenach pośrednich (stopa przyrostu naturalnego wahała się od 0,4 do 0,7‰). Jednak dla obu wskazanych typów terytoriów względnie wyraźniej zmalało natężenie napływu ludności.

Rysunek 2.4. Zmiany reprodukcji ludności na obszarach wiejskich UE w latach 2007-2010 (na tys. mieszkańców)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, 01.12.2012.

W latach 2007-2010 zmiany demograficzne w regionach wiejskich UE miały zróżnicowany charakter. Trzeba zaznaczyć, iż populacja zamieszkująca opisywany typ terenów powiększyła się dla grupy państw należących do tzw. Starej Unii (UE-12). W analizowanym okresie jej wielkość wzrosła tam o 0,8%, czyli o 619 tys. osób (tj. z 75 194 tys. do 75 813 tys.). Pozytywne zmiany w zakresie reprodukcji ludności wiejskiej w krajach dawnej Dwunastki wynikały głównie ze znaczącego napływu ludności, który rekompensował ujemną stopę przyrostu naturalnego. W przeliczeniu na tysiąc ludności saldo migracji dla regionów wiejskich opisywanej zbiorowości państw wyniosło 7,9 w 2007 roku oraz 2,1 w 2010 roku, podczas gdy współczynnik przyrostu naturalnego osiągnął

wartość odpowiednio -0,63‰ oraz -1,01‰ (Rysunek 2.5). Spadek dodatniego salda migracji w regionach Starej Unii należy łączyć zarówno ze zmniejszeniem napływu imigrantów z zagranicy (np. Hiszpania, Włochy, Irlandia, Wielka Brytania), jak i nasileniem skali wewnętrznych przemieszczeń ludności w kierunku ośrodków zurbanizowanych oraz migracji zagranicznych (np. Hiszpania)⁷¹. Należy sądzić, iż u podstaw tego zjawiska leżał kryzys ekonomiczny, który negatywnie wpłynął na sytuację na wiejskim rynku pracy. Bezrobocie dotknęło szczególnie mieszkańców wsi i imigrantów zatrudnionych w firmach sektora przemysłowego, budowlanego i usług. W krajach będącymi tradycyjnie państwami docelowymi, na skutek kryzysu napływ ludności z państw trzecich został ograniczony poprzez wprowadzenie odpowiednich przepisów, jak również działania służb migracyjnych⁷². Z kolei przewaga zgonów nad urodzeniami w regionach wiejskich UE-12 związana była z faktem ujemnego przyrostu naturalnego notowanego w ludnych krajach tej grupy państw, takich jak Niemcy, Hiszpania, Włochy.

W latach 2007-2010 liczebność populacji regionów wiejskich stosunkowo najbardziej wzrosła w Irlandii – o 4,8%, a także w Hiszpanii i w Belgii – o 2,4%. Regiony wiejskie w Irlandii charakteryzowały się przede wszystkim wysokim przyrostem naturalnym. Dodatnie saldo migracji notowano w pierwszych dwóch latach analizowanego przedziału czasowego. Należy wiązać je ze znaczącą imigracją osób z Europy Wschodniej (głównie z Polski, Litwy i Łotwy), motywowaną dobrą sytuacją ekonomiczną tego kraju⁷³. Zwiększenie się populacji wiejskiej w Belgii wynikało przede wszystkim ze znaczącego napływu ludności z unijnych krajów członkowskich (Polacy, Rumuni) oraz osoby z państw trzecich (Marokańczycy, Turcy czy mieszkańcy Demokratycznej Republiki Konga)⁷⁴. Jednocześnie odnotowywano tam niewielką nadwyżkę urodzeń nad zgonami. W latach 2007-2010 populacja wiejska w Hiszpanii zwiększała się głównie na skutek migracji. Tradycyjnie, relatywnie największe natężenie na-

⁷¹ J. Koehler, F. Laczko, Ch. Aghazarm, J. Schad, Migration and the economic crisis in the European Union: implications for policy, International Organization for Migration, Bruksela 2010, s. 3, 13. Przykładowo, w 2010 roku liczba imigrantów przybywających do Hiszpanii spadła o 8% w porównaniu do roku 2009 i o 40% w odniesieniu do roku 2008. W tym samym czasie wzrosła skala emigracji z tego kraju (z 290 w 2009 r. do 340 tys. osób w 2010 r.), http://www.oecd.org/migration/mig/IMO%202012_Country%20note%20Spain.pdf, 01.12.2012.

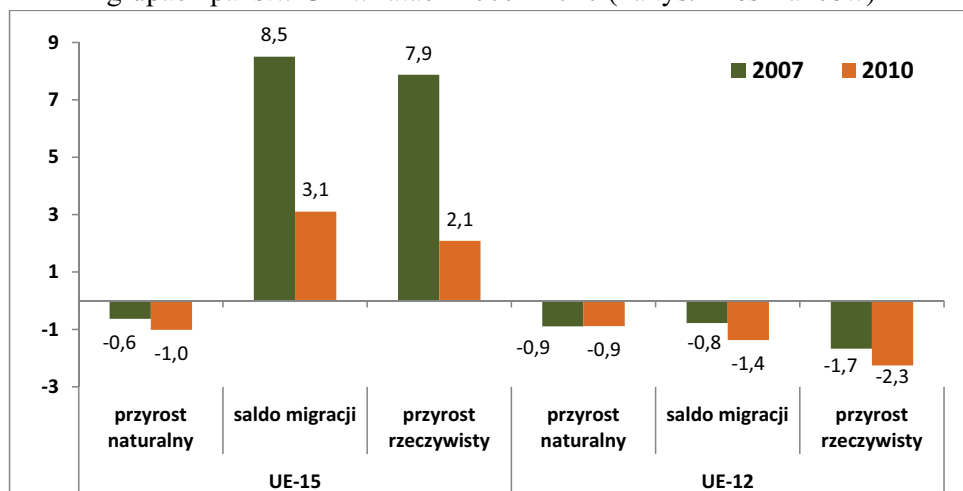
⁷² A view on employment, growth and innovation in rural areas, Commission Staff Working Document, SWD (2012) 44, Komisja Europejska, Bruksela 2012, s. 76.

⁷³ Znacząca liczba imigrantów osiedlających się w Irlandii pochodziła również z Wielkiej Brytanii, Francji, Hiszpanii oraz USA, por. This is Ireland. Highlights from census 2011, part 1, Central Statistics Office, Dublin 2012, s. 31.

⁷⁴ Demographic outlook, op. cit., s. 7.

plywu imigrantów cechowało południowe oraz północno-wschodnie terytoria tego kraju⁷⁵. Trzeba jednak podkreślić, iż tendencja ta wyraźnie osłabła od 2009 roku, i to niezależnie od typu regionu. We wskazanym kraju następowało powolne odwracanie kierunku przemieszczania się ludności, co należy wiązać niewątpliwie z nasileniem się kryzysu ekonomicznego. Pogorszenie się warunków życia oraz wzrost bezrobocia dotknęło tam tereny wiejskie. Z tego powodu, w stosunku do napływu, na sile przybrał tam odpływ ludności⁷⁶.

Rysunek 2.5. Zmiany reprodukcji ludności na obszarach wiejskich w wybranych grupach państw UE w latach 2007 i 2010 (na tys. mieszkańców)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, 01.12.2012.

Spadek dzietności w połączeniu ze wzrostem natężenia zjawisk migracyjnych, negatywnie oddziaływał na zmiany reprodukcji ludności w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Trzeba podkreślić, iż intensywność tych procesów była tam relatywnie największa na terenach wiejskich. Niekorzystne tendencje demograficzne miały częściowo swoje podłoże w ubiegłych dekadach. Transformacji społeczno-ekonomicznej towarzyszył tam gwałtowny spadek dzietności. Depopulacja części regionów wiejskich w krajach UE-12 pogłębiła się na skutek wyraźnego pogorszenia koniunktury ekonomicznej w końcu lat dwutyścnych. W konsekwencji z terenów wiejskich następował znaczący odpływ ludności. Nasilenie migracji zagranicznych możliwe było również dzięki rozsze-

⁷⁵ M. Goll, Ageing in the European Union: where exactly?, Eurostat, Statistic in Focus 26/2010, s. 4.

⁷⁶ Z danych Eurostatu wynika, że w latach 2007-2009 stopa bezrobocia we wszystkich regionach wiejskich Hiszpanii znacząco się zwiększyła. We wskazanym okresie dla ogółu regionów wiejskich Hiszpanii przeciętnie wskaźnik ten wzrósł średnio o 8 p.p. (tj. z 6 do 14%).

rzeniu UE na wschód. Swoboda przemieszczania się i podejmowania zatrudnienia w większości zamożnych krajów Unii stała się dla wielu mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej szansą na poprawę sytuacji ekonomicznej. W latach 2007-2010 względnie najbardziej ubytek ludności wiejskiej dotyczył Litwy i Łotwy – spadek o 3,0% oraz Bułgarii – spadek o 2,9%. Spowodowany był on zarówno wysokim, ujemnym przyrostem naturalnym, jak i ujemnym saldem migracji. Na tle wyżej wymienionych krajów liczebność mieszkańców regionów wiejskich w Polsce zmniejszyła się nieznacznie, bo o 0,2%. Spadek ten wiązać należy ze zwiększonym przemieszczaniem się populacji z opisywanych terenów w kierunku regionów miejskich i pośrednich oraz za granicę⁷⁷. Dla całego analizowanego okresu odnotowano dla zbiorowości wiejskiej w Polsce dodatni, choć niewielki przyrost naturalny. Jego skala nie zrównoważyła jednak ubytku ludności spowodowanego migracjami wewnętrznymi i zewnętrznymi.

Tabela 2.2. Czynniki warunkujące reprodukcję ludności na obszarach wiejskich w UE w 2010 roku

Czynniki demograficzne	Państwa członkowskie UE
Wzrost liczebności ze względu na:	
Wyłącznie ruch naturalny	Czechy, Irlandia
Głównie ruch naturalny	Słowacja, Finlandia
Głównie saldo migracji zagranicznych	Francja, Wielka Brytania
Wyłącznie saldo migracji zagranicznych	Belgia, Hiszpania, Włochy, Szwecja
Spadek liczebności ze względu na:	
Wyłącznie ruch naturalny	Estonia, Grecja, Holandia, Portugalia
Głównie ruch naturalny	Niemcy, Łotwa, Węgry, Austria, Rumunia
Głównie saldo migracji zagranicznych	Bułgaria, Dania, Litwa
Wyłącznie saldo migracji zagranicznych	Polska, Słowenia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, 01.12.2012.

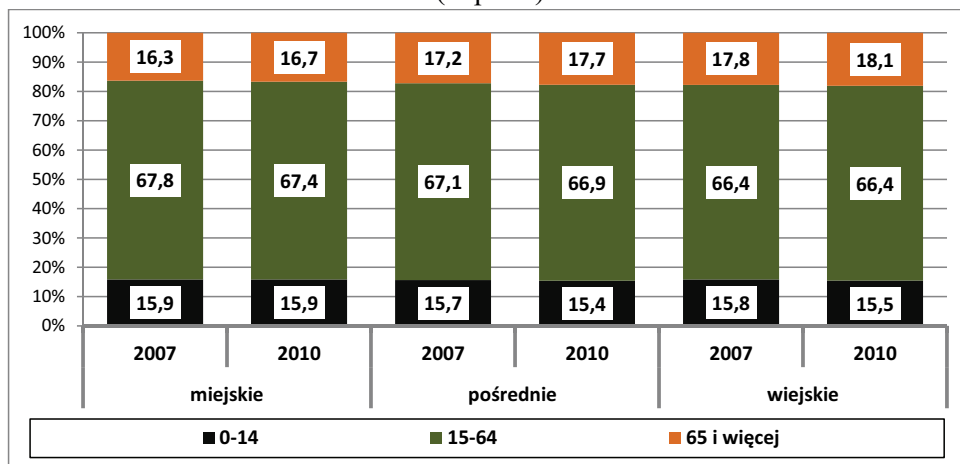
⁷⁷ Wyniki badań przeprowadzonych na podstawie danych GUS dokumentują fakt, iż nieprzerwanie od 2000 roku w Polsce obszary wiejskie charakteryzowały się dodatnim saldem migracji ludności. Jednak proces napływu nowych mieszkańców na wieś dotyczył głównie terenów położonych w pobliżu ośrodków miejskich, które administracyjnie zakwalifikowane były jako wiejskie, i wynikał głównie ze zmian w stylach życia znaczącej liczby rodzin, por. J. Szymańczak, Mieszkańcy wsi – charakterystyka demograficzna, w: B. Kłos, D. Stankiewicz, Rozwój obszarów wiejskich w Polsce, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu nr 4 (24) 2010, Warszawa 2010, s. 42-44. Różnice w wartościach wskaźników opisujących ruch wędrownikowy w Polsce zawartych w niniejszym opracowaniu a wynikami innych analiz, występują na skutek odmiennej metodologii kategoryzacji obszarów miejskich i wiejskich, przyjętej przez Eurostat i OECD (opartej na gęstości zaludnienia) oraz GUS (opartej na podziale administracyjnym kraju).

2.4. Podstawowe struktury demograficzne ludności wiejskiej w UE

2.4.1. Struktura ludności wiejskiej według wieku

Niezależnie od rodzaju regionu, struktura wieku ludności UE była dość wyrównana (Rysunek 2.6). W 2010 roku na obszarach wiejskich Unii udział osób w wieku od 0 do 14 lat wyniósł 16%. Z kolei zbiorowość osób w wieku 15-64 lata stanowiła 66% ogółu unijnej populacji wiejskiej, a kategoria osób mająca 65 lat i więcej – 18%. Bez względu na występowanie niewielkich odmienności w strukturze wiekowej mieszkańców poszczególnych typów terytoriów, w każdym z nich odnotowano symptomy procesu starzenia się. W latach 2007-2010, zarówno w regionach miejskich, jak i pośrednich oraz wiejskich wzrósł bowiem odsetek osób z najstarszej grupy wiekowej. Relatywnie większe różnice w kształcie struktur wieku uwidoczniły przy analizie populacji państw według kolejności ich przystąpienia do Unii oraz w sytuacji rozpatrywania poszczególnych społeczeństw. Jeżeli chodzi o same tereny wiejskie, to w 2010 roku w krajach, których akcesja UE miała miejsce po 2004 roku, w porównaniu do pozostałych członków Unii, odnotowano mniejszy odsetek ludności z najstarszej grupy wiekowej (odpowiednio 15 wobec 20%) oraz większy odsetek ludności w wieku 15-64 lata (odpowiednio 70 wobec 65%). W odniesieniu do 2007 roku we wskazanym zakresie nie zaszły znaczące zmiany.

Rysunek 2.6. Struktura wieku ludności w regionach UE w latach 2007 i 2010 (w proc.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, 01.12.2012.

W 2010 roku na obszarach wiejskich relatywnie najkorzystniejszą strukturą wieku charakteryzowała się ludność Irlandii, gdzie przeszło co piąta osoba miała mniej niż 15 lat, a niespełna co dziesiąta 65 lat i więcej. Stosunkowo młodzi byli również mieszkańcy wsi w Belgii i Danii⁷⁸. Na przeciwległym biegunie pod opisywanym względem znajdowała się Portugalia. Co trzeci mieszkaniec terenów wiejskich należał tam do najstarszej kategorii wiekowej. Dodatkowo w tym ostatnim kraju tylko niespełna co siódmy mieszkaniec wsi pochodził z kategorii wiekowej osób do piętnastego roku życia. Podobnie niskie rozpowszechnienie dzieci i młodzieży w regionach wiejskich odnotowano we Włoszech, w Niemczech i na Łotwie⁷⁹.

Struktura wieku ludności w regionach wiejskich w Polsce była odmienna od unijnej przeciętnej. W 2010 roku odsetek osób w wieku 15-64 lata wyniósł tam 71% i był o 5 p.p. większy niż dla UE-27. Względnie niższy wśród ogółu mieszkańców wsi w Polsce był również udział osób w wieku 65 lat i więcej (13 wobec 17%). Stosunkowo korzystniejsza struktura wiekowa ludności regionów wiejskich w Polsce nie oznacza, że zmiany demograficzne zachodziły tam w pożądanym kierunku. W samym tylko analizowanym okresie lat 2007-2010 odsetek osób w wieku do 15 lat spadł o 1 p.p. (tj. z 17 do 16%), a grupy wiekowej 15-64 wzrósł o 1 p.p. (z 70 do 71%). Obniżanie się udziału pierwszej z wymienionych wyżej kategorii świadczyło o procesie starzenia się populacji wiejskiej⁸⁰.

2.4.2. Struktura ludności wiejskiej według płci

Podobnie jak struktura wiekowa, tak i struktura według płci mieszkańców poszczególnych regionów UE, nie była zróżnicowana. Zarówno w 2007, jak w 2010 roku w populacji terenów miejskich, pośrednich i wiejskich odnotowano większy udział kobiet niż mężczyzn – 51,2 wobec 48,8%. Oprócz możliwych niedokładności szacunków statystycznych, wśród przyczyn przewagi liczebnej kobiet nad mężczyznami, w skali europejskiej, wymienia się uwarunkowania historyczne (wpływ ruchów wędrowniczych i wojen światowych, które spowodowały relatywnie większy ubytek mężczyzn), odmiennie wzory migracji oraz różnice w przeciętnej długości życia między płciami⁸¹.

⁷⁸ W 2010 roku udział osób w wieku 0-14 lat i 65 lat i więcej wśród ogółu mieszkańców regionów wiejskich w Belgii wyniósł odpowiednio 17,9 i 16,6%, w Danii 18,2 i 17,5%.

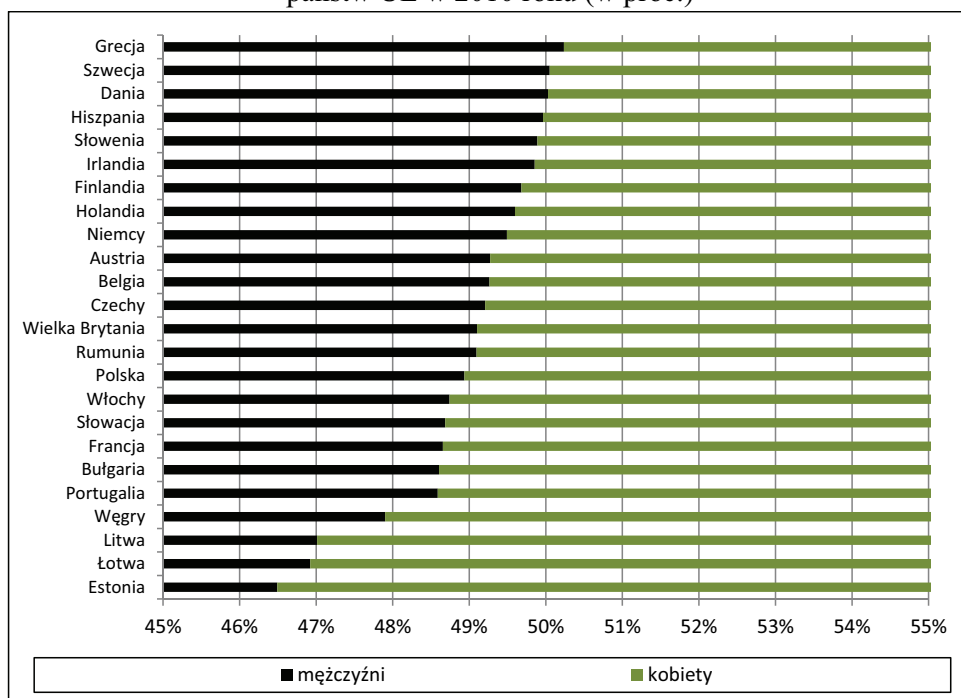
⁷⁹ W 2010 roku udział osób w wieku 0-14 wśród ogółu mieszkańców regionów wiejskich we Włoszech wyniósł 13,2%, w Niemczech 13,8%, a na Łotwie 13,6%.

⁸⁰ M. Stanny, Demograficzne uwarunkowania rynku pracy na wsi, Opinie i Ekspertyzy OE-147, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, Warszawa 2010, s. 6.

⁸¹ J. Holzer, op. cit., s. 132.

W 2010 roku pewne odmienności w strukturze populacji wiejskiej według płci dotyczyły sytuacji w poszczególnych krajach członkowskich (Rysunek 2.7). Nieznacznie większy udział mężczyzn niż kobiet wśród ludności wiejskiej odnotowano w Grecji (50,2 wobec 49,8%) i w Szwecji (50,1 wobec 49,9%). Równe udziały obu płci w populacji regionów wiejskich odnosiły się z kolei do Danii i Hiszpanii. Zrównoważona bądź prawie proporcjonalna struktura ludności według płci we wspomnianych krajach (poza Hiszpanią) związana jest z występowaniem tam względnie niewielkich różnic w oczekiwanej długości życia między kobietami a mężczyznami, w szczególności w odniesieniu do stosunkowo starszych grup wiekowych, w których nadwyżka kobiet jest największa.

Rysunek 2.7. Struktura ludności według płci w regionach wiejskich państw UE w 2010 roku (w proc.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, 01.12.2012.

Z analizy danych Eurostatu wynika ponadto, że w rozpatrywanym roku wśród mieszkańców wsi niektórych państw występowała względnie znacząca przewaga kobiet. Taka sytuacja miała miejsce w krajach nadbałtyckich: w Estonii, na Litwie i na Łotwie. W pierwszym z wymienionych państw odsetek kobiet wśród ogółu mieszkańców terenów wiejskich wyniósł 53,5%, a w dwóch pozostałych 53,0%. Znaczące różnice w opisywanym typie struktury ludności w kra-

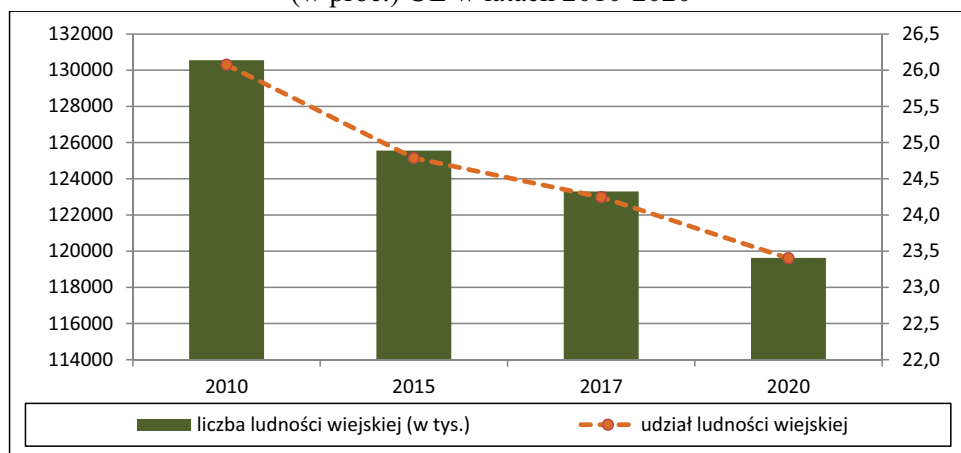
jach nadbałtyckich wiązać trzeba z dużymi odmiennościami w spodziewanej długości życia między płciami. Przykładowo, w 2009 roku, w wymienionych krajach wskaźnik ten osiągnął wartości dziesięciu i więcej lat na korzyść kobiet⁸².

2.5. Projekcje zmiany liczby ludności wiejskiej w UE do 2020 roku

Według danych zgromadzonych przez FAO prognozuje się, że w 2020 roku liczba mieszkańców UE zwiększy się o 10,5 miliona osób (czyli o nieco ponad 2%). W innych częściach świata przyrost liczby ludności nastąpić ma na znacznie większą skalę. Z tego powodu oczekiwany udział unijnej populacji w ogólnej liczbie ludności świata zmniejszy się o 0,6 p.p. (tj. z 7,3 do 6,7%).

Przewiduje się także, iż do 2020 roku liczba ludności wiejskiej UE zmniejszy się o 11 milionów osób, tj. o 8% (Rysunek 2.8). Spadkowi wielkości tej zbiorowości towarzyszyć ma zmniejszenie się jej udziału wśród ogółu mieszkańców Unii o 3 p.p. (tj. z 26 do 23%). Tym samym wśród ogółu rozpatrywanych społeczeństw powiększy się odsetek osób z terenów zurbanizowanych.

Rysunek 2.8. Projekcja zmian liczby (w tys.) oraz udziału ludności wiejskiej (w proc.) UE w latach 2010-2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FAOSTAT 2011, 01.12.2012.

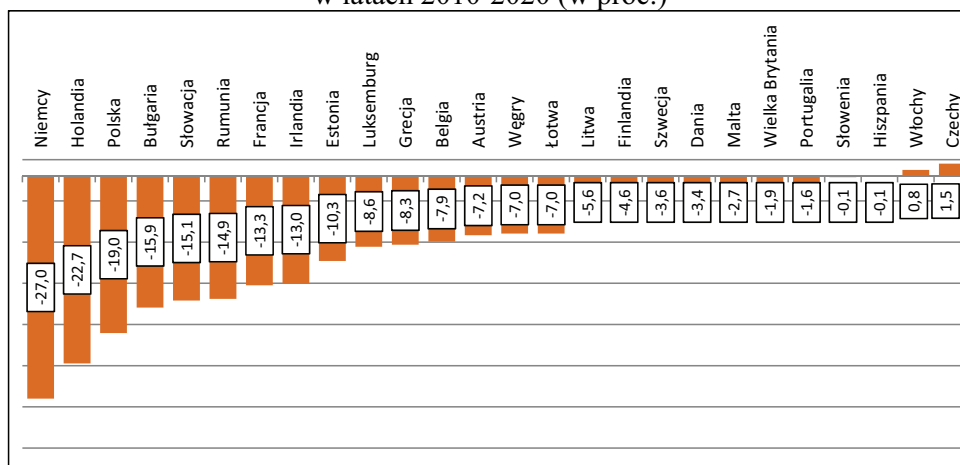
W 2020 roku liczba ludności miejskiej UE ma wynosić niespełna 392 miliony. W odniesieniu do roku 2010 byłby to wzrost o 6% (czyli o ponad 21 mi-

⁸² Demography report 2010, op. cit., s. 34-35.

lionów). W skali ogółu krajów członkowskich tendencję ubywania populacji wiejskiej łączyć należy ze spodziewaną kontynuacją procesu przemieszczeń ludności na tereny zurbanizowane przy niskiej dodatniej bądź ujemnej stopie przyrostu naturalnego.

Z danych FAO wynika, iż skala ubytku populacji wiejskiej w poszczególnych krajach członkowskich będzie zróżnicowana (Rysunek 2.9). Oczekuje się, że w 2020 roku opisywana zbiorowość relatywnie najbardziej zmniejszy się w Niemczech (spadek o 27%), w Holandii (23%) oraz w Polsce (19%).

Rysunek 2.9. Projekcja zmian liczby ludności wiejskiej Unii Europejskiej w latach 2010-2020 (w proc.)

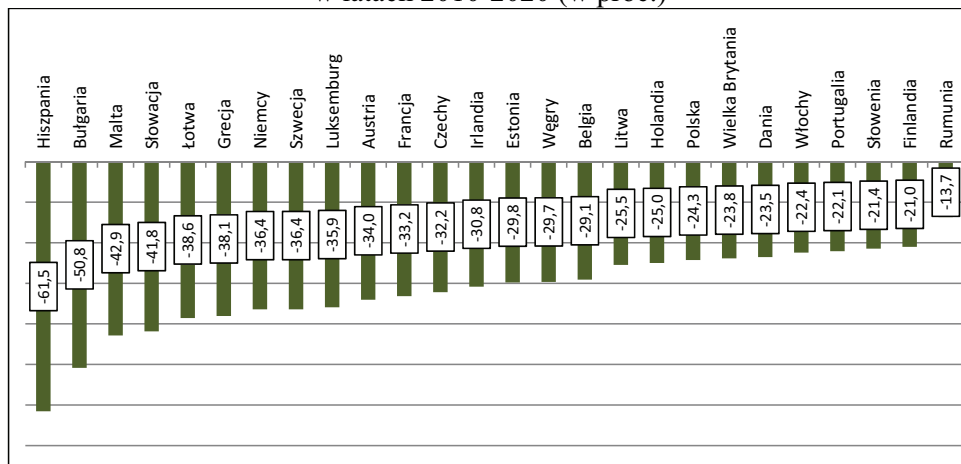
Źródło: Opracowanie własne na podstawie FAOSTAT 2011, 01.12.2012.

W przypadku Niemiec główną przyczyną tego zjawiska będzie ujemny przyrost naturalny, a w przypadku Polski istotny ruch migracyjny o charakterze wewnętrznym i zewnętrznym. W przeciwieństwie do Holandii, spodziewany spadek liczebności mieszkańców wsi niemieckiej i polskiej w liczbach bezwzględnych będzie znaczący (odpowiednio o 2,5 i 0,5 miliona osób). Niezależnie od dominującej w skali europejskiej tendencji, liczebność mieszkańców wsi wzrośnie w dwóch państwach Unii. Taką sytuację prognozuje się dla Włoch (wzrost o 1%) oraz Czech (o 2%). W pierwszym przypadku przyrost zbiorowości wiejskiej najprawdopodobniej wiązać się będzie z imigracją, a w drugim z przewagą urodzeń nad zgonami.

Z projekcji sporządzonej przez FAO wynika również, że w 2020 roku we wszystkich państwach członkowskich Unii znacząco zmniejszy się liczebność ludności rolniczej (Rysunek 2.10). Zmiany te łączyć należy z dotychczasowym, dynamicznym tempem ubytku tej kategorii w poszczególnych państwach. Jest to

uwarunkowane szeregiem czynników związanych z kontynuacją postępu technologicznego (wprowadzanie pracooszczędnych technologii), rozwojem gospodarczym i tworzeniem się nowych miejsc pracy poza pierwszym sektorem oraz restrukturyzacją rolnictwa, szczególnie w krajach, gdzie charakteryzowało się ono niską wydajnością pracy na skutek nadmiernego zatrudnienia.

Rysunek 2.10. Projekcja zmian liczby ludności rolniczej UE w latach 2010-2020 (w proc.)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie FAOSTAT 2011, 01.12.2012.

Względnie największy ubytek tej zbiorowości, aktywnej zawodowo w rolnictwie, dotyczyć ma Hiszpanii (spadek o 62%) i Bułgarii (o 51%), a najmniejszy Rumunii (spadek o 14%).

Rozdział 3

Mobilność przestrzenna ludności wiejskiej w Polsce

3.1. Obszary wiejskie w Polsce – zróżnicowanie i specyfika

Obszary wiejskie zajmują w Polsce obszar 291,2 tys. km², co stanowi około 90,3% ogółu powierzchni kraju. W 2010 roku mieszkało na nich blisko 15 mln osób (39,1% mieszkańców Polski). Od roku 2005 liczba mieszkańców wsi zwiększyła się o 238,5 tys. osób. Wzrost liczby ludności zamieszkałej na wsi obserwowany jest od 2003 roku. Jednocześnie w statystykach masowych odnotowywany był spadek liczby i udziału mieszkańców miast w ogólnej liczbie ludności kraju. Proces ten zaobserwowano na terenie całego kraju. W latach 2005-2010, w każdym z wyróżnionych makroregionów, odsetek mieszkańców wsi uległ niewielkiemu zwiększeniu. Najwyższym odsetkiem ludności wiejskiej, w całym analizowanym okresie, charakteryzowały się makroregiony: środkowo-zachodni i południowo-wschodni oraz środkowowschodni gdzie odsetek ten wynosił około 40% (Tabela 3.1).

Tabela 3.1. Ludność zamieszkująca tereny wiejskie w Polsce w latach 2005-2010 według makroregionów

Makroregiony	2005		2010	
	w tys.	w proc. ogółu ludności	w tys.	w proc. ogółu ludności
Ogółem	14 697,2	38,5	14 935,7	39,1
Środkowozachodni	2 228,8	41,0	2 325,3	42,4
Środkowowschodni	4 385,5	39,4	4 389,3	39,5
Południowo-wschodni	4 587,8	40,4	4 633,7	41,0
Południowo-zachodni	1 692,7	34,2	1 721,4	35,0
Północny	1 802,4	33,9	1 865,8	34,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Według podziału administracyjnego, na terytorium naszego kraju wydzielono 2479 gmin, z czego 2173 gminy o charakterze wiejskim (w tym 1576 gmin typowo wiejskich oraz 597 gmin wiejsko-miejskich). Ogółem w skali kraju najczęściej było gmin o liczbie ludności do 5 tysięcy (788 takich jednostek). Najwyższy odsetek gmin o charakterze wiejskim i wiejsko-miejskim, o liczbie ludności do 5 tys., wśród ogółu gmin w makroregionie, znajdował się na terenie

makroregionów: środkowowschodniego, północnego oraz południowo-zachodniego. Z kolei najwyższy odsetek gmin powyżej 10 tys. mieszkańców, wśród ogółu gmin makroregionu, znajdował się w makroregionie południowo-wschodnim (Tabela 3.2 i Tabela 3.3).

Tabela 3.2. Liczba gmin wiejskich w Polsce według liczby ich mieszkańców

Makroregiony	Liczba gmin wiejskich w 2010 roku				
	ogółem	o liczbie mieszkańców			
		poniżej 5 000	5 000-6 999	7 000-9 999	powyżej 10 000
Ogółem	2 173	788	578	450	357
Środkowozachodni	334	99	110	77	48
Środkowowschodni	736	344	197	122	73
Południowo-wschodni	527	98	122	140	167
Południowo-zachodni	275	110	75	58	32
Północny	301	137	74	53	37

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.3. Obszary wiejskie w Polsce w 2010 roku

Makroregiony	Liczba gmin	Miejscowości wiejskie	Powierzchnia w tys. km ²	Ludność		
				w tys.	na km ²	w 1 miejscowości
Ogółem	2 173	53 812	291,2	14 935,7	51	278
Środkowo-zachodni	334	9 119	45,5	2 325,3	51	255
Środkowowschodni	736	21 885	93,9	4 389,4	47	201
Południowo-wschodni	527	7 839	49,8	4 633,7	93	591
Południowo-zachodni	275	5 105	39,7	1 721,4	43	337
Północny	301	9 864	62,3	1 865,8	30	189

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.4. Procent gmin według liczby ludności wiejskiej w poszczególnych makroregionach w latach 2005-2010

Makroregiony	Liczba ludności wiejskiej w gminie			
	poniżej 5 000	5 000-6 999	7 000-9 999	powyżej 10 000
	suma kolumn = 100			
2005				
Ogółem	35,2	27,9	22,1	14,8
Środkowozachodni	29,3	34,7	24,6	11,4
Środkowowschodni	44,3	28,3	19,2	8,2
Południowo- -wschodni	18,1	23,6	27,4	30,9
Południowo- -zachodni	40,0	28,0	21,5	10,5
Północny	44,9	26,6	17,9	10,6
2010				
Ogółem	36,3	26,6	20,7	16,4
Środkowozachodni	29,6	32,9	23,1	14,4
Środkowowschodni	46,7	26,8	16,6	9,9
Południowo- -wschodni	18,6	23,1	26,6	31,7
Południowo- -zachodni	40,0	27,3	21,1	11,6
Północny	45,5	24,6	17,6	12,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W roku 2010 ludność na obszarach wiejskich zamieszkiwała w ponad 53,8 tys. miejscowościach wiejskich. Ogółem na jedną taką miejscowość (w roku 2010), przypadało średnio 278 osób. Wskaźnik ten był na tym samym poziomie jak w roku 2005. Najbardziej liczne miejscowości wiejskie skupione były w południowych rejonach kraju (makroregiony: południowo-wschodni i południowo-zachodni), zaś najmniej liczne znajdowały się na terenie makroregionu północnego, gdzie wskaźnik ten był na poziomie 189 oraz na terenie makroregionu środkowowschodniego (średnia 201 osób zamieszkałych w jednej miejscowości wiejskiej).

Ogólny wzrost liczby mieszkańców kraju obserwowany był od roku 2008. Wpływ na tę sytuację miał przede wszystkim przyrost naturalny ludności, w wyniku którego liczba mieszkańców Polski, na koniec 2010 roku, wyniosła 38 200,0 tys. osób. Stan ten powiększył się w stosunku do roku poprzedniego o 32,7 tys. osób czyli o 0,09%. Na skutek migracji zagranicznych liczebność obywateli kraju, w roku 2010, została pomniejszona o 2,1 tys. osób. Podkreślenia wymaga fakt, iż rzeczywisty przyrost ludności miał miejsce wyłącznie na obszarach wiejskich, gdzie w roku 2010 przybyło 46,5 tys. osób (w stosunku do

2009 liczba mieszkańców wsi powiększyła się o 0,31%) i osiągnęła poziom 14 935,6 tys. osób. Z kolei w miastach ubytek liczby ludności obserwowany był już od kilkunastu lat. Z tych obszarów w roku 2010 ubyło 13,8 tys. osób. Tym samym na koniec 2010 roku zamieszkiwało je 23 264,4 tys. osób, co stanowiło 60,9% ogółu ludności Polski.

W roku 2010 spośród ogółu mieszkańców wsi, 63,2% osób osiągnęło wiek produkcyjny. Odsetek ten od roku 2005 zwiększył się o 3,2 punkty procentowe, tym samym w strukturze wiekowej mieszkańców na obszarach wiejskich, zmalał udział dzieci i młodzieży do 21,2%. Z kolei udział ludności w wieku poprodukcyjnym, wśród ogółu mieszkańców wsi, pozostał na poziomie porównywalnym do 2005 roku. Struktura wiekowa mieszkańców wsi była podobna w każdym z wymienionych makroregionów (Tabela 3.5).

Tabela 3.5. Ludność w wieku produkcyjnym i nieprodukcyjnym na wsi w latach 2005-2010 według makroregionów

Makroregiony	Ludność ogółem w tys.	W tym ludność w wieku			
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym	
		w proc. ogółu			
Ogółem	2005	14 697,2	24,5	60,0	15,5
	2010	14 935,7	21,2	63,2	15,6
Środkowozachodni		2 228,8	22,2	64,1	13,6
Środkowowschodni		4 385,5	20,6	61,6	17,9
Południowo-wschodni		4 587,8	21,0	62,9	16,1
Południowo-zachodni		1 692,7	19,6	65,5	14,9
Północny		1 802,4	23,1	64,4	12,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Odnotowano także na tych obszarach niekorzystne zmiany odnośnie współczynnika obciążenia demograficznego. W roku 2010 na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 58 osób w wieku nieprodukcyjnym. Liczba ta zmniejszyła się z poziomu 65 osób w roku 2005. W miastach sytuacja była bardziej korzystna, gdyż w roku 2010 współczynnik ten osiągnął poziom 55 osób i tym samym nieznacznie zmniejszył się z poziomu 56 osób w roku 2005.

W analizowanym okresie (lata 2005-2010) w skali kraju nie odnotowano istotnych zmian odnośnie relacji liczbowych między grupą kobiet i mężczyzn. W roku 2010 utrzymywała się niekorzystna struktura ludności według płci w miastach (współczynnik feminizacji wynosił na tych obszarach 111,2). Na obszarach wiejskich występowały porównywalne relacje liczbowe mężczyzn i kobiet (współczynnik feminizacji na poziomie 101,0). Między oboma skupiskami (miastem a wsią) występowały zauważalne różnice odnośnie współczynnika feminizacji, w wyróżnionych pięcioletnich grupach wiekowych ludności. Relatywnie duża nadwyżka liczby mężczyzn nad liczbą kobiet, na obszarach wiejskich, utrzymywała się w grupie wiekowej do 60-tego roku życia, a kobiety liczebnie uzyskiwały przewagę nad grupą mężczyzn dopiero w starszych (tzw. senioralnych) grupach wiekowych. Z kolei w środowisku miejskim liczebna równowaga dostrzegana była już w grupie ludności w wieku 25-29 lat, gdzie na 100 mężczyzn przypadało 99,6 kobiet. Wyrażna nadwyżka liczby kobiet nad liczbą mężczyzn zarysowywała się w grupie wiekowej 45-49 lat i kolejnych pięcioletnich grupach wieku.

Według danych Powszechnego Spisu Rolnego PSR 2010, wyłącznie lub głównie w gospodarstwach rolnych (w 2010 roku) pracowało 2 305,4 tys. osób (w tym 1 111,4 tys. kobiet). Sektor rolny umożliwiał więc zatrudnienie ograniczonej liczbie osób. Jednocześnie na obszarach wiejskich rysuje się wyraźny brak możliwości zatrudnienia pozarolniczego. Nie bez znaczenia jest też fakt, iż w Polsce, w ostatnim dziesięcioleciu, odnotowano znaczną poprawę poziomu wykształcenia ludności wiejskiej. Tym samym na obszarach wiejskich wzrastał też w zauważalny sposób odsetek kobiet legitymujących się wykształceniem wyższym i pomaturalnym. Wykorzystanie tego potencjału jest więc bardzo ważne, zwłaszcza, że jak już odnotowano, możliwości zatrudnienia pozarolniczego są ograniczone. Nie tylko w naszym kraju, sytuacja ta przekłada się na znaczny odsetek osób bezrobotnych we wszystkich grupach wiekowych (Tabela 3.6). Szczególnie dotyczy to wiejskich kobiet. Nierzadko też sytuacja związana z brakiem miejsc pracy prowadzi do podejmowania zatrudnienia na stanowiskach niezgodnych z posiadanymi kwalifikacjami.

Charakterystyczne dla ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym są też dojazdy do pracy poza miejsce zamieszkania, stanowiące często jedyny sposób na podjęcie zatrudnienia. Jednak sukcesywny wzrost liczby mieszkańców wsi znajduje przełożenie w odwróceniu tendencji odpływu ludności z obszarów wiejskich. Trend dodatniego salda migracji na wieś miał miejsce w ostatnich kilku latach, ale podkreślenia wymaga fakt, iż saldo dodatnie dotyczy przede wszystkim ruchów migracyjnych wewnątrz kraju (Tabela 3.7).

Tabela 3.6. Bezrobotni na obszarach wiejskich w 2010 roku
według makroregionów i płci

Makroregiony	Polska w tys.	W tym bezrobotni na wsi					
		w proc. ogółu	w wieku (w tys.):				
			24 i mniej	25-34	35-44	45-54	55 i więcej lat
Ogółem	1 954,7	43,8	232,2	247,3	155,4	153,7	68,0
Środkowozachodni	274,6	46,0	35,9	36,7	23,4	21,5	8,8
Środkowowschodni	553,4	42,5	65,8	69,8	40,6	39,8	19,3
Południowo- -wschodni	547,8	45,8	71,8	74,0	46,2	42,5	16,2
Południowo- -zachodni	258,3	38,4	22,9	27,1	17,5	20,6	11,0
Północny	320,6	45,3	35,5	39,8	27,7	29,4	12,6
<i>w tym kobiety (w proc.)</i>							
Ogółem	51,9	52,0	54,3	58,0	55,0	47,0	26,5
Środkowozachodni	55,1	55,9	58,2	61,3	58,1	50,7	29,5
Środkowowschodni	49,0	48,5	51,1	54,9	50,2	43,2	23,8
Południowo- -wschodni	52,6	52,0	52,6	57,7	55,8	46,6	25,3
Południowo- -zachodni	52,3	52,6	59,0	60,1	55,4	47,1	27,3
Północny	52,7	53,8	56,9	59,5	57,4	50,0	29,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.7. Migracje ludności na pobyt stały oraz przyrost naturalny na wsi
w latach 2005-2010 (na 1000 osób)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Przyrost naturalny	0,3	0,6	0,8	1,5	1,2	1,4
Saldo migracji wewnętrznych	2,2	2,4	3,2	2,6	2,8	3,1
Saldo migracji zagranicznych	-0,2	-0,7	-0,4	-0,3	0,0	0,0
Ogólne saldo migracji	2,0	1,7	2,8	2,3	2,8	3,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Większy jest natomiast odpływ ludności z obszarów wiejskich za granicę. Według prognozy GUS tendencje te będą się utrzymywać także w najbliższych latach⁸³.

3.2. Migracje zagraniczne

Ogółem w Polsce, w analizowanym okresie (lata 2005-2010), według danych GUS⁸⁴, średnio co roku emigrowało z kraju (wymeldowywało się z pobytu stałego) około 30 tys. osób. Do kraju przybywało (dokonywało meldunku na pobyt stały) znacznie mniej imigrantów – średnio w badanym okresie niespełna 12 tys. osób rocznie (Tabela 3.8).

Tabela 3.8. Migracje ludności Polski na pobyt stały w latach 2005-2010
(w tys.)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	migracje zagraniczne					
Polska						
Imigracja	9,4	10,8	15,0	15,3	17,4	15,3
Emigracja	22,2	46,9	35,5	30,1	18,6	17,4
Saldo migracji zagranicznych	-12,8	-36,1	-20,5	-14,8	-1,2	-2,1
Wieś						
Imigracja	2,7	2,9	4,4	4,4	5,1	4,3
Emigracja	5,2	12,9	10,7	9,1	4,8	4,2
Saldo migracji zagranicznych	-2,4	-10,0	-6,3	-4,8	+0,3	+0,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

⁸³ Por. Stan i struktura rejestrowanego bezrobocia na wsi w 2011 roku, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Wydział Analiz i Statystyki, Warszawa maj 2012, www.stat.gov.pl.

⁸⁴ Jednym ze źródeł danych, na podstawie których GUS informuje o dwóch strumieniach migracji, czyli emigracji i imigracji z/do Polski są te pochodzące z rejestru aktów wymeldowania na pobyt stały (czyli zameldowanie na pobyt stały oznacza nabycie przez daną osobę uprawnień stałego mieszkańca kraju). Emigrant definiowany jest w tej bazie jako osoba wymeldowująca się z pobytu stałego w celu wyjazdu na stałe za granicę, a imigrantem jest z kolei osoba, która zameldowała się w Polsce na pobyt stały. Zgodnie z przyjętą definicją imigracja obejmuje zarówno obywateli polskich wracających z emigracji jak i cudzoziemców, którzy osiedlili się w Polsce. [za]: Sytuacja demograficzna Polski, Raport 2010-2011, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011, s. 159.

W latach 2005-2010 z terenów wiejskich, średnio co roku, ubywało (wymeldowywało się z pobytu stałego) około 7,8 tys. osób, a proces odwrotny był na poziomie 3,9 tys. osób. Zmniejszającą się liczbę wyjazdów zagranicznych po roku 2006 łączyć można z pogarszającą się sytuacją ekonomiczną na świecie. Jednak podkreślić należy, iż w dwóch ostatnich latach, które poddano analizie, liczba emigrantów i imigrantów była na zbliżonym poziomie, stąd saldo migracji osiągnęło tak niski poziom.

Najwyższym ujemnym saldem migracji charakteryzował się rok 2006, kiedy to saldo migracji, ogółem, w kraju wynosiło 36 tys. osób, a na terenach wiejskich 10 tys.

W Polsce napływ pracowników⁸⁵ z zagranicy odbywa się przy jednoczesnym odpływie Polaków. W końcu 2010 roku 97 tys. cudzoziemców posiadało ważne karty pobytu w naszym kraju, z czego ponad 28,4 tys. stanowili obywatele Ukrainy, 12,5 tys. Rosjanie, 8,9 tys. Białorusini oraz 8,5 tys. Wietnamczycy. W roku 2010 wydano ponad 37 tys. zezwoleń na pracę. Było to o ponad 7,7 tys. więcej niż w roku 2009. Najwięcej pozwoleń na pracę wydano Ukraińcom 13,1 tys., obywatelom Chin – 6,3 tys., Wietnamu – 2,2 tys., Białorusi 1,9 tys., ale także i Turkom – 1,5 tys. Jednak większość cudzoziemców otrzymała zezwolenie na pracę od wojewody mazowieckiego, tym samym znaleźli oni przede wszystkim zatrudnienie w aglomeracji warszawskiej⁸⁶.

Podkreślenia wymaga fakt, iż imigracja pracowników niesie korzyści zarówno dla kraju przyjmującego napływających, gdyż jest to uzupełnienie niedoborów występujących na rynku pracy, jak i dla kraju wysyłającego, gdzie poprawia się także sytuacja, dzięki tak zwanemu transferowi bezrobocia czy środkom finansowym, które otrzymują członkowie rodzin, pozostający w kraju.

Emigranci z obszarów wiejskich, w badanym okresie, podobnie jak w skali całego kraju najchętniej wyjeżdżali do trzech krajów: dwóch tzw. starej Europy to znaczy Niemiec i Wielkiej Brytanii oraz Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Wyjątek stanowił rok 2005, kiedy dominującym kierunkiem stałego osiedlenia była Norwegia. (Tabela 3.9).

⁸⁵ W Polsce zatrudnieni mogą być cudzoziemcy, którzy muszą legalnie przebywać na terytorium Polski, na podstawie tzw. kart pobytu lub wizej (oprócz wizej turystycznej, tranzytowej, wydanej w związku z korzystaniem z ochrony czasowej, tzw. wizej humanitarnej czy też wizej wydanej jako interes państwa lub też zobowiązania międzynarodowe). Potencjalni pracownicy z zagranicy muszą posiadać jednocześnie pozwolenie na pracę lub możliwość wykonywania pracy bez konieczności uzyskania zezwolenia na pracę. Za www.forummigracyjne.org.

⁸⁶ Sytuacja demograficzna Polski, Raport 2010-2011, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011, s. 174-175.

Tabela 3.9. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały według kontynentów i krajów w latach 2005-2010 (emigracja)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Razem 2005-2010
Polska							
Ogółem	22 242	46 936	35 480	30 140	18 620	17 360	170 778
Europa	18 416	41 221	31 163	25 710	15 726	14 651	146 887
UE (15)	18 047	40 446	30 229	24 706	15 137	13 997	142 562
<i>w tym wieś</i>							
Ogółem	5 162	12 855	10 701	9 088	4 754	4 175	46 735
Europa	4 626	11 832	9 706	8 074	4 152	3 754	42 144
Austria	72	340	321	220	117	115	1 185
Belgia	20	86	105	98	67	87	463
Francja	31	107	126	140	85	52	541
Hiszpania	15	170	146	113	68	66	578
Irlandia	42	598	505	312	97	71	1 625
Holandia	54	334	324	324	183	178	1 397
Niemcy	108	4 890	5 284	4 605	2 600	2 352	19 839
Norwegia	3 656	57	82	111	42	40	3 988
Szwecja	34	123	109	108	78	65	517
Wielka Brytania	441	4 656	2 194	1 451	522	479	9 743
Włochy	69	216	236	277	147	139	1 084
Azja	3	31	11	7	1	7	60
Afryka	3	21	9	4	7	3	47
Ameryka Północna i Środkowa	510	912	945	961	558	391	4277
Kanada	135	198	160	185	107	108	893
USA	372	710	781	773	451	277	3 364
Ameryka Południowa	2	1	0	1	2	2	8
Australia i Oceania	18	58	29	41	34	18	198
Australia	17	50	27	38	31	17	180

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.10. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały według kontynentów i krajów w latach 2005-2010 (imigracja)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Razem 2005-2010
Polska							
Ogółem	9 364	10 802	14 995	15 275	17 424	15 246	83 106
Europa	6 906	8 270	12 040	12 324	14 369	12 463	66 372
UE (15)	4 710	6 415	10 463	10 692	12 751	10 928	55 959
<i>w tym wieś</i>							
Ogółem	2 740	2 902	4 394	4 339	5 046	4 234	23 655
Europa	2 089	22 58	3 609	3 487	4 262	3 510	19 215
Austria	50	64	91	114	121	107	547
Białoruś	86	45	46	42	29	39	287
Francja	90	97	100	80	83	114	564
Hiszpania	25	44	51	65	105	107	397
Irlandia	58	54	152	214	437	388	1 303
Holandia	1 074	81	106	136	213	140	1 750
Niemcy	57	1 038	1 389	1 106	1 172	946	5 708
Norwegia	0	24	23	24	71	53	195
Szwecja	12	15	44	34	48	48	201
Ukraina	312	164	174	184	126	141	1 101
Wielka Brytania	94	421	1 118	1 089	1 395	1 003	5 120
Włochy	93	87	113	140	150	172	755
Azja	122	48	47	87	69	52	425
Armenia	0	9	6	18	10	10	53
Kazachstan	61	20	18	22	18	12	151
Wietnam	9	3	6	14	20	5	57
Afryka	14	21	19	19	20	20	113
Ameryka Północna i Środkowa	472	536	680	710	656	616	3 670
Kanada	68	59	119	91	73	70	480
USA	403	475	555	617	578	546	3 174
Ameryka Południowa	12	6	6	8	2	8	42
Australia i Oceania	31	32	31	28	37	26	185
Australia	31	28	27	26	34	24	170

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Z badań CBOS⁸⁷ wynika, iż migracje zarobkowe do Niemiec mają głównie charakter krótkookresowy i sezonowy. Ponad połowa osób, które w ciągu ostatnich dziesięciu lat pracowały w Niemczech (58%) deklarowała, że podczas ostatniego wyjazdu zarobkowego była zatrudniona trzy miesiące lub krócej. Nieco odmienna była sytuacja odnośnie wyjazdów zarobkowych do Wielkiej Brytanii. Wyjazdy te miały nieco dłuższy charakter – od ponad trzech miesięcy do roku. Tak wskazała ponad jedna trzecia respondentów (37%). Podobna liczebnie grupa emigrantów pracowała tam ponad rok (34%), a trzy miesiące lub krócej, pracowało niespełna 29% ankietowanych osób.

Nie mniej jednak badania prowadzone w ramach Diagnozy Społecznej⁸⁸, wykazały iż w roku 2009 w stosunku do roku 2007 istotnie zmniejszył się udział osób deklarujących wyjazdy krótkookresowe (poniżej 1 roku oraz poniżej 2 lat). Wzrósł natomiast udział osób deklarujących pobyty za granicą na stałe. Obecnie coraz większy odsetek osób zaczyna traktować emigrację jako decyzję długookresową.

Ważnym kierunkiem migracji, zwłaszcza zarobkowych, dla ludności naszego kraju była również Holandia oraz Włochy. Podobną sytuację zaobserwowano odnośnie imigrantów. W całym badanym okresie najliczniejszą grupą osiedleńców zarówno w skali kraju jak i na obszarach wiejskich byli imigranci z Niemiec i Wielkiej Brytanii a także Ameryki Północnej (Tabela 3.10). Sądzić można, iż znaczący odsetek migrantów przede wszystkim z terenów Wielkiej Brytanii, stanowią nowonarodzone dzieci polskich emigrantów stale tam mieszkających.⁸⁹

Zjawisko migracji ma również charakter przestrzenny. Na przykład w roku 2010, ponad jedna trzecia emigrantów opuściła teren makroregionu południowo-wschodniego oraz ponad jedna czwarta pochodziła z makroregionu południowo-zachodniego (Tabela 3.11). Pierwszy z makroregionów charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem agrarnym oraz niekorzystnymi warunkami produkcji rolnej, co przekłada się m.in. na wysoką pracochłonność i niską wydajność pra-

⁸⁷ Por. Praca Polaków za granicą, Komunikat BS/138/2011, CBOS, Warszawa, listopad 2011, s. 5.

⁸⁸ Por. Diagnoza Społeczna 2011, Warunki i jakość życia Polaków. Raport, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 143.

⁸⁹ Dzieci, które rodzą się w polskich rodzinach mieszkających stale za granicą rejestrowane są w powiecie warszawskim. W Wielkiej Brytanii, podobnie jak w naszym kraju, obowiązuje tzw. prawo krwi, w myśl którego dziecko pary polskiej urodzone na Wyspach otrzymuje polskie obywatelstwo oraz numer PESEL, na podstawie którego jest rejestrowane. W sytuacji kiedy jest to dziecko osób wymeldowanych z pobytu stałego w Polsce, zostaje wykazane w statystykach jako imigrant. Według danych Urzędu Statystycznego W. Brytanii, po wejściu do UE, Polki urodziły w tym kraju ponad 77 tys. dzieci. Por. „Sytuacja demograficzna Polski”, Raport 2010-2011, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011, s. 160, 161.

cy. Lokalnie na tym terenie występuje także wysoki poziom bezrobocia⁹⁰. Z kolei położenie makroregionu południowo-zachodniego przekłada się na relatywnie lepszą dostępność rynku pracy w Niemczech (gdzie w roku 2010 przenieśli się 55,% wszystkich emigrantów z makroregionu).

Tabela 3.11. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały (emigracja) według makroregionów, kontynentów i krajów w roku 2010 (w proc.)
(struktura pionowa)

Wyszczególnienie	Ogółem	Makroregiony				
		środkowo-zachodni	środkowo-wschodni	południowo-wschodni	południowo-zachodni	północny
Polska ogółem	17 360	1 860	2 028	6 359	4 412	2 701
<i>W tym Polska ogółem = 100</i>						
Europa	84,4	88,6	71,0	81,7	90,4	88,0
Austria	1,9	1,1	1,7	2,9	1,5	1,1
Belgia	1,7	1,7	3,9	1,3	1,1	2,0
Francja	2,0	3,7	2,6	1,8	1,6	1,2
Hiszpania	1,6	1,7	1,8	1,9	1,2	1,0
Irlandia	3,3	3,8	3,5	3,4	2,4	3,7
Holandia	3,9	5,6	3,6	3,1	4,9	3,3
Niemcy	39,3	32,1	12,0	39,2	55,2	38,9
Norwegia	1,7	1,5	2,3	0,9	1,3	4,1
Szwecja	2,3	4,4	4,0	1,4	0,9	3,9
Wielka Brytania	20,0	27,5	26,3	18,4	14,8	22,4
Włochy	3,1	0,9	4,1	3,8	2,9	2,3
Ameryka Północna i Środkowa	13,8	8,8	24,7	17,2	8,2	10,1
Kanada	3,5	2,4	5,7	3,5	3,1	3,4
USA	10,2	6,3	18,5	13,7	5,1	6,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W roku 2010 kierunki emigracji mieszkańców w poszczególnych makroregionach były analogiczne jak w skali kraju. Najchętniej wybierano Niemcy oraz Wielką Brytanię. Pierwsze z państw było szczególnie popularnym kierunkiem wyjazdów dla emigrantów, ze wspomnianego powyżej, przygranicznego makroregionu południowo-zachodniego (Tabela 3.12).

⁹⁰ Szczególnie wysokim poziomem bezrobocia, mierzonym stopą bezrobocia charakteryzowały się województwa podkarpackie i świętokrzyskie, gdzie stopa bezrobocia była znacznie wyższa niż średnia w kraju i w roku 2011 wynosiła 19,1% na wsi i 16,4% w miastach (woj. świętokrzyskie) oraz 18,0% na wsi i 16,4% w mieście (województwo podkarpackie), przy średniej w kraju 12,4%.

W roku 2010 z obszarów wiejskich wyemigrowało blisko 4,2 tys. osób, co stanowiło jedną czwartą ogółu polskich emigrantów. Najwyższy odsetek z obszarów wiejskich (rok 2010), wśród ogółu migrantów z naszego kraju, przyjęły Niemcy, Austria oraz Belgia (Tabela 3.13).

Tabela 3.12. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały (emigracja) według makroregionów, kontynentów i krajów w roku 2010 (w proc.)
(struktura pozioma)

Wyszczególnienie	Ogółem	Makroregiony				
		środkowo-zachodni	środkowo-wschodni	południowo-wschodni	południowo-zachodni	północny
Polska ogółem	100,0	10,7	11,7	36,6	25,4	15,6
Europa	100,0	11,2	9,8	35,5	27,2	16,2
Austria	100,0	5,9	10,1	55,3	19,8	8,9
Belgia	100,0	10,5	26,7	28,7	15,9	18,2
Francja	100,0	20,1	15,6	34,2	20,4	9,7
Hiszpania	100,0	11,8	13,6	45,2	19,1	10,3
Irlandia	100,0	12,6	12,6	37,9	19,1	17,9
Holandia	100,0	15,4	10,7	28,8	31,9	13,1
Niemcy	100,0	8,8	3,6	36,6	35,7	15,4
Norwegia	100,0	9,2	15,2	19,5	19,1	37,0
Szwecja	100,0	20,3	20,5	23,0	10,3	26,0
Wielka Brytania	100,0	14,7	15,4	33,7	18,8	17,5
Włochy	100,0	3,2	15,7	45,6	23,9	11,6
Azja	100,0	6,4	37,2	19,1	17,0	20,2
Afryka	100,0	18,8	25,0	9,4	18,8	28,1
Ameryka Północna i Środkowa	100,0	6,9	20,9	45,6	15,1	11,5
Kanada	100,0	7,4	19,1	36,2	22,2	15,0
USA	100,0	6,6	21,3	49,2	12,7	10,2
Ameryka Południowa	100,0	0,0	40,0	26,7	6,7	20,0
Australia i Oceania	100,0	20,0	21,7	25,7	22,3	10,3
Australia	100,0	20,9	21,5	27,6	22,7	7,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.13. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały według płci, kontynentów i krajów w roku 2010 (emigracja)

Wyszczególnienie	Polska ogółem	Wieś			Odsetek kobiet wśród migrujących	
		w proc. ogółu	mężczyźni	kobiety	na wsi	w mieście
Ogółem	17 360	24,0	1 918	2 257	54,1	54,1
Europa	14 651	25,6	1 709	2045	54,5	54,0
Austria	338	34,0	48	67	58,3	56,1
Belgia	296	29,4	36	51	58,6	59,3
Francja	339	15,3	22	30	57,7	53,3
Hiszpania	272	24,3	26	40	60,6	49,5
Irlandia	565	12,6	42	29	40,8	47,0
Holandia	680	26,2	93	85	47,8	48,6
Niemcy	6 818	34,5	1 074	1 278	54,3	57,6
Norwegia	303	13,2	22	18	45,0	46,8
Szwecja	400	16,3	28	37	56,9	54,6
Wielka Brytania	3 472	13,8	235	244	50,9	48,6
Włochy	535	26,0	43	96	69,1	72,0
Azja	94	7,4	3	4	57,1	52,9
Afryka	32	9,4	2	1	33,3	44,8
Ameryka Północna i Środkowa	2 392	16,3	194	197	50,4	54,8
Kanada	607	17,8	55	53	49,1	54,3
USA	1 767	15,7	139	138	49,8	55,2
Ameryka Południowa	15	13,3	2	-	-	30,8
Australia i Oceania	175	10,3	8	10	55,6	51,6
Australia	163	10,4	7	10	58,8	52,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Najbardziej istotnym czynnikiem decydującym o migracjach za granicę był wiek migrantów. Najwyższy odsetek w grupie osób migrujących w roku 2010, stanowiły osoby w wieku 25-34 lata. Na terenach wiejskich wynosił on 23,8%, a w mieście 29,5% ogółu migrujących za granicę. Zdecydowanie bardziej mobilne były osoby, które mieściły się w grupie osób w wieku produkcyjnym mobilnym, niż te będące w wieku produkcyjnym niemobilnym - po 45 roku życia (Tabela 3.14). W roku 2010 migrujące za granicę osoby w wieku 25-44 lata stanowiły ogółem 47,4% wszystkich emigrantów. Z terenów wiejskich wyjechało blisko 1,8 tys. osób w tej grupie wiekowej. Kobiety stanowiły 60 procent tej zbiorowości. Struktura wiekowa emigrantów według płci i miejsca zamieszkania (Tabela 3.15), była podobna w obu zbiorowościach zarówno w miastach jak i na obszarach wiejskich.

Tabela 3.14. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w roku 2010 według miejsca zamieszkania, wieku i płci migrantów (emigracja)

Wiek emigrantów	Polska ogółem		Miasto		Wieś	
	ogółem	w proc.	razem	w tym kobiety (w proc.)	razem	w tym kobiety (w proc.)
Ogółem	17 360	100,0	13 185	54,1	4 175	54,1
0-14	2 303	13,3	1 731	46,5	572	55,6
15-19	1 035	6,0	768	36,7	267	32,2
20-24	1 385	8,0	987	54,8	398	49,0
25-44	8 235	47,4	6 444	58,4	1 791	60,0
45-64	3 745	21,6	2 786	51,8	959	48,1
65 i więcej	657	3,8	469	63,1	188	64,9
<i>W tym:</i>						
20-44	9 620	55,4	7431	57,9	2 189	58,0
20-64	14 750	85,0	11204	56,1	3 546	54,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.15. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w roku 2010 według miejsca zamieszkania, wieku i płci migrantów (emigracja)

Wiek emigrantów	Miasto			Wieś		
	razem	mężczyźni	kobiety	razem	mężczyźni	kobiety
	w procentach					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-14	13,1	15,3	11,3	13,7	13,2	14,1
15-19	5,8	8,0	4,0	6,4	9,4	3,8
20-24	7,5	7,4	7,6	9,5	10,6	8,6
25-44	48,9	44,3	52,8	42,9	37,3	47,6
45-64	21,1	22,2	20,2	23,0	26,0	20,4
65 i więcej	3,6	2,9	4,2	4,5	3,4	5,4
<i>W tym:</i>						
20-44	56,4	51,7	60,4	52,4	47,9	56,3
20-64	85,0	81,2	88,2	84,9	84,5	85,3

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podkreślenia wymaga fakt, iż płeć nie jest czynnikiem głównie decydującym o opuszczeniu kraju, chociaż poziom bezrobocia kobiet w Polsce jest wyższy niż w wielu krajach europejskich. Niemniej jednak zauważalna była prawidłowość, iż niezależnie od miejsca zamieszkania (na wsi czy mieście), kobiety nieco częściej niż mężczyźni były emigrantami, a mężczyźni dominowali w grupie imigrantów. Na większy odsetek kobiet w strumieniu migracyjnym

mogła mieć wpływ zwiększona skala wyjazdów o charakterze rodzinnym⁹¹. Kobiety, chętniej niż mężczyźni, wyjeżdżały do Włoch, Austrii, Belgii, a mężczyźni przede wszystkim do Irlandii oraz Afryki (Tabela 3.13). Sądzić można, iż było to przede wszystkim wynikiem charakteru oferowanych czy potencjalnych miejsc pracy w danym kraju czy też wspomnianej sytuacji rodzinnej.

Na doświadczenie pracy za granicą istotny wpływ miał także poziom wykształcenia emigrantów. Z badań CBOS⁹² wynika, iż jeszcze kilka lat temu pracę zarobkową poza naszym krajem najczęściej podejmowały osoby z wyższym wykształceniem. Obecnie doświadczenie czasowej migracji zarobkowej staje się bardziej powszechne i dla osób o niższym poziomie wykształcenia. Osoby najlepiej wykształcone deklarowały zatrudnienie za granicą porównywalnie często, jak badani ze średnim czy też zasadniczym (zawodowym) wykształceniem. Wśród respondentów badania w roku 2011, odsetek emigrantów z wykształceniem wyższym wynosił 16%, średnim 13% oraz 15% z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Bariery ograniczającą wyjazdy zarobkowe za granicę był podstawowy poziom wykształcenia. Osoby legitymujące się tym najniższym poziomem wykształcenia stanowiły zaledwie 5% pracujących za granicą.

Migracje zagraniczne miały głównie charakter zarobkowy. Wpływały na to zjawisko przede wszystkim większe możliwości znalezienia pracy oraz atrakcyjność poziomu wynagrodzenia w innych państwach, w porównaniu z poziomem zarobków w ojczystym kraju. Na wyjazdy zarobkowe decydowały się nie tylko osoby bezrobotne, ale także ci, którzy łączyli aktywność zawodową w kraju z czasowym pobytem za granicą⁹³. Niektórzy pragnęli zgromadzić środki na założenie bądź rozwój prowadzonej działalności gospodarczej. Część wyjazdów miała na celu inwestowanie we własny rozwój zawodowy poprzez, na przykład, podwyższanie kwalifikacji. Ten rodzaj wyjazdów preferowany był szczególnie często przez określone grupy zawodowe takie jak lekarze czy też naukowcy. Wyróżnić można także typowe migracje edukacyjne, w tym podejmowanie stu-

⁹¹ Por. Sytuacja demograficzna Polski, Raport 2010-2011, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011, s.160.

⁹² Por. Praca Polaków za granicą, Komunikat BS/138/2011, CBOS, Warszawa, listopad 2011, s. 3.

⁹³ W pierwszych latach po wejściu naszego kraju do UE wyjazdy zarobkowe polskich pracowników za granicę stanowiły dość znaczący problem dla rozwoju wielu przedsiębiorstw. Pracodawcy sygnalizowali nawet braki oraz trudności związane z pozyskiwaniem potrzebnych im pracowników. Problem ten obecnie ma charakter marginalny, co potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych przez Narodowy Bank Polski w listopadzie 2009 r. oraz w maju i listopadzie 2010 r. W kolejnych edycjach, takie sygnały zgłaszało jedynie 1,6%, 1,3% oraz 1,2% badanych przedsiębiorstw wobec 16,4% w maju 2007 r. por. Sytuacja demograficzna Polski, Raport 2010-2011, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011, s.162.

diów, bądź też co jest częstsze, studiowanie tylko kilku semestrów na zagranicznych uczelniach. Taki rodzaj wyjazdów umożliwiły liczne programy edukacyjne, które po wejściu Polski do UE stały się szerzej dostępne. Tego typu migracje były jednak zjawiskiem marginalnym. Jak wynika z Diagnozy Społecznej, w latach 2005-2007 oraz 2007-2011, wyjeżdżało w celach kształcenia odpowiednio 0,4% oraz 0,5% członków gospodarstw domowych. Zdecydowana większość tych osób była w wieku 18-34 lata (od 74,0% w latach 2005-2009 - do 67,3% w latach 2007-2011). Wielkości te jednak przekładają się odpowiednio (w wyróżnionych powyżej okresach) na 1,2% oraz 0,8% populacji w wieku 18-34 lata. W obu analizowanych okresach kobiety stanowiły zdecydowaną większość wyjeżdżających (62,0%). Wyjazdy te dotyczą głównie mieszkańców dużych miast (83-85% wyjeżdżających). Naukę za granicą podejmowali przede wszystkim studenci oraz absolwenci szkół wyższych, rzadziej osoby ze średnim wykształceniem. Relatywnie często nauka za granicą łączona była z podejmowaniem pracy. Trudno jest jednoznacznie określić, czy praca podejmowana była z przyczyn wysokich kosztów utrzymania w wybranym kraju (otrzymywanie niewystarczająco wysokiego stypendium), czy też traktowana była jako działanie czysto zarobkowe.⁹⁴

3.3. Migracje wewnętrzne

Jak już zaznaczono saldo migracji wewnętrznych na terenach wiejskich, w całym badanym okresie (lata 2005-2010) było dodatnie i rosło z poziomu 32,6 tys. w roku 2005 do 46 tys. osób w roku 2010 (Tabela 3.16). Migracje wewnętrzne były zróżnicowane przestrzennie (Tabela 3.17).

Tabela 3.16. Migracje ludności na pobyt stały oraz na wsi w latach 2005-2010 (w tys.)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	migracje wewnętrzne między miastem a wsią					
Napływ	130,2	146,2	164,5	192,6	194,2	202,3
Odływ	97,6	111,1	116,6	153,7	153,1	156,4
Saldo migracji wewnętrznych	32,6	35,1	47,9	38,9	41,1	46,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

⁹⁴ Por. Diagnoza Społeczna 2011, Warunki i jakość życia Polaków. Raport, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 99-100.

Tabela 3.17. Migracje ludności na pobyt stały w 2010 roku wewnątrz makroregionów i poprzedniego miejsca zamieszkania

Makroregiony	Ogółem	Kierunki migracji				Saldo migracji w makroregionie w miastach
		ze wsi do miast	z miast na wieś	z miast do miast	ze wsi na wieś	
Ogółem	322 090	73 379	120 166	77 382	51 163	-46787
Środkowo-zachodni	52 442	12 820	22 028	8 244	9 350	-9208
Środkowo-wschodni	91 804	21 234	33 550	21 645	15 375	-12316
Południowo-wschodni	81 652	14 869	27 220	25 454	14 109	-12351
Południowo-zachodni	44 369	11 167	17 863	9 895	5 444	-6696
Północny	51 823	13 289	19 505	12 144	6 885	-6216

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.18. Migracje wewnętrzne ludności wiejskiej do miast na pobyt stały w roku 2010 według wielkości miasta i płci migrantów

Razem	W tym do miast o liczbie mieszkańców							
	poniżej 2 000	2000-4999	5000-9999	10000-19999	20000-49999	50000-99999	100000-199999	200000 i więcej
w liczbach								
ogółem								
93785	529	5 886	7 572	14 071	21 216	14 854	15 698	13 959
mężczyźni								
41185	237	2 655	3 409	6 231	9 389	6 512	6 756	5 996
kobiety								
52600	292	3 231	4 163	7 840	11 827	8 342	8 942	7 963
w procentach								
ogółem								
100,0	0,6	6,3	8,1	15,0	22,6	15,8	16,7	14,9
mężczyźni								
100,0	0,6	6,4	8,3	15,1	22,8	15,8	16,4	14,6
kobiety								
100,0	0,6	6,1	7,9	14,9	22,5	15,9	17,0	15,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Najwyższym saldem migracji charakteryzowały się makroregiony środkowowschodni i południowo-wschodni (poziom salda migracji odpowiednio 11,6 tys. osób oraz 12,3 tys. osób).

Spośród 422,6 tys. ogółu osób przemieszczających się w roku 2010 w obrębie kraju, najwięcej przemieściło się z miast na wieś (139,7 tys. osób) oraz

z miast do miast (126,5 tys. osób) – Tabela 3.17. oraz Tabela 3.18. W skali kraju, najbardziej chętnie przemieszczano się do miast o liczbie mieszkańców od 20 tys. do 49,9 tys. oraz od 100 tys. do 199,9 tys. Nieco mniej migrantów podążyło w pozostałych kierunkach: wieś-miasto oraz wieś-wieś.

Tabela 3.19. Migracje wewnętrzne ludności wiejskiej na pobyt stały w roku 2010 według poprzedniego miejsca zamieszkania i płci

Wyszczególnienie	Ogółem	Kierunki migracji				Saldo migracji w miastach
		ze wsi do miast	z miast na wieś	z miast do miast	ze wsi na wieś	
Mężczyźni	194 036	41 185	67 339	58 329	27 183	-26154
Kobiety	228 585	52 600	72 397	68 199	35 389	-19797
Kobiety (w proc.)	54,1	56,1	51,8	53,9	56,6	x
Ogółem	422 621	93 785	139 736	126 528	62 572	-45951

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 3.20. Migracje wewnętrzne na pobyt stały w 2010 roku według płci migrantów i makroregionów (ogółem Polska)

Makroregiony	Napływ		Odpływ		Saldo migracji		
	ogółem	w tym kobiety (w proc.)	ogółem	w tym kobiety (w proc.)	ogółem	mężczyźni	kobiety
Ogółem	422 621	54,1	422 621	54,1	0	0	0
Środkowo-zachodni	65 292	54,1	65 029	53,9	263	3	260
Środkowo-wschodni	124 568	55,2	120 121	55,1	4 447	1 973	2 474
Południowo-wschodni	105 649	53,7	109 710	53,6	-4 061	-1 985	-2 076
Południowo-zachodni	59 057	53,6	58 623	53,8	434	311	123
Północny	68 055	53,1	69 138	53,4	-1 083	-302	-781

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podobna tendencja wewnętrznego przemieszczania się ludności kraju była także w przekroju terytorialnym. W każdym z wyróżnionych makroregionów, na skutek migracji wewnętrznych, najwięcej osób z wyróżnionych obszarów, przemieszczało się z miast na wieś, co wpłynęło tym samym na ujemne saldo migracji w miastach.

Tabela 3.21. Migracje wewnętrzne kobiet na pobyt stały w roku 2010 według kierunków i wyróżnionych grup wiekowych

Kobiety w wieku lat	Ogółem	Napływ do miast			Napływ na wieś			Saldo migracji w miastach
		razem	z miast	ze wsi	razem	z miast	ze wsi	
Razem	228 585	120 799	68 199	52 600	107 786	72 397	35 389	-19 797
0-14	44 066	20 659	10 813	9 846	23 407	15 925	7 482	-6 079
15-17	4 651	1 966	1 023	943	2 685	1 994	691	-1 051
0-17	48 717	22 625	11 836	10 789	26 092	17 919	8 173	-7 130
18-24	35 487	16 954	8 101	8 853	18 533	8 886	9 647	-33
25-44	107 181	61 853	35 777	26 076	45 328	30 844	14 484	-4 768
18-44	142 668	78 807	43 878	34 929	63 861	39 730	24 131	-4 801
45-60	21 013	9 620	6 238	3 382	11 393	9 758	1 635	-6 376
60 i więcej	16 187	9 747	6 247	3 500	6 440	4 990	1 450	-1 490
w procentach								
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
0-14	19,3	17,1	15,9	18,7	21,7	22,0	21,1	
15-17	2,0	1,6	1,5	1,8	2,5	2,8	2,0	
0-17	21,3	18,7	17,4	20,5	24,2	24,8	23,1	
18-24	15,5	14,0	11,9	16,8	17,2	12,3	27,3	
25-44	46,9	51,2	52,5	49,6	42,1	42,6	40,9	
18-44	62,4	65,2	64,3	66,4	59,2	54,9	68,2	
45-60	9,2	8,0	9,1	6,4	10,6	13,5	4,6	
60 i więcej	7,1	8,1	9,2	6,7	6,0	6,9	4,1	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ponad połowę migrujących osób, w każdej z wyróżnionych zbiorowości stanowiły kobiety. Najwyższy odsetek kobiet przemieszczał się ze wsi na wieś oraz ze wsi do miast. Ogółem w miastach saldo migracji odnośnie mężczyzn wyniosło -26,2 tys. osób, a w przypadku kobiet -19,8 tys. W każdym z wyróżnionych makroregionów kobiety stanowiły ponad połowę migrujących osób (Tabela 3.18, Tabela 3.19 oraz Tabela 3.20).

Spśród wyróżnionych kierunków migracji i grup wiekowych, najwyższy odsetek zarówno kobiet jak i mężczyzn dotyczył ludności w wieku produkcyjnym mobilnym. Ogółem w roku 2010, miejsce zamieszkania zmieniło 142,7 tys. kobiet oraz 109,3 tys. mężczyzn w wieku produkcyjnym mobilnym, co stanowiło odpowiednio 62,4% migrujących w przypadku kobiet oraz 56,3% migrujących mężczyzn. Relatywnie mobilne były też kobiety w wieku 18-24 lata - 15,5% ogółu migrujących kobiet. Fakt ten można łączyć z podejmowaniem nauki na wyższych uczelniach. W tej grupie wiekowej znalazło się 8,8% migrujących mężczyzn (Tabela 3.21 oraz Tabela 3.22). Ogółem saldo migracji w miastach było ujemne w każdej z wyróżnionych grup wiekowych.

Tabela 3.22. Migracje wewnętrzne mężczyzn na pobyt stały w roku 2010 według kierunków i wyróżnionych grup wiekowych

mężczyźni w wieku lat	Ogółem	Napływ do miast			Napływ na wieś			Saldo migracji w mia- stach
		razem	z miast	ze wsi	razem	z miast	ze wsi	
Razem	194 036	99 514	58 329	41 185	94 522	67 339	27 183	-26 154
0-14	46 340	21 735	11 530	10 205	24 605	16 842	7 763	-6 637
15-17	4 529	1 796	973	823	2 733	2 081	652	-1 258
0-17	50 869	23 531	12 503	11 028	27 338	18 923	8 415	-7 895
18-24	17 134	8446	4 500	3 946	8 688	5 487	3 201	-1 541
25-44	92 167	51 333	30 823	20 510	40 834	28 306	12 528	-7 796
18-44	109 301	59 779	35 323	24 456	49 522	33 793	15 729	-9 337
45-64	27 318	12 381	8 084	4 297	14 937	12 528	2 409	-8 231
65 i więcej	6 548	3 823	2 419	1 404	2 725	2 095	630	-691
19-24	15 011	7 530	4 022	3 508	7 481	4 576	2 905	-1 068
w procentach								
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
0-14	23,9	21,8	19,8	24,8	26,0	25,0	28,6	
15-17	2,3	1,8	1,7	2,0	2,9	3,1	2,4	
0-17	26,2	23,6	21,4	26,8	28,9	28,1	31,0	
18-24	8,8	8,5	7,7	9,6	9,2	8,1	11,8	
25-44	47,5	51,6	52,8	49,8	43,2	42,0	46,1	
18-44	56,3	60,1	60,6	59,4	52,4	50,2	57,9	
45-64	14,1	12,4	13,9	10,4	15,8	18,6	8,9	
65 i więcej	3,4	3,8	4,1	3,4	2,9	3,1	2,3	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podkreślenia wymaga fakt, iż młodzi obywatele naszego kraju coraz częściej traktują swoją mobilność (zarówno w skali kraju jak i za granicę), jako możliwość przemieszczania się i korzystania z możliwości jakie daje rynek pracy Wspólnej Europy⁹⁵. Przełożyć się to może na nowe zdobyte doświadczenia i umiejętności, które po ewentualnym powrocie do miejsca wcześniejszego zamieszkania, mogą być przeniesione na grunt lokalny. Dzięki temu może wzrosnąć skala migracji wewnętrznych oraz poprawić się efektywność alokacji zasobów pracy i elastyczność krajowego rynku pracy. W szerszej perspektywie daje to szanse wytworzenia się schematu „cyrkulacyjnego”, który zakłada gotowość do przemieszczania się, wysokiej adaptacyjności i aktywnego odpowiadania na potrzeby i możliwości jakie oferuje rynek pracy zarówno w krajowym jak i międzynarodowym wymiarze.

⁹⁵ Por. Polska 2030. Wyzwania rozwojowe, M. Bonii (red.), Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa, 17 listopada 2011, s. 80.

Rozdział 4

Ruchliwość wiejskich rodzin

W 2011 roku, po raz kolejny, badaniami terenowymi zostało objętych 76 wsi z różnych regionów kraju, które stanowiły 0,18% ogółu jednostek osadniczych. Miejscowości do badań zostały dobrane celowo, tak by stanowiły odzwierciedlenie faktycznych cech społeczno-ekonomicznych wsi, a zwłaszcza struktury obszarowej ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych. Ogółem badaniem objęto około 8,5 tys. wiejskich rodzin⁹⁶, w tym około 3,3 tys. rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego o obszarze powyżej 1 ha UR⁹⁷.

Zatem, podobnie jak w latach ubiegłych, były to wszystkie gospodarstwa domowe, które znajdowały się na terenie wytypowanych miejscowości. W ujęciu całościowym stanowiły one 0,18% wszystkich wiejskich gospodarstw domowych. Przy czym w tej płaszczyźnie odnotowano pewne, chociaż relatywnie małe odmienności przestrzenne (Mapa 1), które nie mają znaczącego wpływu na wiarygodność zbieranych informacji.

Zasada doboru próby pod kątem optymalnego dopasowania do struktur rolniczych w ramach wydzielonych makroregionów, przy jednoczesnej normie badania wszystkich rodzin z wytypowanych miejscowości spowodowała, że badane wsie pokazują głównie procesy zachodzące na obszarach wiejskich o charakterze rolniczym. Jednak ze względu na swój zasięg, zebrany materiał pozwala na przedstawienie ogólnych przeobrażeń na terenach wiejskich, tendencji i mechanizmów zachodzących zmian.

Informacje od respondentów uzyskiwano przy użyciu kwestionariusza wywiadu⁹⁸ z udziałem osób ankietujących, których funkcja sprowadza się do jak najwierniejszego i dosłownego przekazania treści pytań oraz zarejestrowania

⁹⁶ Gospodarstwo domowe według GUS definiuje się jak zespół osób razem zamieszkałych i wspólnie utrzymujących się (niekoniecznie spokrewnione czy pozostające w formalnym związku). Osoby samotne bądź mieszkające z innymi osobami, ale utrzymujące się oddzielnie, tworzą odrębne, jednoosobowe gospodarstwa domowe. [Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2010, GUS, Warszawa, s. 190]. Takie określenie przyjęto też w badaniach terenowych IERiGŻ-PIB, przy czym jest ono utożsamiane z pojęciem rodziny.

⁹⁷ Gospodarstwa rolne osób fizycznych o areale przekraczającym 1 ha UR określa się mianem indywidualnego gospodarstwa rolnego – zob. J. St. Zegar: Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, s. 26.

⁹⁸ W badaniach terenowych wykorzystywano odrębne kwestionariusze ankietowe: dla rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego (Rodzina i gospodarstwo) i pozostałych, tj. nie posiadających ziemi, bądź jej obszar nie był większy niż 1 ha UR (Rodzina bezrolna).

odpowiedzi. Oznacza to, że ankieterzy spełniają *de facto* rolę instrumentu badawczego, o dużej wrażliwości i precyzji.

Celem pracy jest wstępna analiza badań o ruchliwości ludności wiejskiej. Przy czym treści zawarte w pracy dostarczają nie tylko informacji na temat skali zjawiska, ale również ukazują główne kierunki i powody migracji przestrzennej oraz społeczno-zawodowej ludności wiejskiej w latach 2005-2011, jak również cechy społeczno-demograficzne wychodźców.

Należy podkreślić, że nie jest to całościowa analiza materiału zebranego w trakcie badań terenowych. W opracowaniu skoncentrowano się na populacji z ankiet tzw. zlikwidowanych, tj. osobach z tych gospodarstwach domowych, którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku, a w 2011 taka sytuacja była już nie możliwa. Ogółem ta grupa liczyła 1 211 rodzin i stanowiła nieco ponad 14% ogółu gospodarstw domowych objętych badaniem w 2005 roku. Należy dodać, że w omawianej zbiorowości dominowały rodziny nie posiadające gospodarstwa rolnego (bezrolne) i stanowiły one ponad 57% ogółu wiejskich gospodarstw domowych, które ubyły z badań w latach 2005-2011.

Przy określaniu mechanizmów wyznaczających „ubytek” rodzin wiejskich wyłączono grupę tych, które przestały istnieć w wyniku śmierci wszystkich osób, które wchodziły w ich skład. Była to stosunkowo duża grupa, bowiem obejmowała ponad 38% rodzin ubywających⁹⁹. Dotyczyło to w głównej mierze rodzin jednoosobowych. Ponadto w prawie 31% przypadków taka likwidacja była uwarunkowana emigracją całej rodziny i tyle samo było związanych ze zmianą statusu społeczno-zawodowego (przejście rodziny rolnej na bezrolną lub odwrotnie). Tym samym wnioskowanie dotyczy wyłącznie tej grupy osób, których wychodźstwo przyczyniło się do likwidacji poprzedniego statusu rodziny lub opuszczenia badanej miejscowości. Nie są badani migranci z istniejących gospodarstw domowych oraz osoby nowoprzybyłe. Nie umniejsza to jednak walorów poznawczych dotyczących procesów migracyjnych na terenach wiejskich. Albowiem zebrane informacje dotyczące cech społeczno-demograficznych osób mobilnych, ich miejsca pracy przed migracją i aktualnie, a także głównych przyczyn zmiany statusu społeczno-zawodowego, bądź miejsca zamieszkania wystarczająco ukazują podstawowe mechanizmy opisywanego zjawiska. Ponadto ze względu na specyfikę badań dotyczących mobilności ludności, ten segment

⁹⁹ Z danych wynika, że w odniesieniu do rodzin nie użytkujących gospodarstwa rolnego była to znacznie większa grupa, albowiem w latach 2005-2011 z przyczyn naturalnych przestało istnieć 57% rodzin bezrolnych. W przypadku rodzin związanych z gospodarstwem rolnym analogiczny wskaźnik wynosił niespełna 11%. Te różnice były uwarunkowane relatywnie dużym udziałem osób starszych wiekiem w grupie rodzin bezrolnych. Wynika to z faktu, iż rolnicy po zakończeniu aktywności zawodowej, przekazywali swój warsztat pracy następcy i z reguły tworzyli odrębne gospodarstwo domowe.

obejmuje wyłącznie osoby w wieku 15 lat i starsze. Oznacza to, że szczegółowy zapis o cechach społeczno-demograficznych, kierunku, przyczynach i charakterze migracji dotyczy całych rodzin oraz poszczególnych ich członków w wieku 15 lat i więcej.

Ogółem zbadano ludność z 744 gospodarstw domowych, tj. blisko 9% ogółu rodzin z którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku. W tej zbiorowości rodziny rolnicze¹⁰⁰ stanowiły 59%. Próba objęła 1 941 osób, co oznacza, że średnia liczebność tych rodzin wynosiła 2,6 osoby, a analizowana populacja stanowiła 8% ludności w wieku co najmniej 15 lat objętej poprzednim badaniem.

4.1. Ruchliwość rodzin rolniczych

W latach 2005-2011 ubyło z badań (w wyniku zmiany statusu lub migracji) 438 rodzin użytkujących gospodarstwo rolne w 2005 roku. Stanowiły one mniej niż 12% wszystkich rodzin rolniczych, z którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku. Te rodziny liczyły 1 250 osób, tj. około 10% ludności rolniczej w wieku 15 i więcej lat, objętych ankietyzacją w 2005 roku.

Z badań wynika, że migracje rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego miały charakter powszechny, albowiem zaznaczyły się w większości ankietowanych miejscowości¹⁰¹ i objęły rodziny posiadające gospodarstwo o różnej wielkości. Przy czym podobnie, jak i wcześniej, najczęściej mobilne były rodziny użytkujące jednostki relatywnie małe obszarowo¹⁰² (do 5 ha UR), zwłaszcza najmniejsze (1-2 ha UR). Z tej grupy w analizowanym okresie ubyło 17% gospodarstw, podczas gdy wśród podmiotów stosunkowo dużych obszarowo, tj. powyżej 30 ha UR analogiczny udział wyniósł mniej niż 7%. Te różnice należy uznać za pozytywne z perspektywy zmian agrarnych w naszym rolnictwie.

Dane o ubytku rodzin rolniczych według makroregionów dokumentują, że w analizowanym okresie relatywnie największą ruchliwością przestrzenną i społeczno-zawodową cechowały się rodziny użytkujące gospodarstwo rolne w makroregionach południowo-zachodnim i północnym. Zjawisko to dotyczyło około 18-19% rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego w 2005 roku. Najślabiej

¹⁰⁰ W opracowaniu używane są zamiennie nazwy rodzina: rolnicza, użytkująca gospodarstwo rolne oraz z użytkownikiem gospodarstwa rolnego.

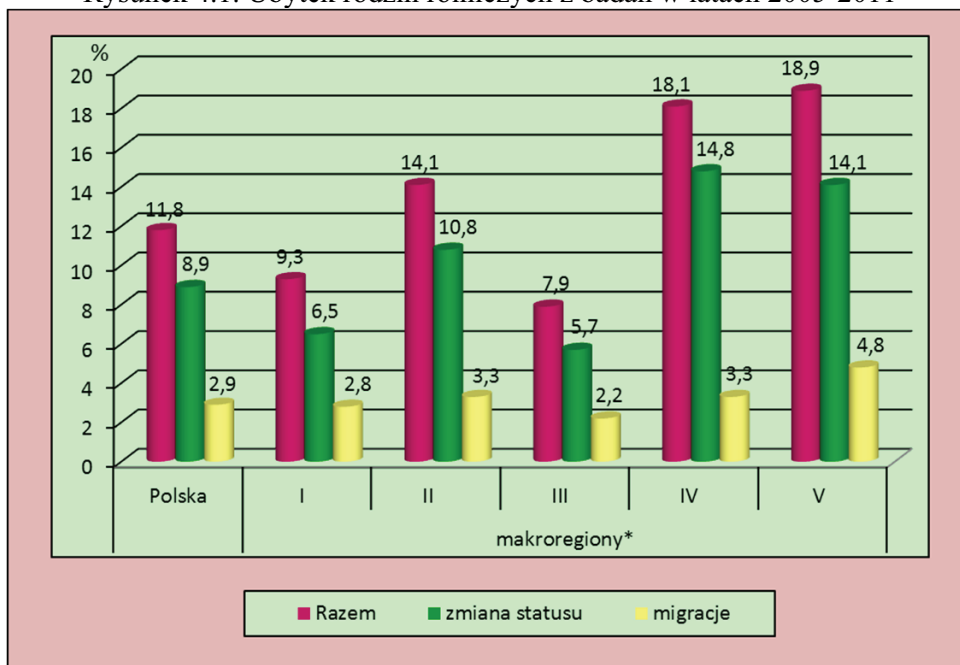
¹⁰¹ Z danych ankietowych wynika, że w latach 2005-2011 tylko w 6,6% badanych miejscowości żadna rodzina rolnicza zarejestrowana w 2005 roku nie wyemigrowała, bądź nie zmieniła swojego statusu społecznego.

¹⁰² Zob. A. Sikorska: Przemiany w strukturze agrarnej gospodarstw chłopskich, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006, s. 16.

mobilność rodzin rolniczych zaznaczyła się w makroregionie południowo-wschodnim, gdyż ten proces objął niespełna 8% rodzin rolniczych istniejących na tym terenie w 2005 roku.

Informacje dotyczące mobilności rodzin posiadających gospodarstwo rolne w podziale na ruchliwość społeczną i przestrzenną, wyraźnie wskazują, że nasilenie tych procesów znacznie się różniło. Przeważała tendencja do odchodzenia z rolnictwa bez opuszczania miejsca zamieszkania (Rysunek 4.1).

Rysunek 4.1. Ubytek rodzin rolniczych z badań w latach 2005-2011

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

W latach 2005-2011 ruchliwość przestrzenna ludności rolniczej w badanych wsiach była stosunkowo niewielka, albowiem wyjechało z nich niespełna 3% rodzin rolniczych, z którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku. Natężenie tego procesu było relatywnie mało zróżnicowane terytorialnie. Nie zmienia to faktu, że migracje wśród rodzin rolniczych z makroregionu północnego zaznaczyły się nieco wyraźniej niż na pozostałych obszarach kraju, gdzie nasilenie emigracji oscylowało wokół średniej w skali kraju (Rysunek 4.1).

W odróżnieniu od mobilności przestrzennej rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, ich ruchliwość społeczno-zawodowa była znacząco większa albowiem około 9% rodzin rolniczych, które były ankietowane w 2005 roku,

w ostatnim badaniu, weszło w skład zbioru bezrolnych gospodarstw domowych. Stanowiły one około 39% wszystkich nowych rodzin bezrolnych¹⁰³. Na podstawie wyników badań terenowych przeprowadzonych wcześniej oraz w 2011 roku należy stwierdzić, że natężenie zmian statusu społecznego rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego uległo wzmocnieniu. W latach 1996-2000 średnio, rocznie na skutek mobilności społecznej ubywało 1,2% rodzin rolniczych. W kolejnym badanym okresie tj. w latach 2000-2005 tempo przekształcania się rodzin rolniczych na bezrolne gospodarstwa domowe zmniejszyło się do niespełna 1,1%, a w latach 2005-2011 wzrosło do 1,5%.

Opisywane powyżej zjawisko ruchliwości społecznej rodzin rolniczych, występowało na terenie całego kraju, a jego nasilenie było znacząco zróżnicowane w poszczególnych makroregionach. Wiązać to należy z terytorialnymi odmiennościami w poziomie ogólnego rozwoju gospodarczego oraz z regionalnymi różnicami w strukturach rolniczych i wiejskich. Stosunkowo najsilniej proces zmian statusu rodziny w związku z likwidacją gospodarstwa rolnego, zaznaczył się w makroregionie południowo-zachodnim i północnym, gdzie 14-15% rodzin posiadających indywidualne gospodarstwo rolne w 2005 roku, wyzbyło się ziemi i weszło w skład grupy rodzin bezrolnych. Tę sytuację wiązać należy z przebiegiem przeobrażeń w sytuacji ekonomicznej rolnictwa indywidualnego na tych obszarach. Zarówno na terenie makroregionu północnego, jak i południowo-zachodniego, procesy rozwojowe w sektorze rolnym uwidoczniły się przede wszystkim poprzez powstawanie dużych obszarowo i wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych¹⁰⁴. Właściciele jednostek, które zostały zmarginalizowane ekonomicznie, częściej niż na pozostałych terenach byli skłonni wyzbyć się ziemi (sprzedaż, a głównie dzierżawa) i zmienić status na bezrolny (ewentualnie opuścić wieś). Jednocześnie silne ekonomicznie gospodarstwa rolne, chętnie były przejmowane przez następców, a dotychczasowi ich użytkownicy, po zaprzestaniu aktywności zawodowej i przejściu na emeryturę, tworzyli rodzinę bezrolną. Ten czynnik zaznaczył się zwłaszcza w makroregionie północnym, gdzie blisko połowę nowych rodzin bezrolnych stanowiły wcześniejsze rolnicze gospodarstwa domowe. Przy czym w większości tworzyli je rolnicy, którzy zakończyli swoją aktywność zawodową w rolnictwie.

W latach 2005-2011 ruchliwość społeczna ludności rolniczej najslabiej zaznaczyła się w makroregionie południowo-wschodnim, gdzie dotychczasowe

¹⁰³ Za nową rodzinę uznawano gospodarstwo domowe powstałe w okresie pomiędzy kolejnymi badaniami.

¹⁰⁴ Zob. B. Karwat-Woźniak: Gospodarstwa wysokotowarowe w rolnictwie chłopskim. Synteza wyników badań 2005-2009, Raport PW 2005-2009 nr 151, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009, s. 23.

przeobrażenia w strukturach rolniczych i wiejskich przyczyniały się do ugruntowania rozdrobnienia agrarnego¹⁰⁵ i skutkowały ograniczaniem funkcji gospodarstwa rolnego do samozaopatrzenia w artykuły rolnicze, bądź rodzinnego siedliska¹⁰⁶.

Proces przemieszczania się rodzin rolniczych do grupy bezrolnych gospodarstw domowych stanowi jedną z ważnych cech przekształceń struktury społeczno-ekonomicznej wiejskich gospodarstw domowych. Wiązać go należy głównie z podejmowaniem pracy zarobkowej poza rolnictwem (bez opuszczania miejsca zamieszkania), a także napływem osób utrzymujących się z rent i emerytur. Trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, jakie były główne przyczyny mobilności społecznej badanych rodzin rolniczych. Na ile wiązały się one z dywersyfikacją aktywności zawodowej ludności rolniczej i zmianami w alokacji zatrudnienia, bądź zakończenia działalności rolniczej i przejścia na emeryturę, albowiem często były to czynniki ze sobą powiązane, a ich oddziaływanie jest ponadto uwarunkowane nie tylko sytuacją na rynku pracy, cechami i aspiracjami zawodowymi migrantów, ale również poziomem rozwoju rolnictwa.

4.1.1. Cechy społeczno-demograficzne wychodźców z rodzin rolniczych

Z analizy struktury wieku ludności, która w latach 2005-2011 opuściła gospodarstwa rolne wynika, że zarówno w omawianym okresie jak i wcześniej, najbardziej mobilne były osoby relatywnie młode¹⁰⁷.

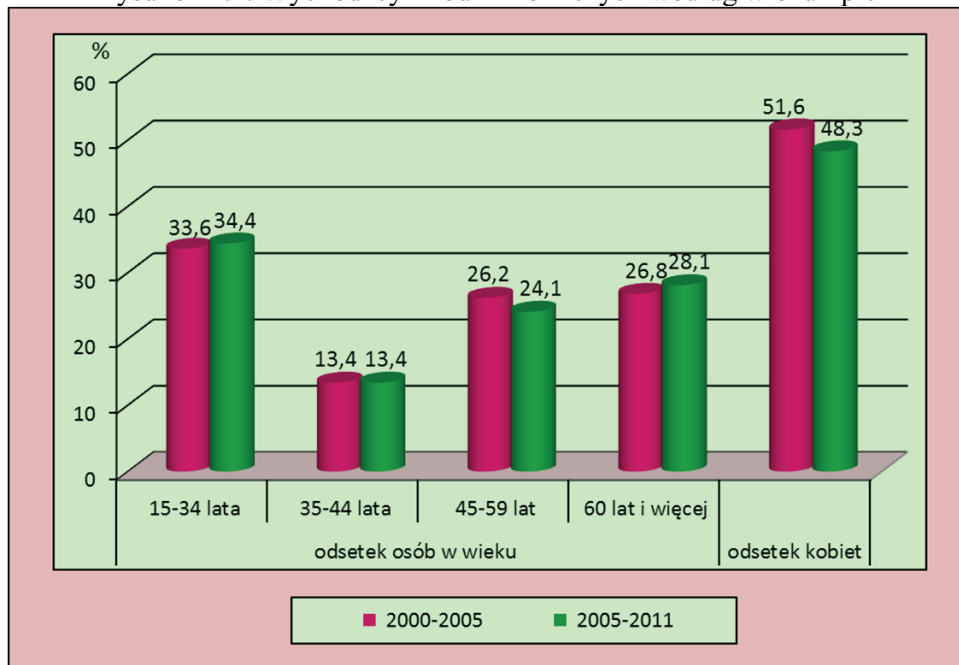
Wśród ogółu wychodźców z rodzin rolniczych, w latach 2005-2011, podobnie jak w badaniach wcześniejszych, najliczniejszą grupę (około 34%) stanowiły osoby, które nie miały więcej niż 34 lata. Relatywnie duży udział stosunkowo młodych osób wśród migrantów z rodzin rolniczych łączyć należy z faktem, że takie decyzje podejmują osoby rozpoczynające aktywność zawodową. Ponadto stosunkowo dużą zbiorowość tworzyła również ludność, która ukończyła 60 lat, a ich udział wynosił około 28%. Wynika to z faktu, że do ludności mobilnej włączane są osoby, które nie zmieniły miejsca zamieszkania, ale zakończyły działalność rolniczą i z tego względu uległ zmianie ich wcześniejszy status społeczno-zawodowy. Te osoby nie opuściły badanej wsi, ale stały się nową rodziną bezrolną lub „przyłączyły” się do rodziny dzieci lub innych krewnych.

¹⁰⁵ Zob. A. Sikorska: Przemiany w strukturze ... op. cit. s. 10, 14

¹⁰⁶ zob. B. Karwat-Woźniak: Przeobrażenia w strukturach społeczno-produkcyjnych wsi i rolnictwa w warunkach integracji z UE w świetle badań terenowych, referat wygłoszony 17. X. 2012 w Krakowie, na IV Krakowskim Seminarium Ekonomistów Rolnictwa.

¹⁰⁷ Zob. A. Szemberg: Przestrzenna mobilność ludności w latach 1996-2000, Warszawa 2003, s. 6.

Rysunek 4.2. Wychodźcy z rodzin rolniczych według wieku i płci

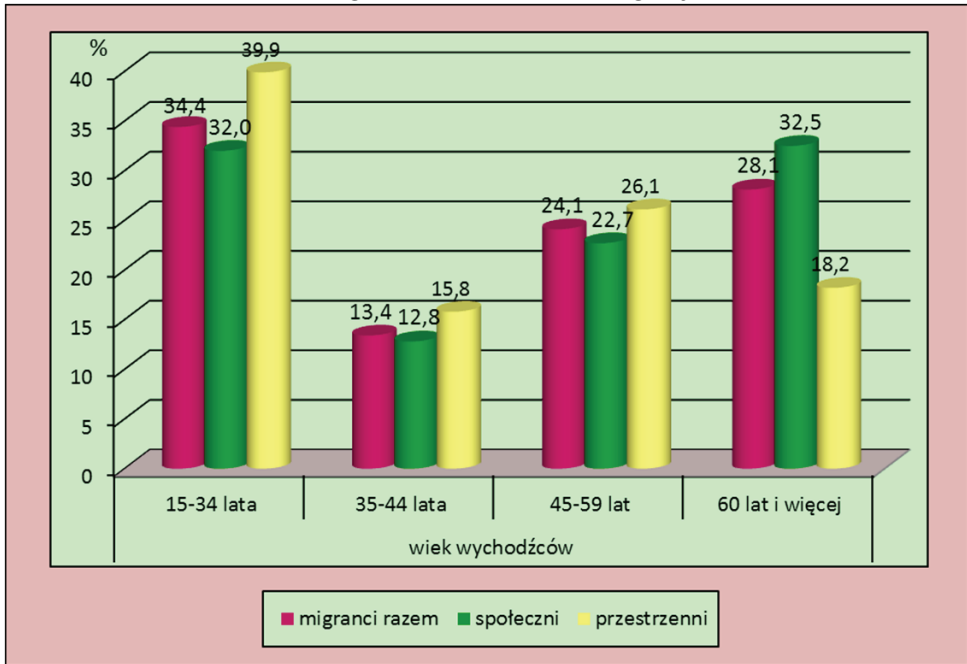

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

Pewne różnice w strukturze wieku wychodźców zaznaczyły się w podziale według charakteru ich ruchliwości. Należy jednak podkreślić, że ogólnie odmienności w strukturze demograficznej populacji, która wyjechała z badanych miejscowości i migrantów społecznych były relatywnie niewielkie (Rysunek 4.2). Nie zmienia to faktu, że emigranci byli względnie młodszy niż osoby, które zlikwidowały gospodarstwo rolne i aktualnie stanowią rodziny bezrolne. Te różnice dotyczyły głównie niższego odsetka osób, które ukończyły 60 lat (18% wobec 33%) oraz wyższego udziału ludności do 34 lat (40% wobec 32%). W odniesieniu do osób z pozostałych wyodrębnionych do badań grupach wieku, odrębności pomiędzy porównywanymi zbiorowościami migrantów były relatywnie niewielkie i kształtowały się na poziomie około 3 p.p.

Rysunek 4.3. Wychodźcy z rodzin rolniczych w latach 2005-2011 według wieku i charakteru migracji

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Z analizy struktury demograficznej wychodźców z rodzin rolniczych wynika, że była ona zróżnicowana terytorialnie (Tabela 4.1). Relatywnie największe rozbieżności dotyczyły udziału osób w wieku do 34 lat. W tej grupie wiekowej wielkości skrajne to 32-33% w makroregionach: środkowozachodnim, środkowowschodnim i południowo-zachodnim i 42% na terenie północnym. Relatywnie mniejsze różnice dotyczyły wielkości odsetka osób, które ukończyły 59 lat i w wieku 35-44 lata. Stosunkowo najmniej osób w wieku 35-44 lata występowało w gronie wychodźców z rodzin rolniczych na terenie makroregionu północnego (10%), zaś najwięcej w makroregionie środkowowschodnim (15%). Jednocześnie, pierwszy z wymienionych makroregionów charakteryzował się najniższym udziałem ludności w wieku 60 i więcej lat (24%). Najwięcej osób starszych odnotowano w makroregionie środkowozachodnim, w którym osoby w wieku 60 i więcej lat stanowiły około 31% ogółu migrantów z rodzin rolniczych.

Tabela 4.1. Przestrzenne różnice w strukturze demograficznej
wychodźców z rodzin rolniczych w latach 2005-2011

Makroregiony *	Odsetek osób w wieku				Udział kobiet wśród migrantów
	do 34	35-44	45-59	60 i więcej	
	suma wiersza = 100				
Ogółem	34,4	13,4	24,1	28,1	48,3
Środkowozachodni	32,3	13,1	23,4	30,6	45,2
Środkowowschodni	32,7	14,6	23,8	28,9	48,7
Południowo-wschodni	36,4	12,4	24,4	26,8	48,5
Południowo-zachodni	32,9	13,2	25,0	28,9	51,3
Północny	42,0	10,0	24,0	24,0	45,0

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

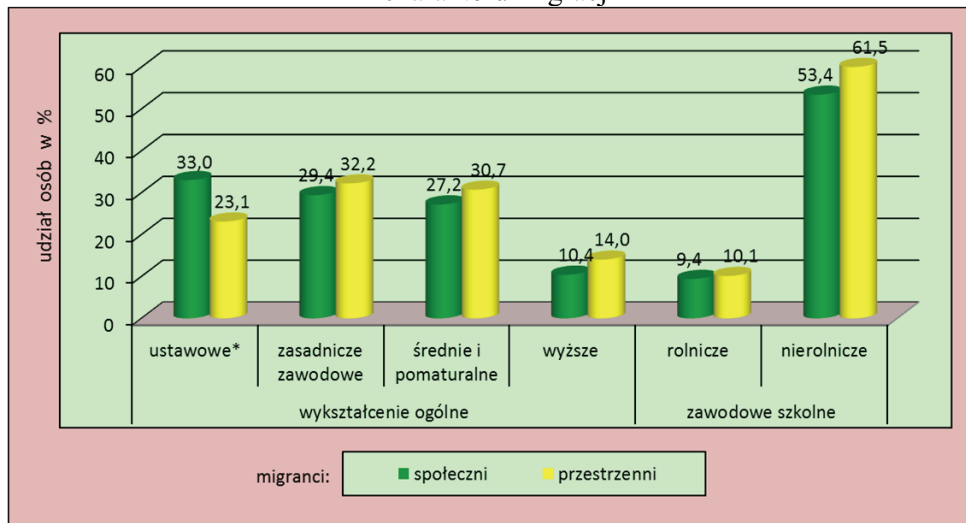
Analizując wychodźców według płci, stwierdzono, że relacje pomiędzy liczebnością kobiet i mężczyzn były zbliżone (Rysunek 4.3). Przy czym w latach 2005-2011 prawidłowością był nieco większy udział mężczyzn niż kobiet. Takie relacje wystąpiły bez względu na charakter procesów migracyjnych, przy czym udział kobiet w gronie osób zmieniających swój status społeczno-zawodowy był nieco wyższy niż w populacji, która wyjechała z badanych miejscowości (49% wobec 45%). W odniesieniu do badań przeprowadzonych wcześniej proporcje pomiędzy udziałem kobiet i mężczyzn w gronie wychodźców uległy odwróceniu. Albowiem zarówno w latach 1996-2000, jak i w okresie 2000-2005 wystąpiła niewielka przewaga (około 3 p.p.) udziału kobiet wśród wychodźców z rodzin rolniczych¹⁰⁸.

W latach 2005-2011 przewaga mężczyzn wśród wychodźców z rodzin rolniczych zaznaczyła się na przeważającym obszarze kraju (Tabela 4.1). Jednocześnie, w stosunku do lat wcześniejszych, proporcje te uległy również zmianie w większości makroregionów. Z danych, z badania przeprowadzonego w 2011 roku wynika, że jedynie w makroregionie południowo-zachodnim zaobserwowano przewagę kobiet nad mężczyznami wśród wychodźców. Analiza analogicznych informacji z ankiety 2005 roku wykazuje, że wyższy udział kobiet niż mężczyzn wśród migrantów poza makroregionem południowo-zachodnim stwierdzono również w makroregionach: środkowozachodnim i południowo-wschodnim¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Zob. Ł. Zwoliński: Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w latach 2000-2005, Raport PW 2005-2009 nr 29, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005, s. 33.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 33-34.

Rysunek 4.4. Wychodźcy z rodzin rolniczych według poziomu wykształcenia** i charakteru migracji

*Dotyczy wykształcenia na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum.

**Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone i nieukończone.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Z relatywnie młodym wiekiem wychodźców łączy się również ich stosunkowo wysoki poziom wykształcenia. Dotyczyło to zarówno wykształcenia ogólnego, jak i kwalifikacji zawodowych (Tabela 4.2). Przy czym migranci społeczno-zawodowi cechowali się względnie niższym poziomem wykształcenia niż osoby, które opuściły badane miejscowości (Rysunek 4.4).

Tabela 4.2. Przestrzenne różnice w wykształceniu* wychodźców z rodzin rolniczych w latach 2005-2011

Poziom wykształcenia	Ogółem	w makroregionach**				
		I	II	III	IV	V
odsetek osób według wykształcenia ogólnego						
- ustawowe***	31,1	33,9	39,3	24,1	16,4	36,0
- zasadnicze zawodowe	30,0	42,0	21,6	30,6	34,9	41,0
- średnie i pomaturalne	27,8	17,7	28,5	36,3	27,6	13,0
- wyższe	11,1	6,4	10,6	9,0	21,1	10,0
odsetek osób ze szkolnym wykształceniem zawodowym						
- rolnicze	9,5	23,4	6,4	5,5	17,1	6,0
- nierolnicze	54,9	48,0	42,7	63,2	66,3	54,0

*Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone i nieukończone.

**Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

*** Dotyczy wykształcenia na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

W odniesieniu do wykształcenia ogólnego, stosunkowo największe różnice pomiędzy wykształceniem migrantów społeczno-zawodowych i przestrzennych dotyczyły wysokości udziału grupy osób posiadających wykształcenie na poziomie ustawowym. Odsetek takich osób, które weszły w skład rodzin bezrolnych był znacząco wyższy niż wśród reszty wychodźców z rodzin rolniczych (33% wobec 23%). W odniesieniu do pozostałych szczebli wykształcenia, należy stwierdzić, że wykształcenie ponad ustawowe rzadziej posiadali migranci społeczno-zawodowi niż przestrzenni. Te dysproporcje szczególnie zaznaczyły się w przypadku wykształcenia wyższego (10% wobec 14%).

Różnice w poziomie wykształcenia ogólnego, opisywanych grup wychodźców z rodzin rolniczych, znalazły również odzwierciedlenie w rozpowszechnieniu kwalifikacji zawodowych. W gronie migrantów przestrzennych 62% osób legitymowało się szkolnym wykształceniem nierolniczym, a 10% z nich posiadało szkolne kwalifikacje rolnicze. Wśród ludności, która weszła w skład migrantów społecznych, analogiczne wskaźniki stanowiły odpowiednio – 53 i 9% (Tabela 4.2).

Z danych o poziomie wykształcenia ogólnego i kwalifikacji zawodowych wychodźców z rodzin rolniczych, według poszczególnych makroregionów stwierdzono znaczące zróżnicowanie w tym zakresie. Rozpatrując poziom wykształcenia ogólnego migrantów z poszczególnych makroregionów należy zauważyć, że stosunkowo najwyższy (39%) odsetek osób o wykształceniu ustawowym zaznaczył się w makroregionie środkowowschodnim, zaś najniższy (16%) w makroregionie południowo-zachodnim. Należy podkreślić, że w ostatnim z wymienionych makroregionów odnotowano najwyższy odsetek (21%) osób o wykształceniu wyższym. Ponadto wychodźcy z rodzin rolniczych mieszkających w makroregionie południowo-zachodnim i południowo-wschodnim, cechowali się najlepszym przygotowaniem do pracy poza rolnictwem. Świadczy o tym stosunkowo wysoki (63-66%) udział osób ze szkolnym wykształceniem zawodowym o kierunku nierolniczym. Krańcowo odmienną sytuację stwierdzono w makroregionie środkowowschodnim, gdzie tylko niespełna 43% osób mobilnych posiadało szkolne kwalifikacje nierolnicze.

4.1.2. Powody i miejsce migracji

Na podstawie wyników badań prowadzonych w 2005 i 2011 roku stwierdzić należy, że nie uległy zmianie główne powody wychodźstwa z gospodarstw rolnych, chociaż odnotowano pewne różnice w liczbie osób, które kierowały poszczególnymi motywami. Zarówno w latach 2005-2011 jak i wcześniej, wśród najczęściej wymienianych przyczyn opuszczenia populacji rolniczej była

wskazywana likwidacja gospodarstwa rolnego (Tabela 4.3). Taki powód migracji podało 62% wychodźców z rodzin rolniczych w latach 2005-2011 (w okresie 2000-2005 – 51%). Nie oznacza to, że wiązało się to jedynie ze zmianą statutu społecznego rodziny z rolnego na bezrolny i pozostanie na terenie wsi. Należy brać pod uwagę, że również zmiana miejsca zamieszkania łączyć się może z likwidacją gospodarstwa rolnego. Tezę tę potwierdza fakt, że 17% osób, które jako decydujący powód wychodźstwa podało likwidację gospodarstwa, wyjechało z badanej miejscowości, głównie do miasta.

Tabela 4.3. Wychodźcy z rodzin rolniczych według głównego powodu migracji w kolejnych badanych okresach

Makroregiony*		Główny powód migracji (osoby w %)						
		rodziny	likwidacja gosp. rolnego	praca	mieszkanie	nauka	objęcie gosp. rolnego	inny**
Ogółem	2000-2005	39,3	50,8	4,8	2,9	0,2	0,5	1,2
	2005-2011	26,0	61,7	4,3	4,7	1,0	0,5	1,8
Środkowozachodni		25,8	64,5	6,5	-	-	2,4	0,8
Środkowowschodni		23,3	63,5	4,2	6,4	0,5	-	2,1
Południowo-wschodni		29,6	60,8	3,4	3,1	1,7	-	1,4
Południowo-zachodni		25,0	60,5	5,8	7,5	1,1	-	-
Północny		29,5	55,0	1,5	4,0	2,0	-	8,0

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

**Związane ze szczególnymi zdarzeniami losowymi (pobyt w zakładzie wychowawczym, karnym, opiekuńczo-leczniczym), bądź jej powody były nieznanne.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

Uwzględniając kryterium wieku likwidację gospodarstwa najczęściej deklarowały osoby, które ukończyły 60 lat (39%). Byli to głównie mężczyźni (54%), posiadający wykształcenie zawodowe (33%).

Wśród decydujących powodów wychodźstwa z grupy rodzin użytkujących gospodarstwo rolne, relatywnie często wymieniano również sprawy rodzinne. Taki motyw podało 26% migrantów w latach 2005-2011 (39% - w latach 2000-2005). Przy czym nieco częściej kierowały się nim kobiety niż mężczyźni (56% wobec 44%). Były to głównie osoby do 34 lat (66%), posiadające wykształcenie co najmniej średnie (40%) i szkolne kwalifikacje nierolnicze (55%).

Znaczącymi powodami mającymi wpływ na uwarunkowania mobilności ludności rolniczej należy wymienić względy mieszkaniowe i zarobkowe. Motywy mieszkaniowe były powodem wychodźstwa dla blisko 5% osób, przy czym była to skala nieco większa (o niespełna 2 pp), niż stwierdzona w poprzednich badaniach. Tą przyczynę deklarowali w równej mierze mężczyźni i kobiety. By-

ły to głównie osoby w przedziale wieku 35-44 lata, posiadające wykształcenie co najmniej zawodowe o kierunku nierolniczym.

Podjęciem pracy zarobkowej kierowało się 4% migrantów w latach 2005-2011 i był to udział zbliżony do okresu 2000-2005. Pod względem struktury demograficznej niezmiennie przeważali (69%) mężczyźni w wieku do 44 lat (75%), posiadający szkolne kwalifikacje pozarolnicze (68%), przynajmniej na poziomie zasadniczym (62%). Należy również zaznaczyć, że zmiana miejsca zamieszkania mogła wiązać się również z planami zawodowymi. Wskazuje na to między innymi fakt, że o ile 35% migrantów pracowała zarobkowo nim opuściło gospodarstwo rolne, to po zmianie miejsca pobytu ich udział wzrósł do 66%.

W opisywanej populacji tylko 1% osób zadeklarował, że zasadniczym powodem wychodźstwa była nauka. Zdecydowanie częściej (60%) takim motywem kierowały się młode kobiety niż mężczyźni. Praktycznie wszystkie osoby w tej grupie nie ukończyły 34 lat.

Zarówno w latach 2005-2011 jak i wcześniej, objęcie innego gospodarstwa było incydentalnie wymienianym powodem migracji. Takim powodem kierowało się 0,5% badanej grupy wychodźców. Zbliżone były również cechy populacji z lat 2000-2005 i 2005-2011, która kierowała się tym kryterium. W obydwu okresach zdecydowanie częściej (powyżej 60%), objęciem gospodarstwa kierowali się mężczyźni, w wieku do 34 lat, posiadający wykształcenie średnie o kierunku rolniczym. Przy czym te gospodarstwa znajdowały się z reguły w sąsiedniej miejscowości.

Zbliżone prawidłowości w powodach migracji z rodzin rolniczych odnotowano również w przekroju terytorialnym, chociaż można zaobserwować pewne odchylenia, które wynikały między innymi z różnic w poziomie rozwoju rolnictwa, sytuacji na lokalnych rynkach pracy i zaawansowania wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Przykładowo, w makroregionie środkowozachodnim, wśród powodów migracji szczególnie silnie zaznaczyły się motywy związane z likwidacją (65%) bądź objęciem (ponad 2%) gospodarstwa rolnego oraz brak przyczyn związanych z mieszkaniem i nauką. Wśród powodów jakimi kierowali się wychodźcy z gospodarstw w makroregionach: południowo-wschodnim i północnym zwraca uwagę relatywnie duży udział względów rodzinnych (30%) i szkoleniowych (2%). Ponadto w pierwszym z wymienionych makroregionów, częściej niż na pozostałych terenach, decyzja o migracji była uwarunkowana czynnikami związanymi z mieszkaniem (8%).

W zagadnieniach związanych z mobilnością rodzin rolniczych ważne wydają się kierunki migracji, tj. miejsce aktualnego pobytu wychodźców. Zwłaszcza z punktu widzenia przeobrażeń w wiejskiej sieci osadniczej.

Tabela 4.4. Wychodźcy z rodzin rolniczych według aktualnego miejsca pobytu

Makroregiony*		Miejsce migracji (% wychodźców)				
		ta sama wieś	inna wieś	miasto	inny kraj	nie ustalono
Ogółem	2000-2005	76,8	7,1	9,8	5,1	1,2
	2005-2011	71,0	10,0	13,7	4,3	0,4
Środkowozachodni		76,6	12,9	8,1	2,4	-
Środkowowschodni		68,7	11,5	15,3	3,8	0,7
Południowo-wschodni		72,5	12,4	13,7	1,0	0,3
Południowo-zachodni		75,0	1,3	9,9	13,8	-
Północny		63,0	13,0	20,0	4,0	-

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

Z danych o aktualnym miejscu zamieszkania migrantów z rodzin rolniczych wynika, że większość (71%) badanych osób nie zmieniła miejsca zamieszkania, co było uwarunkowane dominacją mobilności społeczno-zawodowej w procesach migracyjnych z rodzin rolniczych. Jednak w porównaniu do wcześniejszego badania stwierdzono zwiększenie ruchliwości przestrzennej tej zbiorowości, co dokumentuje spadek (o prawie 6 p.p.) udziału wychodźców, która nadal przebywa w tej samej wsi. Było to konsekwencją wzrostu migracji do miast (z 10 do 14%) i okolicznych wsi (z 7 do 10%). Częstotliwość relatywnie rzadkich wyjazdów za granicę uległa dalszemu zmniejszeniu i w 2011 roku inny kraj był miejscem pobytu dla 4,3% migrantów, a w poprzedniej edycji badania było to 5,1%.

4.1.3. Aktywność zawodowa migrantów

Podnoszonym w wielu opracowaniach problemem dotyczącym rolnictwa jest występowanie nadwyżek siły roboczej i duża nierównowaga na lokalnych rynkach pracy. Zmniejszenie zatrudnienia przy produkcji rolniczej i ograniczenie skali bezrobocia jawnego i ukrytego w rolnictwie wiąże się między innymi z wychodźstwem z gospodarstw rolnych.

Zestawione dane o aktywności zawodowej wychodźców z rodzin rolniczych¹¹⁰ przed i po likwidacji gospodarstwa rolnego wskazują, że konsekwencją migracji było nie tylko zmniejszenie liczby osób pracujących w rolnictwie indywidualnym (z 41 do 6%), ale przede wszystkim zwiększenie populacji zarobkującej (z 29 do 59%).

¹¹⁰ Porównanie odnosi się do grupy osób w okresie aktywności zawodowej, czyli w tzw. wieku produkcyjnym.

Tabela 4.5. Wychodźcy z rodzin rolniczych w latach 2005-2011
według aktywności zawodowej

Okres	Pracujący		Bezrobotni	Uczący się	Bierni zawodowo
	poza rolnictwem	w gospodarstwie			
- przed migracją	29,0	40,6	5,8	9,1	15,5
- po migracji	58,9	6,0	11,3	7,0	16,8

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Pozytywnym tendencjom w umiejscowieniu aktywności zawodowej, jakie zaszły pod wpływem migracji w umiejscowieniu aktywności zawodowej, towarzyszyły również negatywne zjawiska, jak np. rozszerzenie (z 6 do 11%) bezrobocia rejestrowanego. Ten wzrost może być w pewnym stopniu związany z obowiązującymi przepisami, zgodnie z którymi status bezrobotnego może otrzymać wyłącznie posiadacz gospodarstwa rolnego o areale nie przekraczającym 2 ha przeliczeniowych. Należy podkreślić, że nadal utrzymywała się relatywnie duża skala bierności zawodowej, mimo że z racji wieku powinni być aktywni zawodowo. W takiej sytuacji była co szósta osoba w opisywanej populacji.

4.2. Ruchliwość rodzin bezrolnych

W latach 2005-2011, w wyniku zmiany statusu lub migracji, ubyło z badań 306 rodzin (nieco ponad 6%), które nie posiadały gospodarstwa rolnego w 2005 roku. Te rodziny liczyły ogółem 691 osób, co stanowiło niespełna 6% populacji bezrolnej objętej poprzednim badaniem. Przy czym była to skala blisko dwukrotnie mniejsza niż wśród populacji rolniczej, gdzie, jak już wcześniej wspomniano, analogiczny wskaźnik wynosił około 12%. Niemniej jednak podobnie, jak w przypadku rodzin rolniczych, migracje przestrzenne i społeczne rodzin bezrolnych miały charakter powszechny i zaznaczyły się w większości ankietowanych miejscowości¹¹¹.

Z analizy danych o ubytku rodzin nie posiadających gospodarstwa rolnego według makroregionów wynika, że w analizowanym okresie relatywnie największą ruchliwością przestrzenną i społeczno-zawodową cechowały się rodziny bezrolne w makroregionach: południowo-zachodnim i środkowowschodnim. Zjawisko to dotyczyło prawie 8% rodzin bezrolnych, z którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku. Najsłabiej mobilność rodzin bezrolnych zaznaczyła się w makroregionie południowo-wschodnim, gdyż ten proces objął niespełna 4%

¹¹¹ Z badań wynika, że w latach 2005-2011 tylko w 3,9% badanych miejscowości żadna rodzina bezrolna zarejestrowana w 2005 roku nie wyemigrowała oraz nie zmieniła swojego statusu społecznego.

rodzin bezrolnych istniejących na tym terenie w 2005 roku. Należy również przypomnieć, że w latach 2005-2011 rodziny rolnicze z makroregionu południowo-wschodniego, również cechowały się najniższą ruchliwością.

Przyczyn relatywnie najniższej mobilności rodzin wiejskich w makroregionie południowo-wschodnim należy upatrywać w specyfice tych terenów. Na tę specyfikę składa się przede wszystkim wysoki poziom rozwoju infrastruktury i relatywnie chłonny pozarolniczy rynek pracy oraz właściwości rolnictwa i walory środowiskowe (tereny podgórskie).

Dane z badań 2005 roku pokazują, że już w tym czasie miejscowości wiejskie położone w makroregionie południowo-wschodnim charakteryzowały się ponadprzeciętnym rozwojem infrastruktury technicznej. Na ten poziom składa się dostępność do sieci wodociągowej (ponad 87% wsi było wyposażonych w wodociąg, we wszystkich miejscowościach były hydranty uliczne), sanitarnej (ponad 33% wsi korzystało z oczyszczalni ścieków, a 69% z wysypiska śmieci) oraz drogowej (94% wsi posiadało asfaltową drogę dojazdową)¹¹².

Według tego samego badania makroregion południowo-wschodni cechuje się relatywnie dużym rozpowszechnieniem zarobkowania wśród ludności wiejskiej. W 2005 roku więcej niż 39% osób w wieku produkcyjnym, na tym terenie, było zatrudnionych poza rolnictwem (ponad 34% z rodzin rolniczych i prawie 48% z rodzin bezrolnych) przy średniej krajowej na poziomie około 35% (prawie 29% z rodzin rolniczych i 43% z rodzin bezrolnych)¹¹³.

Z zebranych danych wynika, że w przeciwieństwie do rodzin rolniczych, populacja nie użytkująca gospodarstwa rolnego cechowała się względnie dużą ruchliwością przestrzenną. W latach 2005-2011 z badanych wsi wyjechało ponad 5% ogółu rodzin bezrolnych objętych ankietą w 2005 roku (w zbiorze rodzin rolniczych analogiczny wskaźnik wynosił niespełna 3%). Stanowiły one prawie 60% ogółu wiejskich rodzin, które opuściły badane miejscowości.

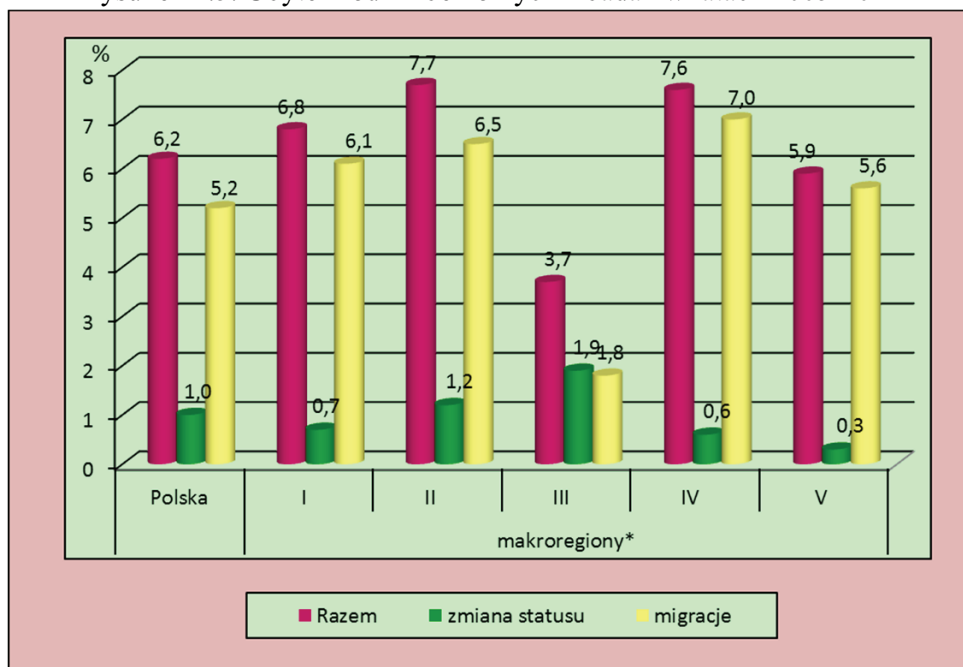
Ponadto natężenie procesu było relatywnie znacząco zróżnicowane makroregionalne. Podobnie jak w przypadku ogółu procesów migracyjnych wiejskich rodzin nie posiadających gospodarstwa rolnego, ruchliwość przestrzenna tej populacji relatywnie najsilniej zaznaczyła się w makroregionach środkowo-wschodnim i północnym (Rysunek 4.5). W latach 2005-2011 z tych terenów wyjechało około 7% rodzin bezrolnych mieszkających tam w 2005 roku. Tę sytuację należy łączyć przede wszystkim z trudnościami na lokalnym rynku. Szansa na znalezienie względnie stabilnego zatrudnienia wiązała się z migracją

¹¹² Zob. A. Wasilewski: Stan oraz zmiany w infrastrukturze technicznej, [w:] *Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi objętych badaniem IERiGŻ w latach 2000-2005*, praca zbiorowa pod red. A. Sikorskiej, IERiGŻ, Warszawa 2006, s. 21-38.

¹¹³ Zob. D. Kołodziejczyk: *Rynek pracy na wsi*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 16.

w pobliże miejsca pracy. Takie warunki stwarzał chłonny rynek pracy dużych aglomeracji miejskich. Ten czynnik był najsilniejszym bodźcem w makroregionie środkowowschodnim.

Rysunek 4.5. Ubytek rodzin bezrolnych z badań w latach 2005-2011

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

Na tym obszarze prawie 60% rodzin bezrolnych, które wyjechały z badanych miejscowości osiedliło się w stosunkowo dużych miastach. W odniesieniu do makroregionu północnego pokażne znaczenie w kształtowaniu relatywnie wysokiej skłonności do opuszczania dotychczasowego miejsca zamieszkania, miała również możliwość podjęcia pracy za granicą. Świadczą o tym, liczne na tym terenie, migracje zagraniczne całych rodzin. Z danych ankietowych wynika, że wśród ogółu rodzin, które w latach 2005-2011 opuściły badane miejscowości w makroregionie północnym, około jednej trzeciej wyemigrowało z kraju. Najczęściej były to rodziny nie posiadające gospodarstwa rolnego. Najmniejszą ruchliwością przestrzenną, podobnie jak i ludność rolnicza, cechowali się nie posiadający ziemi mieszkańcy makroregionu południowo-wschodniego. Na tym terenie tylko niespełna 2% rodzin bezrolnych, z którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku, do 2011 opuściło badane wsie. Przyczyn takiej sytuacji należy upatrywać w omawianej już wcześniej specyfice tych terenów.

Z badań wynika, że w odróżnieniu od mobilności przestrzennej ludności bezrolnej, ich ruchliwość społeczna była incydentalna. Albowiem tylko 1% bezrolnych rodzin, które były ankietowane w 2005 roku, w ostatnim badaniu weszły w skład zbioru rodzin z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego. Te gospodarstwa domowe stanowiły około jednej czwartej, stosunkowo nielicznych nowych rodzin rolniczych¹¹⁴.

Opisywane powyżej zjawisko mobilności społecznej rodzin bezrolnych, chociaż w niewielkim natężeniu występowało na terenie całego kraju, to było zróżnicowane według poszczególnych makroregionów. Wiązać je należy z terytorialnymi odmiennościami w uwarunkowaniach o charakterze gospodarczym i ich oddziaływaniu na cechy struktur rolniczych. Stosunkowo najsilniej mobilność społeczna ludności bezrolnej zaznaczyła się w makroregionie południowo-wschodnim. Na tym obszarze w okresie 2005-2011 swój status społeczny zmieniło 2% bezrolnych gospodarstw domowych, czyli takie przypadki zdarzały się dwukrotnie częściej niż przeciętnie w całym badanym zbiorze. Ponadto w tej części kraju ponad 53% ogółu nowych rodzin rolniczych wywodziło z rodzin bezrolnych. Taka sytuacja jeszcze częściej zdarzała się na terenie makroregionu północnego, gdzie około 60% nowopowstałych rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego wywodziła się z rodzin bezrolnych, mimo tego, że nasilenie mobilności społecznej rodzin bezrolnych w makroregionie północnym było najniższe w skali wszystkich wyodrębnionych do badań makroregionów (Rysunek 4.5).

4.2.1. Cechy społeczno-demograficzne wychodźców z rodzin bezrolnych

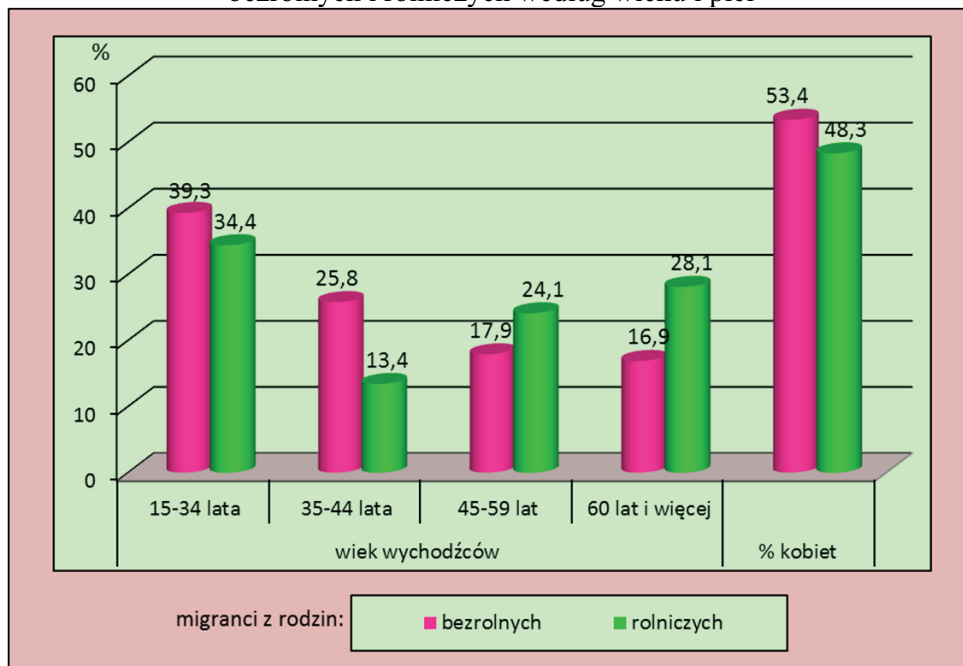
Z analizy struktury wieku osób, które w latach 2005-2011 opuściły rodziny bezrolne wynika, że niezmiennie najbardziej mobilne były osoby relatywnie młode. Przy czym migranci z rodzin bezrolnych byli względnie młodsi niż wychodźcy rodzin rolniczych (Rysunek 4.6).

Różnice w strukturze demograficznej osób mobilnych z wyróżnionych grup wiejskich gospodarstw domowych łączyć należy z faktem, że wśród wychodźców bezrolnych dominowali migranci przestrzenni (ponad 80%), podczas gdy wśród populacji opuszczającej gospodarstwa rolne zasięg tego rodzaju ruchliwości był ponad czterokrotnie mniejszy. Decyzję o zmianie miejsca pobytu zwykle podejmują relatywnie osoby młode, a gospodarstwo rolne częściej likwidują osoby w starszym wieku. Znajduje to odzwierciedlenie w wyższym udziale osób w wieku do 44 lat wśród wychodźców z rodzin bezrolnych niż rolnych (85% wobec 58%) oraz w niższym udziale osób starszych (17% wobec

¹¹⁴ Z badań wynika, że w latach 2005-2011 utworzyło się 5,8% wszystkich rodzin użytkujących gospodarstwa rolne objętych ostatnim badaniem.

28%). Niemniej jednak zarówno wychodźcy z rodzin rolniczych jak i bezrolnych byli populacjami względnie młodszymi niż ogół mieszkańców wsi¹¹⁵.

Rysunek 4.6. Wychodźcy w latach 2005-2011 z rodzin bezrolnych i rolniczych według wieku i płci

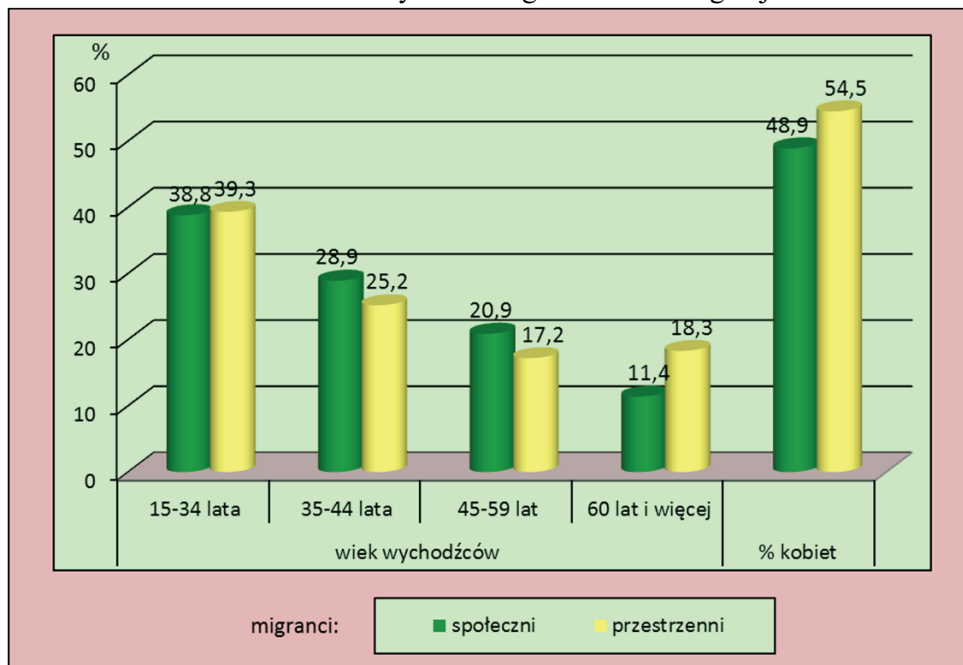
Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Z porównania struktury wieku migrantów z rodzin bezrolnych w latach 2000-2005 i 2005-2011 wynika, że populacja opuszczająca badane wsie była coraz młodsza. Wśród ogółu migrantów z rodzin bezrolnych w latach 2005-2011, najliczniejszą grupę tworzyły osoby, które nie miały więcej niż 34 lata. Stanowiły one ponad 39% omawianej populacji, podczas gdy w okresie 2000-2005 analogiczna zbiorowość stanowiła niespełna 24%. Z badań prowadzonych wcześniej tj. w 2000 i 2005 roku wynika, że poprzednio największą mobilnością cechowały się osoby nieco starsze, tj. w wieku 35-44 lata¹¹⁶, a ich udział wśród ogółu wychodźców kształtował się na poziomie około 40%. Relatywnie duży udział stosunkowo młodych osób wśród migrantów z rodzin bezrolnych łączyć należy z faktem, że takie decyzje zwykle podejmują osoby rozpoczynające aktywność zawodową, bądź zakładający rodzinę.

¹¹⁵ Zob. Obszary wiejskie w Polsce, GUS, Olsztyn 2011, s. 135.

¹¹⁶ Zob. Ł. Zwoliński: Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowaop. cit. s. 40.

Rysunek 4.7. Struktura demograficzna wychodźców w latach 2005-2011 z rodzin bezrolnych według charakteru migracji

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Pewne różnice w strukturze wieku wychodźców z rodzin bezrolnych zaznaczyły się w podziale według charakteru ruchliwości. Należy jednak podkreślić, że ogólnie odmienności w strukturze demograficznej populacji, która wyjechała z badanych miejscowości, bądź zmieniła status społeczny były relatywnie niewielkie (Rysunek 4.7). Nie zmienia to faktu, że osoby, które objęły gospodarstwo rolne i aktualnie stanowią rodziny rolnicze były względnie młodsze niż migranci przestrzenni. Te różnice dotyczyły głównie niższego odsetka osób, które ukończyły 60 lat (11% wobec 18%). W odniesieniu do osób w pozostałych grupach wieku, odrębności pomiędzy porównywanymi zbiorowościami migrantów były relatywnie mniejsze (Rysunek 4.7).

Z analizy struktury wiekowej wychodźców z rodzin bezrolnych wynika, że była ona zróżnicowana terytorialnie (Tabela 4.6). Przy czym osoby do 34 lat, stanowiły najliczniejszą zbiorowość na każdym terenie. Ponadto w tej grupie wiekowej, choć odnotowano terytorialne różnice, to były one stosunkowo najmniejsze. Najniższy (37%) udział migrantów w wieku do 34 lat odnotowano w makroregionie południowo-wschodnim, zaś największy (ponad 43%) w makroregionie północnym. W pozostałych grupach wiekowych rozbieżności były względnie większe, przy czym największe dotyczyły udziału osób w wieku 60

lat i więcej. Stosunkowo najmniej osób w wieku 35-44 lata występowało w gronie wychodźców z rodzin bezrolnych na terenie makroregionu środkowozachodniego (22%), zaś najwięcej w makroregionie południowo-zachodnim (29%). Jednocześnie, pierwszy z wymienionych makroregionów charakteryzował się najniższym (12%) udziałem ludności w wieku 45-59 oraz najwyższym (26%) odsetkiem w wieku 60 i więcej lat. Odwrotną sytuację stwierdzono w makroregionie południowo-zachodnim, który cechował się najwyższym (20%) udziałem osób w wieku 45-59 lat oraz najniższym (13%) tych, którzy ukończyli 60 lat.

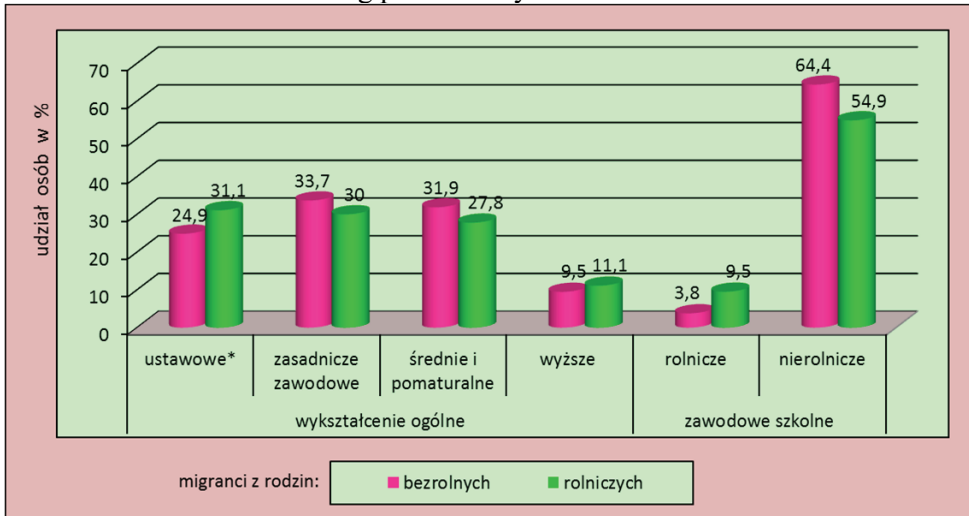
Tabela 4.6. Wychodźcy z rodzin bezrolnych według wieku i płci

Makroregiony *		Odsetek osób w wieku				Udział kobiet wśród migrantów
		do 34	35-44	45-59	60 i więcej	
		Suma wiersza = 100				
Ogółem	2000-2005	23,6	40,0	21,6	14,8	51,7
	2005-2011	39,3	25,9	17,9	16,9	53,4
Środkowozachodni		40,7	22,1	11,6	25,6	54,7
Środkowowschodni		37,8	27,8	16,7	17,7	56,0
Południowo-wschodni		37,0	25,8	18,6	18,6	49,1
Południowo-zachodni		38,4	28,5	20,3	12,8	45,0
Północny		43,3	22,8	19,7	14,2	57,5

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Analizując wychodźców według płci, stwierdzono, że relacje pomiędzy liczebnością kobiet i mężczyzn były zbliżone. Przy czym w latach 2005-2011, podobnie jak i wcześniej prawidłowością był nieco większy udział kobiet niż mężczyzn (53% wobec 47%). W odniesieniu do badań przeprowadzonych wcześniej, udział kobiet w gronie wychodźców uległ nawet niewielkiemu wzrostowi (Tabela 4.6). Należy również dodać, że populacja migrantów z rodzin bezrolnych cechowała się większym stopniem sfeminizowania niż wychodźców z gospodarstw rolnych, co zaznaczyło się zwłaszcza w gronie migrantów przestrzennych z rodzin bezrolnych, gdzie kobiety stanowiły 55% ogółu osób opuszczających badane wsie. W przypadku wychodźców społecznych udział kobiet był niższy i wynosił niespełna 49%.

Rysunek 4.8. Wychodźcy w latach 2005-2011 z rodzin bezrolnych i rolniczych według poziomu wykształcenia**

*Dotyczy wykształcenia na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum.

**Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone i nieukończone.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

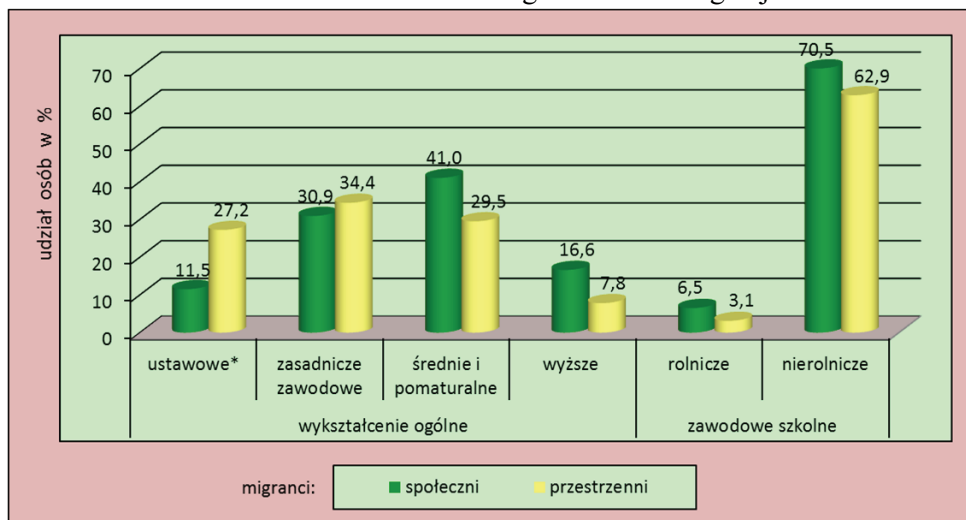
W opisywanym okresie, podobne relacje pomiędzy udziałem kobiet i mężczyzn wśród ogółu wychodźców z rodzin bezrolnych wystąpiły na przeważającym obszarze kraju (Tabela 4.6). Jednocześnie, w stosunku do lat wcześniejszych, te proporcje uległy zmianie w większości makroregionów. Z danych z badania przeprowadzonego w 2011 roku wynika, że jedynie na terenie południowej Polski zaobserwowano przewagę mężczyzn nad kobietami. Analiza analogicznych informacji z ankiety 2005 roku wykazuje, że wyższy udział mężczyzn niż kobiet wśród migrantów poza makroregionem południowo-wschodnim stwierdzono również w makroregionach: środkowozachodnim i północnym¹¹⁷.

Z relatywnie młodszym wiekiem migrantów z rodzin bezrolnych niż rolniczych łączy się również ich względnie wyższy poziom wykształcenia. Dotyczyło to zarówno wykształcenia ogólnego, jak i kwalifikacji zawodowych (Rysunek 4.8). W odniesieniu do wykształcenia ogólnego, stosunkowo największe różnice pomiędzy porównywanymi zbiorowościami dotyczyły wysokości udziału grupy osób posiadających wykształcenie na poziomie ustawowym. Odsetek takich osób, które wyszły z rodzin bezrolnych był znacząco niższy niż wśród reszty wychodźców z rodzin rolniczych (25% wobec 31%). W odniesieniu do pozostałych szczebli wykształcenia te różnice były relatywnie mniejsze. Przy czym należy stwierdzić, że wykształcenie co najmniej średnie częściej posiadali

¹¹⁷ Zob. Ł. Zwoliński: Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowa ...op. cit. s. 41.

migranci bezrolni niż wychodźcy z gospodarstw rolnych. Tym niemniej obydwie porównywane grupy wychodźców cechowały się wyższym poziomem wykształcenia niż ogół ludności zamieszkującej tereny wiejskie¹¹⁸.

Rysunek 4.9. Poziom wykształcenie wychodźców bezrolnych w latach 2005-2011 według charakteru migracji

*Dotyczy wykształcenia na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum.

**Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone i nieukończone.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Różnice w poziomie wykształcenia opisywanych grup wychodźców znalazły również odzwierciedlenie w częstotliwości rozpowszechnienia kwalifikacji zawodowych. W gronie migrantów bezrolnych ponad 64% legitymowało się szkolnym wykształceniem nierolniczym, a dodatkowo 4% z nich posiadało szkolne kwalifikacje rolnicze. Wśród ludności, która opuściła rodziny rolnicze analogiczne wskaźniki stanowiły odpowiednio – 55 i 10%.

Z porównania poziomu wykształcenia wychodźców z rodzin bezrolnych według charakteru migracji wynika, że osoby, które zmieniły swój status społeczno-zawodowy cechowały się względnie wyższym poziomem wykształcenia niż te, które opuściły badane miejscowości (Rysunek 4.9). W odniesieniu do wykształcenia ogólnego, stosunkowo największe różnice pomiędzy migrantami społeczno-zawodowymi i przestrzennymi dotyczyły wysokości udziału grupy

¹¹⁸ Zob. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych, opracowanie przygotowane na Kongres Demograficzny w dniach 22-23 marca 2012, Warszawa, marzec 2012, s. 13.

osób posiadających wykształcenie na poziomie ustawowym. Odsetek takich osób, które weszły w skład rodzin rolniczych był znacząco wyższy niż wśród reszty wychodźców z rodzin bezrolnych (12% wobec 27%). W stosunku do pozostałych szczebli wykształcenia, proporcje były odwrotne. Edukacją ogólną na poziomie co najmniej średnim legitymowało się 41% wychodźców społeczno-zawodowych i blisko 30% osób, które zmieniły miejsce zamieszkania. Te dysproporcje szczególnie zaznaczyły się w przypadku wykształcenia wyższego (17% wobec 8%).

Na podstawie danych o poziomie wykształcenia ogólnego i kwalifikacji zawodowych wychodźców z rodzin bezrolnych, według poszczególnych makroregionów, stwierdzono znaczące zróżnicowanie w tym zakresie (Tabela 4.8).

Tabela 4.8. Przestrzenne różnice w wykształceniu* wychodźców z rodzin bezrolnych w latach 2005-2011

Poziom wykształcenia	Ogółem	w makroregionach**				
		I	II	III	IV	V
odsetek osób według wykształcenia ogólnego						
- ustawowe***	24,9	22,1	25,8	17,4	22,7	33,9
- zasadnicze zawodowe	33,7	41,8	25,4	19,7	37,7	47,2
- średnie i pomaturalne	31,9	29,1	34,0	48,4	32,6	16,5
- wyższe	9,5	7,0	14,8	14,5	7,0	2,4
odsetek osób ze szkolnym wykształceniem zawodowym						
- rolnicze	3,8	7,0	3,3	2,1	4,7	2,4
- nierolnicze	64,4	61,6	62,7	72,2	67,4	59,1

*Zestawienie obejmuje wykształcenie ukończone i nieukończone

**Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

*** Dotyczy wykształcenia na poziomie szkoły podstawowej i gimnazjum

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Rozpatrując poziom wykształcenia ogólnego migrantów w poszczególnych makroregionach należy zauważyć, że stosunkowo najwyższy (34%) odsetek osób o wykształceniu ustawowym zaznaczył się w makroregionie północnym, zaś najniższy (17%) w makroregionie południowo-wschodnim. Należy podkreślić, że w ostatnim z wymienionych terenów oraz w makroregionie środkowowschodnim odnotowano najwyższy odsetek (15%) osób o wykształceniu wyższym. Ponadto wychodźcy z rodzin bezrolnych mieszkających w makroregionie południowo-zachodnim i południowo-wschodni, cechowali się najlepszym przygotowaniem do pracy poza rolnictwem. Świadczy o tym stosunkowo wysoki (67-72%) udział osób ze szkolnym wykształceniem zawodowym o kierunku nierolniczym. Krańcowo odmienną sytuację stwierdzono w makroregionie północnym, gdzie tylko nieco ponad 2% migrantów legitymowało się wy-

kształceniem ogólnym wyższym, a 59% osób posiadało szkolne kwalifikacje nierolnicze.

4.2.2. Powody i miejsce migracji

Na podstawie wyników badań prowadzonych w 2005 oraz 2011 roku stwierdzić należy, że nie uległy zasadniczej zmianie powody wychodźstwa rodzin bezrolnych, chociaż odnotowano pewne różnice w liczbie osób, które kierowały się poszczególnymi motywami. W latach 2005-2011 wśród najczęściej wymienianych przyczyn opuszczenia zbiorowości wiejskich rodzin bezrolnych były sprawy mieszkaniowe (Tabela 4.9). Taki powód migracji podało 34% wychodźców z rodzin bezrolnych w latach 2005-2011 i był to udział o 10 pp. większy niż analogiczny wskaźnik odnotowany w okresie 2000-2005, który wynosił 24%. Należy również zaznaczyć, że zmiana miejsca zamieszkania mogła wiązać się również z planami zawodowymi. Wskazuje na to między innymi fakt, że o ile 44% migrantów z rodzin bezrolnych pracowało zarobkowo w miejscu opuszczonego badane miejscowości, to po zmianie miejsca pobytu ich udział wzrósł do 51%.

Tabela 4.9. Wychodźcy z rodzin bezrolnych według głównego powodu migracji w kolejnych badanych okresach

Makroregiony*		Główny powód migracji (osoby w proc.)					
		rodzinny	praca	mieszkanie	nauka	objęcie gosp. rolnego	inny**
Ogółem	2000-2005	39,8	7,7	23,8	0,5	24,7	3,5
	2005-2011	30,7	17,2	33,6	0,5	12,3	5,7
Środkowozachodni		35,9	9,3	32,6	-	12,8	9,5
Środkowowschodni		33,0	6,7	40,7	1,0	11,5	7,2
Południowo-wschodni		29,9	2,1	27,8	-	34,0	6,2
Południowo-zachodni		33,7	22,1	32,6	0,6	7,6	3,5
Północny		20,5	44,9	28,3	-	3,1	3,1

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

**Związane ze szczególnymi zdarzeniami losowymi (pobyt w zakładzie wychowawczym, karnym, opiekuńczo-leczniczym, bądź jej powody były nieznanne).

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

Pod względem cech społeczno-demograficznych wychodźcy z rodzin bezrolnych kierujący się motywami mieszkaniowymi, podobnie jak w przypadku wychodźców z rodzin rolniczych, były osobami relatywnie młodymi. Przy czym najliczniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 35-44 lata (39%), posiadające wykształcenie średnie (33%). Ponadto, częściej ten powód warunkował mobilność mężczyzn (51%) niż kobiet (49%).

Wśród decydujących powodów wychodźstwa z grupy rodzin bezrolnych relatywnie często wymieniano również sprawy rodzinne. Taki motyw podało 31% migrantów w latach 2005-2011 (40% - w latach 2000-2005). Przy czym nieco częściej kierowały się nim kobiety (56%) niż mężczyźni (44%). Były to głównie osoby do 34 lat (35%), posiadające wykształcenie co najmniej średnie (29%) i szkolne kwalifikacje nierolnicze (59%).

Oznacza to, że w analizowanym okresie chęć poprawy warunków mieszkaniowych była priorytetowym motywem migracji ludności bezrolnej, podczas gdy w latach 2000-2005 były to sprawy rodzinne.

Wśród powodów, które nabrały znaczenia przy podejmowaniu decyzji o migracji należy wymienić względy zarobkowe. Podjęciem pracy zarobkowej kierowało się ponad 17% migrantów w latach 2005-2011 i był to udział ponad dwukrotnie większy niż analogiczny udział odnotowany w okresie 2000-2005. W przeciwieństwie do migrantów z rodzin rolniczych, wśród wychodźców z rodzin bezrolnych, którzy kierowali się tymi motywami nieco liczniejszą grupę stanowiły kobiety (51%) niż mężczyźni (49%). Podobnie jak w przypadku przyczyn związanych z mieszkaniem, były to osoby w grupie 35-44 lata (44%), posiadające wykształcenie średnie (34%) i szkolne kwalifikacje zawodowe 62%.

Z badań wynika, że wśród uwarunkowań mobilności rodzin bezrolnych, których znaczenie ulega stopniowemu osłabieniu należy wymienić jej ruchliwość społeczno-zawodową. Objęcie gospodarstwa rolnego jak główny powód wymieniło 12% osób, które w latach 2005-2011 opuściło rodziny bezrolne i był to udział dwukrotnie niższy niż odnotowany w poprzednim badaniu. W latach 2000-2005 tym motywem kierowało się około 25% wychodźców z omawianej zbiorowości wiejskich rodzin. Nie uległy natomiast zmianie społeczno-demograficzne cechy osób rozpoczynających użytkowanie gospodarstw rolnych. W latach 2005-2011, podobnie jak i wcześniej zdecydowanie częściej objęciem gospodarstwa kierowali się mężczyźni (60%), w grupie 35-44 lata (34%), posiadający wykształcenie zasadnicze zawodowe (41%), o kierunku nierolniczym (58%). Ta populacja w porównaniu do osób z rodzin rolniczych obejmujących gospodarstwa była relatywnie starsza i cechowała się niższym poziomem wykształcenia. Należy również zaznaczyć że, obejmowane gospodarstwa znajdowały się z reguły w badanej miejscowości. Nie zmieniło miejsca zamieszkania blisko 96% osób, które objęły gospodarstwa rolne i weszło w skład grupy rodzin rolniczych.

Zarówno w latach 2005-2011 jak i wcześniej, kontynuacja nauki była incydentalnie wymienianym powodem migracji. W opisywanej populacji tylko 0,5% osób zadeklarowało, że zasadniczym powodem wychodźstwa była nauka.

Zdecydowanie częściej (60%) takim motywem kierowały się młode kobiety niż mężczyźni. Praktycznie wszystkie osoby w tej grupie nie ukończyły 34 lat.

Zbliżone prawidłowości w powodach migracji z rodzin bezrolnych odnotowano również w przekroju terytorialnym, chociaż można zaobserwować pewne odmienności (Tabela 4.9). Łączyć je należy między innymi z różnicami w sytuacji na lokalnych rynkach pracy i w zaawansowaniu wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Przykładowo w makroregionie środkowozachodnim, wśród powodów migracji szczególnie silnie zaznaczyły się motywy związane ze sprawami rodzinnymi (36%) oraz brak przyczyn związanych z nauką. Motywy związane z kształceniem nie warunkowały mobilności omawianej populacji również w makroregionach: południowo-wschodnim i północnym. Wśród względów jakimi kierowali się wychodźcy z rodzin bezrolnych w pierwszym z wymienionych terenów zwraca uwagę relatywnie duża skala rozpoczęcia działalności rolniczej (34%) oraz szczególnie niski (2%) udział motywacji zarobkowych. Krańcowo odmienną sytuację odnotowano w makroregionie północnym, gdzie najrzadziej (3%) ze wszystkich makroregionów decyzja o migracji była uwarunkowana objęciem gospodarstwa rolnego, zaś najczęściej (45%) – motywami zarobkowymi. Wśród powodów jakimi kierowali się wychodźcy z rodzin bezrolnych w makroregionie środkowowschodnim zwraca uwagę relatywnie duży udział przyczyn związanych z mieszkaniem (41%).

W zagadnieniach związanych z mobilnością rodzin bezrolnych, zarówno w sytuacji uwzględniania zmian z perspektywy przestrzennej (migracje), jak również z punktu widzenia przeobrażeń społeczno-ekonomicznych (ruchliwość społeczna), ważne wydaje miejsce aktualnego pobytu wychodźców. Zwłaszcza z punktu widzenia przeobrażeń w wiejskiej sieci osadniczej, a zwłaszcza zaawansowanie procesu ich wielofunkcyjnego rozwoju.

Z danych o aktualnym miejscu zamieszkania migrantów z rodzin bezrolnych wynika, że w latach 2005-2011 największa (ponad 34%) grupa badanych osób wyjechała do okolicznych wsi (Tabela 4.10). Przy czym w porównaniu do wcześniejszego badania stwierdzono zwiększenie popularności tego kierunku mobilności, co dokumentuje wzrost o 12 p.p. udziału wychodźców, którzy aktualnie przebywają w innej wsi. Dynamicznie zwiększyły się również wyjazdy do innego kraju. W porównywanych badaniach udział migrantów z rodzin bezrolnych, którzy aktualnie przebywają za granicą wzrósł prawie czterokrotnie (z niespełna 3% do ponad 11%).

Tabela 4.10. Wychodźcy z rodzin bezrolnych według aktualnego miejsca pobytu

Makroregiony*		Miejsce migracji (w proc. wychodźców)				
		ta sama wieś	inna wieś	miasto	inny kraj	nie ustalono
Ogółem	2000-2005	41,3	21,6	32,1	2,9	2,1
	2005-2011	22,6	34,2	27,9	11,4	3,9
Środkowozachodni		29,1	50,0	14,0	1,2	5,8
Środkowowschodni		18,7	41,1	34,4	3,3	2,4
Południowo-wschodni		61,9	30,9	5,2	2,1	-
Południowo-zachodni		13,4	31,4	32,6	19,2	3,5
Północny		7,1	18,1	37,8	28,3	8,7

*Oznaczenia makroregionów i województwa jakie obejmują, jak Mapa 1.

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2005 i 2011.

Odmienne tendencje odnotowano w przypadku wyjazdów do miast. W latach 2005-2011 na terenach miejskich osiedliło się prawie 28% migrantów z wiejskich rodzin bezrolnych i był to udział o ponad 4 pp. mniejszy niż analogiczny wskaźnik odnotowany w latach 2000-2005, który wynosił więcej niż 32%.

Zmniejszeniu uległa zbiorowość, która nie zmieniła swojego miejsca zamieszkania, a jedynie stała się ludnością rolniczą. W latach 2005-2011 w tej samej wsi pozostało 23% opisywanej grupy, podczas gdy w okresie 2000-2005 analogiczny wskaźnik wynosił ponad 41%. Tym samym należy uznać, że mobilność przestrzenna rodzin bezrolnych uległa znacznemu wzmocnieniu. Tendencje te odnotowano również w grupie rodzin z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Przy czym ich nasilenie było relatywnie niewielkie, albowiem w porównywanych okresach (2000-2005 i 2005-2011) udział wychodźców, którzy nie zmienili miejsca zamieszkania zmniejszył się tylko z 77 do 71%.

Według danych z wyróżnionych makroregionów, w latach 2005-2011, podobnie jak i wcześniej, stosunkowo największą ruchliwość przestrzenną cechowali się wychodźcy z rodzin bezrolnych w makroregionie północnym. Przy czym nasilenie tego zjawiska w latach 2005-2011, w porównaniu z okresem 2000-2005 uległo wzmocnieniu, o czym świadczy trzykrotne zmniejszenie (z 21 do 7%) udziału osób, które nie zmieniły miejsca zamieszkania. Makroregion ten nadal wyróżniał się stosunkowo największym udziałem migracji do miasta, chociaż w porównaniu z poprzednim badaniem, nastąpił dalszy spadek¹¹⁹.

Procesy migracyjne w okresie 2005-2011 ludności bezrolnej w makroregionie północnym charakteryzowały się również dużą skalą wyjazdów do innych krajów. Ten kierunek migracji wybrało ponad 28% wychodźców. Oznacza

¹¹⁹ Por. Ł. Zwoliński: Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowaop. cit. s. 44.

to, że w porównaniu do poprzedniego badania skala tego zjawiska uległa prawie trzynastokrotnemu wzmocnieniu.

Najrzadziej badane miejscowości wiejskie opuszczali wychodźcy z rodzin bezrolnych w makroregionie południowo-wschodnim. Taka sytuacja dotyczyła aż 62% osób z omawianej zbiorowości. Ponadto kolejne 31% osiedliło się w okolicznych wsiach. Te tendencje również potwierdzają atrakcyjność tych terenów jako miejsca zamieszkania.

4.2.3. Aktywność zawodowa migrantów

Podnoszonym w wielu opracowaniach problemem dotyczącym ludność wiejską jest jej mniej korzystna sytuacja na rynku pracy, co znajduje odzwierciedlenie w skali bierności zawodowej oraz rozmiarach bezrobocia, które jednocześnie cechuje się trwałym charakterem. Ponadto podkreślana jest trudniejsza sytuacja, z perspektywy aktywności zawodowej ludności bezrolnej niż związanej z gospodarstwami rolnymi¹²⁰.

Tabela 4.11. Wychodźcy w latach 2005-2011 z rodzin bezrolnych według aktywności zawodowej

Okres	Udział osób			
	pracujących	bezrobotnych	uczących się	biernych zawodowo
- przed migracją	56,8	13,0	13,0	17,2
- po migracji	69,7	4,4	6,1	19,8

Źródło: Opracowano na podstawie danych z badań terenowych IERiGŻ-PIB 2011.

Z porównania danych o aktywności zawodowej wychodźców z rodzin bezrolnych¹²¹ przed i po migracji wynika, że rezultatem tego procesu było przede wszystkim ograniczenie bezrobocia (Tabela 4.11). W analizowanej populacji udział osób bezrobotnych zmniejszył się ponad dwukrotnie. Jednocześnie zwiększyła się (z 57 do 70%) liczba osób pracujących. Tym pozytywnym tendencjom towarzyszyły również zjawiska negatywne, jakim był np. niewielki wzrost bierności wśród osób mobilnych. Przed migracją, w takiej sytuacji było nieco ponad 17% osób, podczas gdy po opuszczeniu zbiorowości rodzin bezrolnych analogiczny wskaźnik stanowił blisko 20%.

¹²⁰ Stan i struktura rejestrowanego bezrobocia na wsi w 2011 roku, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, s. 1, 3, 4-5.

¹²¹ Analiza odnosi się do grupy osób w okresie aktywności zawodowej, czyli w tzw. wieku produkcyjnym.

Podsumowanie i wnioski

Unia Europejska kształtuje politykę migracyjną w odniesieniu do wymagań rynków pracy państw członkowskich, promując migracje osób o określonych kwalifikacjach, które są rzadkie w danym kraju. Taka polityka ma na celu łagodzenie niedoborów wśród pracowników o specyficznych umiejętnościach, doświadczeniu zawodowym, biegłości językowej, wieku, czy też wykształcenia. Ponadto polityka dotycząca migracji często zajmuje się dwoma obszarami: zapobieganiem nielegalnej migracji i nielegalnemu zatrudnianiu migrantów nieposiadających zezwoleń na pracę oraz promowaniem integracji imigrantów ze społeczeństwem.

Na drodze do utworzenia rynku wewnętrznego pozbawionego przeszkód dla swobodnego przepływu osób było zawarcie dwóch porozumień z Schengen: Układu z Schengen z dnia 14 czerwca 1985 r. oraz konwencji wykonawczej do Układu z Schengen z dnia 19 czerwca 1990 r., która weszła w życie w dniu 26 marca 1995 r. Obecnie pełnymi członkami strefy Schengen jest 25 państw (Monako uznawane jest za część Francji): 22 państwa członkowskie oraz Norwegia, Islandia i Szwajcaria (które mają status państw stowarzyszonych).

Na podstawie przeprowadzonej charakterystyki zmian społeczno-demograficznych w państwach UE ustalono, że w latach 1990-2010 liczba ludności wszystkich krajów członkowskich tej organizacji wzrastała wolniej niż w innych, na ogół gorzej rozwiniętych ekonomicznie państwach świata. Z tego powodu miało miejsce obniżenie się udziału zamożnych społeczeństw Unii wśród ogółu ludności świata.

Jedną z przyczyn stosunkowo wolniejszego tempa powiększania się populacji unijnych społeczeństw był **niski przyrost naturalny**. W większości analizowanych krajów dzietność była na niewielkim bądź bardzo niewielkim poziomie. Na skalę tego zjawiska oprócz historycznych, długookresowych trendów płodności (drugie przejście demograficzne), miały wpływ współczesne uwarunkowania społeczne i ekonomiczne, a w szczególności związane z trudnościami w godzeniu życia rodzinnego z pracą zawodową. W przeważającym stopniu dotyczyły one kobiet. Niezależnie od deklarowanej chęci posiadania dwójki dzieci, znacząca część europejskich rodzin nie decydowała się na posiadanie więcej niż jednego dziecka¹²². Sprzyjały temu zarówno, niekorzystna sytuacja na rynku pracy, lecz także brak odpowiedniego wsparcia ze strony instrumentów polityki społecznej. Trzeba podkreślić, że obecnie w społeczeństwach europejskich za-

¹²² M.R. Testa, Family sizes in Europe: evidence from the 2012 Eurobarometer survey, European Demographic Research Papers 3, Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, Wiedeń 2012, s. 9.

wężona reprodukcja nie jest pozytywnie związana ani z tendencją do odraczania momentu posiadania dzieci, ani z faktem spadku rozpowszechnienia instytucji małżeństwa. Przeciwnie, relatywnie wyższe współczynniki dzietności obserwowane są w krajach, gdzie kobiety późno decydują się na urodzenie potomstwa oraz w państwach o wysokim wskaźniku urodzeń pozamałżeńskich. Dodatkowo na ogół zwiększona dzietność w Europie skorelowana była pozytywnie z aktywnością zawodową matek oraz czynną polityką rodzinną władz publicznych (wsparcie finansowe i pozafinansowe rodzin z małymi dziećmi, zapewnienie wysokiej jakości opieki instytucjonalnej nad dziećmi do lat 3, odpowiednia długość urlopów macierzyńskich, zachęty do stosunkowo większego zaangażowania ojców w wychowanie potomstwa).

Niski poziom dzietności w Europie współwystępował wraz z tendencją do wydłużania się życia. W efekcie kontynuowany był trend starzenia się unijnych społeczeństw. Z przeprowadzonych analiz wynika, że w Unii w 2010 roku na każde sto osób w wieku 15-64 lata przypadało 26 osób w wieku 65 i więcej lat, podczas gdy dwadzieścia lat wcześniej było to 21 osób. Powszechny w europejskich krajach wzrost długości życia należy łączyć z faktem rozwoju społeczno-gospodarczego, poprawą warunków bytowania wielu osób, jak również z postępem medycyny i polepszaniem się standardów opieki zdrowotnej.

W niektórych państwach UE, w szczególności relatywnie mniej zamożnych (Europa Środkowo-Wschodnia), na wzrost udziału najstarszej grupy wiekowej w populacji oddziaływał **ruch wędrownicy ludności**. Zazwyczaj młodzi obywatele tych krajów w celu polepszenia swojej sytuacji ekonomicznej przymierzali się do bogatej Europy Zachodniej. Ten ostatni region był również w dużej części miejscem docelowym pracy i życia dla emigrantów z państw trzecich. Podkreślić należy, że powiększenie populacji w skali całej UE, a w szczególności w przypadku UE-12, spowodowane było głównie mobilnością przestrzenną. Z analizy danych Eurostatu wynika, iż w 2010 roku przeszło dwie trzecie przyrostu liczby mieszkańców, ogółu państw członkowskich, związane było z odnotowanym tam dodatnim saldem migracji.

Przeprowadzone badania dokumentują fakt, iż zaobserwowane na poziomie całej UE zmiany w liczbie i strukturze ludności, cechowały również tamtejsze obszary wiejskie. Zaznaczyć przy tym trzeba, że **regiony wiejskie**, stanowiące ponad połowę terytorium Unii i zamieszkane przez niemal jedną czwartą jej mieszkańców, w porównaniu do terenów miejskich i pośrednich, charakteryzowały się niekorzystnymi zjawiskami w zakresie ruchu naturalnego i wędrownicy ludności. W okresie lat 2007-2010 na wspomnianych obszarach stopa przyrostu naturalnego była ujemna, a dodatnie saldo migracji obniżało się. W konsekwencji w 2009 i 2010 roku odnotowano tam ujemne wartości przyro-

stu rzeczywistego. Na terenach miejskich i pośrednich UE występowała nadwyżka urodzeń nad zgonami oraz dodatnim saldem migracji. Pozytywne zmiany w zakresie reprodukcji ludności wiejskiej miały miejsce w krajach dawnej Dwunastki i wynikały one głównie ze znaczącego napływu ludności, który rekompensował ujemną stopę przyrostu naturalnego.

Niezależnie od regionu, struktura wieku ludności UE była dość wyrównana. W 2010 roku na obszarach wiejskich Unii udział osób w wieku od 0 do 14 lat wyniósł 16%. Z kolei zbiorowość osób w wieku 15-64 lata stanowiła 66% ogółu unijnej populacji wiejskiej, a kategoria osób mająca 65 lat i więcej – 18%. Bez względu na występowanie niewielkich odmienności w strukturze wiekowej mieszkańców poszczególnych typów terytoriów, w każdym z nich odnotowano symptomy procesu starzenia się. W latach 2007-2010, zarówno w regionach miejskich, jak i pośrednich oraz wiejskich wzrósł bowiem odsetek osób z najstarszej grupy wiekowej.

Struktura według płci mieszkańców poszczególnych regionów UE nie była zróżnicowana. Zarówno w 2007, jak i w 2010 roku w populacji terenów miejskich, pośrednich i wiejskich większy udział od mężczyzn miały kobiety.

Projekcje sporządzone przez FAO świadczą o tym, że negatywne zmiany w zakresie liczby ludności wiejskiej UE będą się utrzymywały. W skali ogółu krajów członkowskich tendencję ubywania populacji wiejskiej Unii łączyć należy ze spodziewaną kontynuacją procesu przemieszczeń ludności na tereny zurbanizowane oraz z niską dodatnią bądź ujemną stopą przyrostu naturalnego.

Ogółem w Polsce utrzymuje się także niekorzystna tendencja w strukturze wieku ludności, która wyraża się spadkiem udziału względnego populacji w wieku przedprodukcyjnym w liczbie ludności ogółem, który w końcu 2010 roku wyniósł ogółem w Polsce 18,7%. Na obszarach wiejskich osiągnął on poziom 21,2% (wobec 24,5% w roku 2005). Szczególnie niekorzystna sytuacja występowała na terenach wiejskich makroregionów południowo-zachodniego oraz środkowowschodniego, gdzie wielkości te osiągnęły odpowiednio 19,6 oraz 20,6%.

W latach 2005-2010 na obszarze Polski miały miejsce niemal wszystkie formy (w różnej skali) współczesnych procesów migracyjnych: emigracja pracownicza i osiedleńcza Polaków do wysoko rozwiniętych krajów; napływ do Polski osób poszukujących pracy tutaj, a także możliwości osiedlenia; napływ uchodźców; powroty Polaków w ramach ustawy repatriacyjnej itp. Główne kierunki emigracji Polaków, którzy planują pobyt za granicą o bardziej trwałym charakterze, od lat pozostają niezmiennie.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż w końcu 2010 roku poza granicami Polski przebywało czasowo około 1990 tys. mieszkańców naszego kraju,

tj. o 120 tys. więcej niż w 2009 roku (około 1870 tys.). W 2010 roku w krajach Europy przebywało 1690 tys. osób (wobec 1635 tys. w roku 2009). Podkreślenia wymaga fakt, iż relatywnie największa grupa tych osób przebywała w krajach Unii Europejskiej. Prawdopodobnie skutki kryzysu ekonomicznego wpłynęły na decyzje o powrocie do kraju części tych osób, jednak część z nich po utracie pracy zmieniła jedynie kraj emigracji.

Spośród 422,6 tys. ogółu osób przemieszczających się w roku 2010 w obrębie kraju, najwięcej przemieściło się z miast na wieś (139,7 tys. osób) oraz z miast do miast (126,5 tys. osób). Nieco mniej migrantów podażyło w pozostałych kierunkach: wieś-miasto oraz wieś-wieś. Ogółem w miastach saldo migracji odnośnie mężczyzn wyniosło -26,2 tys. osób, a w przypadku kobiet -19,8 tys.

Na podstawie przeprowadzonej analizy mobilności ludności wiejskiej w oparciu o materiał empiryczny z tzw. ankiet zlikwidowanych, tj. populacji tych rodzin, z którymi przeprowadzono wywiad w 2005 roku, a w 2011 roku taka sytuacja już nie była możliwa, ustalono, że w okresie lat 2005-2011, w porównaniu do lat wcześniejszych, nastąpił wzrost ruchliwości tej populacji. Dotyczyło to zarówno rodzin użytkujących gospodarstwo rolne jak i bezrolnych. Przy czym te tendencje zaznaczyły się nieco silniej wśród rodzin rolniczych, a było to głównie konsekwencją wzrostu migracji społeczno-zawodowej w tej kategorii wiejskich gospodarstw domowych. Przy czym podobnie, jak i wcześniej, najbardziej mobilne były rodziny użytkujące jednostki relatywnie małe obszarowo. Te tendencje należy uznać za pozytywne z perspektywy zmian agrarnych w naszym rolnictwie.

Badania wykazały, że ważną cechą mobilności wiejskich rodzin jest zmiana ich statusu społeczno-zawodowego i łączyła się głównie ze zmianą w statusie posiadania gospodarstwa rolnego. Oznaczało to, że w gronie wychodźców z rodzin rolniczych prawie dwie trzecie osób wymieniała likwidację gospodarstwa jako główny powód migracji. Ponad jedna czwarta tej populacji wskazywała na względy rodzinne. Kwestie mieszkaniowe były najważniejszym powodem ruchliwości rodzin bezrolnych i kierowała się nim ponad jedna trzecia ogółu wychodźców z tych gospodarstw domowych. Prawie taka sama populacja przy podejmowaniu decyzji o migracji kierowała się przyczynami rodzinnymi, dwukrotnie mniejsza zbiorowość – motywami zarobkowymi. W zbiorze osób zmieniających swój status z bezrolnego na rolny dla ponad 12% osób głównym powodem mobilności było objęcie gospodarstwa rolnego.

Znaczenie mobilności społecznej w wyznaczeniu przepływów ludności dokumentuje również fakt, że 71% wychodźców z rodzin rolniczych i prawie 23% z bezrolnych gospodarstw domowych nie zmieniła miejsca zamieszkania, a jedynie swój status społeczny. Tym procesem objęta zastała ponad sześćcio-

krotnie większa zbiorowość rodzin rolniczych niż bezrolnych. W konsekwencji następował wzrost liczby bezrolnych gospodarstw domowych, a ubytek rodzin rolniczych. Te tendencje wskazują na postępujący proces dezagraryzacji obszarów wiejskich.

Z badań wynika, że wśród ogółu migrantów przestrzennych tyle samo (po około 40%) osób przeniosło się do okolicznych wsi, jak i wyjechało do miast. Tereny miejskie były głównym kierunkiem migracji dla osób opuszczających gospodarstwa rolne, zaś dla wychodźców z rodzin bezrolnych – inne miejscowości wiejskie.

Dane o aktywności zawodowej osób mobilnych przed i po migracji dokumentują, że konsekwencją wychodźstwa było nie tylko zmniejszenie się liczby osób pracujących w rolnictwie i ograniczenie skali niewykorzystanych zasobów pracy (bezrobocia ukrytego), ale przede wszystkim zwiększeniu populacji zarobkującej. W przypadku migrantów z rodzin rolniczych zwraca uwagę również dwukrotny spadek bezrobocia rejestrowanego. Przy czym, tym pozytywnym zmianom towarzyszyła duża skala bierności zawodowej, która w przypadku wychodźców z rodzin bezrolnych nawet nieznacznie wzrosła.

Cechą charakterystyczną procesów migracyjnych był ich selektywny charakter, albowiem wychodźcy cechowali się stosunkowo młodym wiekiem i wysokim poziomem wykształcenia w porównaniu z ogółem mieszkańców wsi. Przy czym migranci społeczni byli względnie starsi i gorzej wykształceni niż osoby, które wyjechały z badanych miejscowości.

W ujęciu przestrzennym relatywnie najmłodszy byli wychodźcy z rodzin wiejskich w makroregionie północnym, a najwyższym poziomem wykształcenia cechowali się migranci z południowych terenów Polski, zwłaszcza z makroregionu południowo-zachodniego. Odmienna sytuacja zaznaczyła się w gronie wychodźców ze wsi położonych w typowo rolniczych makroregionach: śródkowozachodnim i śródkowowschodnim. Migranci z tych terenów cechowali się względnie najniższym poziomem wykształcenia i byli w stosunkowo starszym wieku. Taka sytuacja szczególnie zaznaczyła się w pierwszym z wymienionych makroregionów.

Wykonane prace udokumentowały tezę, że obszary wiejskie w odniesieniu do ruchów migracyjnych i mobilności społecznej cechują się znaczącym zróżnicowaniem makroregionalnym. Największą ruchliwością cechowała wiejskie społeczności w makroregionie południowo-zachodnim. Krańcowo odmienną sytuację stwierdzono we wsiach położonych w makroregionie południowowschodnim. Procesy migracyjne uwarunkowane były wieloma czynnikami, często o charakterze ponadlokalnym.

Do najważniejszych czynników warunkujących mobilność rodzin wiejskich można wymienić zaawansowanie w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich, sytuację na lokalnych rynkach pracy, oddalenie od dużych miast, poziom rozwoju rolnictwa (zwłaszcza strukturą agrarną gospodarstw). Duże znaczenie mają też cechy społeczno-demograficzne migrantów, tj. poziom wykształcenia, wiek i płeć.

Bibliografia:

1. A view on employment, growth and innovation in rural areas, Commission Staff Working Document, SWD (2012) 44, Komisja Europejska, Bruksela 2012.
2. Billari F.C., Kohler H-P., Patterns of lowest low fertility in Europe, MPIDR Working Paper 2002-040, Rostock 2002.
3. Błędowski P., Polityka wobec osób starych – cele i zasady, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, nr 2(30), Warszawa 2012.
4. Castagnoli C., Swobodny przepływ osób, EC, styczeń 2012.
5. Chmieliński P., Dudek M., Karwat-Woźniak B., Wrzochalska A., Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich, Raport Programu Wieloletniego 2011-2014, nr 1, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
6. Coleman D., The demographic effects of international migration in Europe, Oxford Review of Economic Policy, tom 24, nr 3, Oxford University Press, Oxford 2008.
7. Demographic outlook. National reports on the demographic developments in 2007, Eurostat, Luksemburg 2009.
8. Demographic outlook. National reports on the demographic developments in 2010, Eurostat, Luksemburg 2012.
9. Demography report 2010. Older, more numerous and diverse Europeans, European Commission, DG for Employment, Social Affairs and Inclusion, Luksemburg 2011.
10. Diagnoza Społeczna 2011, Warunki i jakość życia Polaków. Raport, (red.) Czapiński J., Panek T., Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011.
11. Dudek M., Wrzochalska A., Zwoliński Ł.: Ocena zmian w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi w latach 2000-2005, Raport Programu Wieloletniego 2005-2009, nr 79, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
12. Dudek M., Wrzochalska A., Zwoliński Ł., Uwarunkowania społeczne w rozwoju obszarów wiejskich po akcesji do UE, Raport Programu Wieloletniego 2005-2009, nr 168, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
13. European Communities (2004a), Handbook on integration for policy-makers and practitioners, http://europa.eu.int/comm/justice_home/.
14. European Communities (2004b), Presidency Conclusions of Brussels European Council, 4-5 November 2004, (14292/04).
15. European Communities (2004d), Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. Area of Freedom, Security and Justice: Assessment of the Tampere programme and future orientations, COM (2004) 401 final.23
16. European Communities, Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on immigration, integration and employment, COM(2003) 336 final.
17. European Communities, Presidency Conclusions of the Tampere European Council, 15-16 October 1999 (SN200/99).
18. European Communities, Treaty on the European Union (Maastricht version), Dz.U.C 191 z 29.07.1992.
19. Eurostat, Statystyki dotyczące migracji i populacji migrantów, październik 2011, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
20. Garson R., Errington A., „The Family Business”, CAB International, Wallingford 1993.

21. Geddes A., *Ethnic Minorities in the Labour Market: Comparative Policy Approaches (Western Europe)*. Report commissioned by the Ethnic Minorities Labour Market Project of the Performance and Innovation Unit Cabinet Office. London 2001.
22. Giza-Poleszczuk A., *Rodzina a system społeczny. Reprodukcyjność i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2008.
23. Goll M., *Ageing in the European Union: where exactly?*, Eurostat, *Statistic in Focus* 26/2010.
24. Gumuła W., Gucwa A., Opiola Z., Nalepa W.: „Rynek pracy w Polsce. Wynagrodzenia, produktywność pracy i migracje w listopadzie 2010 r. – na tle panelowych badań opinii pracodawców i bezrobotnych w latach 2006–2010”, „Materiały i Studia”, Zeszyt nr 255, NBP, Warszawa 2011.
25. Holzer J., *Demografia*, PWE, Warszawa 2003.
26. Iglicka K., *Migracje długookresowe i osiedleńcze z Polski po 2004 roku – przykład Wielkiej Brytanii. Wyzwania dla statystyki i demografii państwa*, „Raporty i Analizy” 2011, nr 5, Centrum Stosunków Międzynarodowych.
27. *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004-2010*, GUS, Warszawa październik 2010.
28. Janicki W., *Przegląd teorii migracji ludności*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. LXII, 2007, str. 285-299. 34. oraz E. Meyers, *Theories of International Immigration Policy – A Comparative Analysis*, *International Migration Review*, vol. 34/2000.
29. Jaźwińska E., *Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi*, Instytut Studiów Społecznych UW, seria *Prace migracyjne*, nr 36/2000.
30. Józwiak J., Kotowska I.E., *Decreasing birth rates in Europe: reasons and remedies*, *European View* 7(2008), Centre for European Studies, Springer 2008.
31. Karwat-Woźniak B.: *Gospodarstwa wysokotowarowe w rolnictwie chłopskim. Synteza wyników badań 2005-2009*, Raport PW 2005-2009 nr 151, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
32. Karwat-Woźniak B.: *Przeobrażenia w strukturach społeczno-produkcyjnych wsi i rolnictwa w warunkach integracji z UE w świetle badań terenowych*, referat wygłoszony 17. X. 2012 w Krakowie, na IV Krakowskim Seminarium Ekonomistów Rolnictwa.
33. Kicinger A., *Unia Europejska wobec zagadnienia integracji imigrantów*, *Central European Forum For Migration Research Working Paper* 2/2005.
34. Koehler J., Laczko F., Aghazarm Ch., Schad J., *Migration and the economic crisis in the European Union: implications for policy*, *International Organization for Migration*, Bruksela 2010.
35. Kołodziejczyk D.: *Rynek pracy na wsi*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
36. *Komunikat Komisji Europejskiej, Demograficzna przyszłość Europy – przekształcić wyzwania w nowe możliwości*, Bruksela 2010.
37. Meyers E. (2000), *Theories of International Immigration Policy – A Comparative Analysis*, *International Migration Review*, vol. 34/2000.
38. Mijał M., *Migracje stałe i czasowe a rynek pracy w Polsce*, *Studia i materiały - Wydział Zarządzania UW* nr 1/2005.
39. Myrskylä M., Kohler H-P., Billari F.C., *Advances in development reverse fertility declines*, *Nature* 460 (2009).
40. *Obszary wiejskie w Polsce*, GUS, Olsztyn 2011.

41. Orłowski W. M: *Nihili Novi Sub Sole: Perspektywy modernizacji polskiego rolnictwa*, [w:] *Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju*, IERiGŻ, IRWiR, PAN, SGH, Warszawa 2001.
42. Osipowicz D., *Rola sieci i kapitału społecznego w migracjach zarobkowych. Przykład Moniek*, Instytut Studiów Społecznych UW, seria *Prace migracyjne*, nr 46/2002.
43. Pacek M., Bonikowska M., *Unijna droga do wspólnej polityki migracyjnej w kontekście debaty o przyszłości Wspólnot*, *Studia Europejskie* 1 (2007), Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
44. Pahl R.E., *Rural-urban continuum*, *Sociologia Ruralis*, tom 6, Blackweel Publishers, Oxford 1966.
45. Panek T., *Statystyka społeczna, PWE*, Warszawa 2007.
46. *Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania*, Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2012 r., Zespół do Spraw Migracji, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Departament Polityki Migracyjnej, Warszawa 2012.
47. *Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, pod red. Naukową M. Bonii, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa, 17 listopada 2011.
48. *Polska i Unia Europejska: sześć lat po rozszerzeniu. Bilans kosztów i korzyści*, B. T. Rezowicz (red.), *Rocznik naukowy Europejskiej Fundacji Wolności*, Bruksela 2010.
49. *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011 r.*, GUS, Warszawa 2011.
50. *Powrót do domu – psychospołeczne mechanizmy adaptacyjne migrantów powrotnych z terenu województwa warmińsko-mazurskiego*. Warszawa 2010.
51. *Praca Polaków za granicą*, Komunikat BS/138/2011, CBOS, Warszawa, listopad 2011.
52. *Prognoza ludności Polski na lata 2008–2035*, GUS, Warszawa 2009.
53. *Progressive ideas for Central Europe, Postępowe idee dla Europy Środkowej*, *Deбаты, Ośrodek myśli społecznej im.F. Lassalle'a*, Wrocław 2012.
54. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2010*, GUS, Warszawa 2011.
55. *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)*, SEC (2011) 1153 Final, Komisja Europejska, Wniosek, Bruksela 2012.
56. Schnore L.F., *Population theories and social change*, Center for Demography and Ecology, Working paper 72-13, University of Wisconsin, Wisconsin 1972, <http://www.ssc.wisc.edu/cde/cdewp/72-13.pdf>, 12.11.2012 r.
57. Seliga S., Koczy L., *Scotland and Poland: A Chapter of Forgotten History*. Sikorski Historical Institute, Glasgow 1969.
58. Sikorska A.: *Ogólne informacje o badanych jednostkach osadniczych*, [w:] *Charakterystyka wsi objętych badaniem w 1996 roku (wyniki ankiety IERiGŻ)* IERiGŻ, Warszawa 1997.
59. Sikorska A.: *Przemiany w strukturze agrarnej gospodarstw chłopskich*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2006.
60. Sikorska A.: *Zmiany strukturalne na wsi i w rolnictwie w latach 1996-2000 a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*. Synteza, IERiGŻ, Warszawa 2000.
61. *Stan i struktura rejestrowanego bezrobocia na wsi w 2011 roku*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Wydział Analiz i Statystyki, Warszawa maj 2012, www.stat.gov.pl.
62. *Stan i struktura rejestrowanego bezrobocia na wsi w 2011 roku*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy.

63. Stanny M., Demograficzne uwarunkowania rynku pracy na wsi, Opinie i Ekspertyzy OE-147, Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, Warszawa 2010.
64. Sytuacja demograficzna Polski, Raport 2010-2011, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2011.
65. Szemberg A.: Przestrzenna mobilność ludności w latach 1996-2000, Warszawa 2003.
66. Szemberg A.: Społeczno-ekonomiczne regiony rolnictwa i obszarów wiejskich, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 453, IERiGŻ, Warszawa 1999.
67. Szymańczak J., Mieszkańcy wsi – charakterystyka demograficzna, w: Kłos B., Stankiewicz D., Rozwój obszarów wiejskich w Polsce, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu nr 4 (24) 2010, Warszawa 2010.
68. Tacoli C., Rural-urban interactions: a guide to the literature, Environment and Urbanisation, vol. 10, no. 1, International Institute for Environment and Development, Sage Publications 1998.
69. Testa M.R., Family sizes in Europe: evidence from the 2012 Eurobarometer survey, European Demographic Research Papers 3, Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, Wiedeń 2012.
70. The 2012 ageing report: economic and budgetary projections for the EU-27 member states (2010-2060), Joint report prepared by European Commission (DG ECFIN) and the Economic Policy Committee (AWG) Bruksela 2012.
71. The EU in the World. A statistical portrait, Eurostat, Luksemburg 2012.
72. This is Ireland. Highlights from census 2011, part 1, Central Statistics Office, Dublin 2012.
73. Titkow A., Duch-Krzyszczak D., Intencje i decyzje prokreacyjne a polityka przyjazna prokreacji, Studia Demograficzne 1/155 (2009), Komitet Nauk Demograficznych PAN.
74. Tomczak F., Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju, IRWiR PAN, Warszawa 2005.
75. Toulemon L., Pailhe A., Rossier C., France: high and stable fertility, Demographic Research nr 19/2008, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock 2008.
76. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TfUE) opublikowany w Dz. Urz. UE 2008 C 115, z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez protokół o sprostowaniu do Traktatu z Lizbony (Dz. Urz. UE 2009 C 290).
77. Wasilewski A., Stan oraz zmiany w infrastrukturze technicznej, [w:] Przeobrażenia w strukturze społeczno-ekonomicznej wsi objętych badaniem IERiGŻ-PIB w latach 2000-2005, praca zbiorowa pod red. A. Sikorskiej, IERiGŻ, Warszawa 2006.
78. Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, COM 2012/C 326/01.
79. Wieruszewska M. (red.), Tu i tam. Migracje z polskich wsi za granicę, Problemy rozwoju wsi i rolnictwa, IRWiR PAN, Warszawa 2007.
80. Wilkin J., Obszary wiejskie w warunkach dynamizacji zmian strukturalnych, Polska Wschodnia, (w:) Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, tom 1, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa. http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/Strategia_rozwoju_polski_wschodniej_do_2020/Dokumenty/Documents/MSP_2810.pdf.

81. Wrzochalska A., Potrzeby zatrudniania pracowników sezonowych w ogrodnictwie, [w]: „Wzrost kosztów pracy najemnej a kondycja polskich gospodarstw ogrodniczych”, Komunikaty Raporty, Ekspertyzy, nr 526, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 12-14.
82. Wrzochalska A., Poziom bezrobocie w Polsce i możliwość wykorzystania krajowych zasobów sezonowej siły roboczej w ogrodnictwie, [w]: „Wzrost kosztów pracy najemnej a kondycja polskich gospodarstw ogrodniczych”, Komunikaty Raporty, Ekspertyzy, nr 526, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007, s. 18-20.
83. Wrzochalska A., Wybrane cechy społeczno-ekonomiczne ludności wiejskiej a rozwój wsi i rolnictwa, Raport Programu Wieloletniego 2005-2009, nr 3, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
84. Wrzochalska A., Zwoliński Ł., Промени в социално-икономическото положение след влизането на Полша в ЕС, (Przemiany warunków społeczno-ekonomicznych po wstąpieniu Polski do UE), Икономика и управление на сепското стопанство, № 3/ 2008, София, s. 101-106.
85. Wrzochalska A., Zwoliński Ł.: Migracyjni procesi w selskitych rajonach po wstąpieniu na Polska (Procesy migracyjne na obszarach wiejskich w Polsce po wstąpieniu do UE), [w:] Bylgarskoto selo- meždu romantikata i trezwata precenka, Bulgaria Rustikana, Instytut Socjologii Bułgarskiej Akademii Nauk, Związek Naukowców Bułgarskich- Sekcja Nauki Socjologiczne, Bułgarski Związek Socjologów Wsi i Socjologów Rolniczych, Trojan 2009.
86. Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski. M. Duszczyk, M. Lesińska (red.), Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2009.
87. Wyniki Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011, Podstawowe informacje o sytuacji demograficzno-społecznej ludności Polski oraz zasobach mieszkaniowych, opracowanie przygotowane na Kongres Demograficzny w dniach 22-23 marca 2012, Warszawa, marzec 2012.
88. Zegar J. St., Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego pod koniec pierwszej dekady XXI wieku, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.
89. Zwoliński Ł., Mobilność przestrzenna i społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w latach 2000-2005, Raport PW 2005-2009 nr 29, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
90. Zwoliński Ł., Wybrane cechy demograficzne ludności wiejskiej w latach 2000-2005, Raport PW 2005-2009 nr 58, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2007.
91. Zwoliński Ł., Zmiany społeczno-demograficzne na terenach wiejskich w państwach Unii Europejskiej, Raport PW nr 167, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2009.

ANEKS

Tabela A.1. Obszary wiejskie w Polsce w 2010 roku

Makroregiony	Powierzchnia w tys. km ²	Ludność		Miejscowości wiejskie	Liczba lud- ności w 1 miejscowości	Liczba gmin
		w tys.	na km ²			
Ogółem	291,2	14 935,7	51	53 812	278	2 173
Środkowo- zachodni	45,5	2 325,3	51	9 119	255	334
Środkowo- wschodni	93,9	4 389,4	47	21 885	201	736
Południowo- -wschodni	49,8	4 633,7	93	7 839	591	527
Południowo- -zachodni	39,7	1 721,4	43	5 105	337	275
Północny	62,3	1 865,8	30	9 864	189	301

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.2. Migracje ludności wiejskiej na pobyt stały w latach 2005-2010
(na 1000 mieszkańców)

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	Migracje zagraniczne					
Imigracja	2,7	2,9	4,4	4,3	5,0	4,2
Emigracja	5,1	12,8	10,7	9,1	4,8	4,2
Saldo migracji zagranicznych	-2,4	-9,9	-6,3	-4,7	0,3	0,1
Ogólne saldo mi- gracji	30,2	25,2	41,6	34,1	41,4	46,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.3. Migracje wewnętrzne ludności w Polsce na pobyt stały w roku 2010
według kierunków i makroregionów

Napływ			Odpływ			Saldo migracji		
ogółem	do miast	na wieś	ogółem	z miast	ze wsi	ogółem	w miastach	na wsi
Ogółem								
422 621	220 313	202 308	422 621	266 264	156 357	0	-45 951	45 951
Makroregion środkowozachodni								
65 292	29 104	36 188	65 029	38 241	26 788	263	-9 137	9 400
Makroregion środkowowschodni								
124 568	66 655	57 913	120 121	73 808	46 313	4 447	-7 153	11 600
Makroregion południowo-wschodni								
105 649	56 264	49 385	109 710	72 610	37 100	-4 061	-16 346	12 285
Makroregion południowo-zachodni								
59 057	31 351	27 706	58 623	37 945	20 678	434	-6 594	7 028
Makroregion północny								
68 055	36 939	31 116	69 138	43 660	25 478	-1 083	-6 721	5 638

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.4. Migracje wewnętrzne ludności wiejskiej na pobyt stały w roku 2010 według kierunków i makroregionów

Napływ			Odpływ			Saldo migracji		
ogółem	ze wsi	z miast	ogółem	na wieś	do miast	ogółem	pomiędzy	
							wsią	miastami i wsią
Ogółem								
202 308	62 572	139 736	156 357	62 572	93 785	45 951	x	45 951
Makroregion środkowozachodni								
36 188	11 267	24 921	26 788	11 292	15 496	9 400	-25	9 425
Makroregion środkowowschodni								
57 913	18 816	39 097	46 313	18 664	27 649	11 600	152	11 448
Makroregion południowo-wschodni								
49 385	16 887	32 498	37 100	16 766	20 334	12 285	121	12 164
Makroregion południowo-zachodni								
27 706	6 992	20 714	20 678	7 052	13 626	7 028	-60	7 088
Makroregion północny								
31 116	8 610	22 506	25 478	8 798	16 680	5 638	-188	5 826

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Tabela A.5. Migracje wewnętrzne ludności na pobyt stały w roku 2010 według miejsca zamieszkania i makroregionów

Makroregiony	Napływ		Odpływ		Saldo migracji	
	na wieś	do miast	ze wsi	z miast	na wsi	w miastach
Ogółem	202 308	220 313	156 357	266 264	45 951	-45 951
Środkowozachodni	36 188	29 104	26 788	38 241	9 400	-9 137
Środkowowschodni	57 913	66 655	46 313	73 808	11 600	-7 153
Południowo-wschodni	49 385	56 264	37 100	72 610	12 285	-16 346
Południowo-zachodni	27 706	31 351	20 678	37 945	7 028	-6 594
Północny	31 116	36 939	25 478	43 660	5 638	-6 721

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.6. Migracje wewnętrzne kobiet na pobyt stały w roku 2010 według kierunków i wyróżnionych grup wiekowych

Kobiety w latach	Ogółem	Napływ do miast			Napływ na wieś			Saldo migracji w miastach
		razem	z miast	ze wsi	razem	z miast	ze wsi	
Razem	228 585	120 799	68 199	52 600	107 786	72 397	35 389	-19 797
0-14	44 066	20 659	10 813	9 846	23 407	15 925	7 482	-6 079
15-17	4 651	1 966	1 023	943	2 685	1 994	691	-1 051
18-24	35 487	16 954	8 101	8 853	18 533	8 886	9 647	-33
25-44	107 181	61 853	35 777	26 076	45 328	30 844	14 484	-4 768
45-60	21 013	9 620	6 238	3 382	11 393	9 758	1 635	-6 376
Ponad 60	16 187	9 747	6 247	3 500	6 440	4 990	1 450	-1 490
<i>W tym:</i>								
0-17	48 717	22 625	11 836	10 789	26 092	17 919	8 173	-7 130
18-44	142 668	78 807	43 878	34 929	63 861	39 730	24 131	-4 801

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.7. Migracje wewnętrzne kobiet na pobyt stały w roku 2010 według kierunków i wyróżnionych grup wiekowych (w proc.)

Kobiety w latach	Ogółem	Napływ do miast			Napływ na wieś		
		razem	z miast	ze wsi	razem	z miast	ze wsi
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-14	19,3	17,1	15,9	18,7	21,7	22,0	21,1
15-17	2,0	1,6	1,5	1,8	2,5	2,8	2,0
18-24	15,5	14,0	11,9	16,8	17,2	12,3	27,3
25-44	46,9	51,2	52,5	49,6	42,1	42,6	40,9
45-60	9,2	8,0	9,1	6,4	10,6	13,5	4,6
Ponad 60	7,1	8,1	9,2	6,7	6,0	6,9	4,1
<i>W tym:</i>							
0-17	21,3	18,7	17,4	20,5	24,2	24,8	23,1
18-44	62,4	65,2	64,3	66,4	59,2	54,9	68,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.8. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały według makroregionów, kontynentów i krajów w roku 2010 (emigracja)

Wyszczególnienie	Ogółem	Makroregiony				
		środkowo-zachodni	środkowo-wschodni	południowo-wschodni	południowo-zachodni	północny
Polska ogółem	17 360	1 860	2 028	6 359	4 412	2 701
Europa	14 651	1 648	1 440	5 198	3 987	2 378
Austria	338	20	34	187	67	30
Belgia	296	31	79	85	47	54
Francja	339	68	53	116	69	33
Hiszpania	272	32	37	123	52	28
Irlandia	565	71	71	214	108	101
Niderlandy	680	105	73	196	217	89
Niemcy	6 818	597	243	2 493	2 435	1 050
Norwegia	303	28	46	59	58	112
Szwecja	400	81	82	92	41	104
Wielka Brytania	3 472	512	533	1 169	652	606
Włochy	535	17	84	244	128	62
Azja	94	6	35	18	16	19
Afryka	32	6	8	3	6	9
Ameryka Północna i Środkowa	2 392	164	501	1 091	362	274
Kanada	607	45	116	220	135	91
USA	1 767	117	376	869	225	180
Ameryka Południowa	15		6	4	1	3
Australia i Oceania	175	35	38	45	39	18
Australia	163	34	35	45	37	12

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela A.9. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w roku 2010 według miejsca zamieszkania, wieku i płci migrantów (emigracja)

Wiek emigrantów	Miasto			Wieś		
	w proc. ogółu	mężczyźni	kobiety	w proc. ogółu	mężczyźni	kobiety
		w liczbach			w liczbach	
Ogółem	76,0	6 057	7 128	24,0	1 918	2 257
0-14	75,2	926	805	24,8	254	318
15-19	74,2	486	282	25,8	181	86
20-24	71,3	446	541	28,7	203	195
25-44	78,2	2 683	3 761	21,8	716	1 075
45-64	74,4	1 343	1 443	25,6	498	461
65 i więcej	71,4	173	296	28,6	66	122
<i>W tym:</i>						
20-44	77,2	3 129	4 302	22,8	919	1 270
20-64	76,0	4 918	6 286	24,0	1 620	1 926

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

*Nakład: 500 egz., 7,60 ark. wyd.
Druk i oprawa: EXPOL Włocławek*